

266.031

266031

2

KERESZTÜL-KASUL EURÓPÁN.

3

IRTA:

CSIPPÉK FERENCZ.

ZOMBOR,

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1896.

KERESZTÜL-KASUL EURÓPÁN.

IRTA:

CSIPPÉK FERENCZ.

Országos Sz.

ZOMBOR,
BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL
1896.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

266031

M. N. MŰZÉUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Névedeknapló
1896. év. 214. sz.

Tartalom :

	Lapcz.
i. Uti készülétek és uti hangulatok	1.
II. Elutazás. Bécs városa és népe	9.
III. Bécsből Prágába	27.
IV. Prágából az osztrák-szász határon át Lipcsébe	36.
V. Berlin	47.
VI. Hamburg	66.
VII. Amsterdam	74.
VIII. Utrecht. Hága. Scheveningen	86.
IX. Anvers	94.
X. Brüsszel, Laeken, Ostende	100.
XI. Borinage. Louvain	110.
XII. Achen. Köln. Düsseldorf. Essen	115.
XIII. Kölnőtől a Rajnán Mainzig	122.
XIV. Mainz. Karlsruhe. Stuttgart	127.
XV. Strassburg. Avricourt	136.
XVI. Páris	142.

KERESZTÜL-KASUL EURÓPÁN.

Uti készülétek és uti hangulatok.

Sokszor s olykor jó nagy utakat tettem már életemben Európának egyik végétől a másikig, sőt volt esztendő, midőn körülbelül többet voltam uton, mint nyugalmas otthonomban, mégis mindenkor bizonyos elfogódás vett rajtam erőt, midőn utra készültem. Meglehet, hogy más emberfia könnyebb szívvvel s nagyobb örömmel indul neki a tágas világnak, én azonban sohasem éreztem magamban legcsekélyebb kedvet a kivándorlásra, még részletekben sem; ellenkezőleg mindig bizonyos megnevezhetetlen érzélemmel fogtam az uti készülétekhez. Ebben pedig ép oly kevésbé nyilvánult az aggodalom vagy félelem, mint szégyenlősség avagy önbizalom hiánya. A mostani kényelmes utazás korszakában, midőn az utas csakhamar unja az egyformaságot és inkább keres, ha nem talál, akkor csinál magának valami kellemes változatosságot az egyhanguságban, valóban nincs aggodásra ok, föltéve, hogy nem mutogatja pénzét vagy drága ékszereit, mert ezek a dolgok még ma sem jöttek ki a divatból, sőt nagyobb vonzóerőt (great attraction) gyakorolnak, mint valaha. Holmi szé-

gyenlősség, avagy önbizalom hiánya még kevésbé vegyülhetett amaz érzelembé, midőn annyi széllé-bélelt iparlovag adja a nagy urat, a nagy urak pedig pongyolában járnak a nagy világban, mely ismeri a legapróbb titkaikat, és ahol a szemlélő vajmi gyakran úgy áll velük szemben, mint ama bizonyos ünneplő s köznapi ruhákkal, melyeknek fényes multját az ujságokban hirdetik az „uraságoctól levetett“ ruha-kereskedők. Ha áll az a német közmondás, hogy a saját inasa előtt senki sem lehet nagy ur, bizony az is igaz, hogy az idegenben, ismeretlen helyen nem szoktunk meghajolni a földi nagyság előtt, hacsak nem a vendégfogadó szolgálja előtt, ha soká késik a tisztításra vitt ruhánkkal.

Az én elfogódásom nem származhatott amolyan érzélgésből, de nem is lehetett azt összehasonlítani ama bizonyos ugráshoz az ismeretlenbe, melyet az újabb német böleselők találtak föl és a politikusok, még mások is, oly nagy művészettel gyakorolnak. Ma az előtt, aki utra készül, nem ismeretlen amaz ismeretlen! Baedeker s Woerl Leo utleirásaiból ma már apróra előre meg lehet ismerkedni a legtávolabb eső városok s fürdők, kirándulási helyek s szép kilátások összes bűvös-bájos nevezetességeivel, melyek közt nem utolsó szerepet játszanak, már mint az utleirásokban, az ajánlatos restaurant-ok (étkezőhelyek) az egyiptomi mumiák mellett.

Annál kevésbé bánthatott engemet ez az ismeretlen, minél nagyobb szorgalommal tanulmányoztam ezeket a külöféle utleirásokat vörös és kék kötésben. Ez a szín nagyon sokat mond. Baedeker piros kötésű nemzetközi

utitárai nagyobb figyelemmel vannak az utas életörömei iránt, a Woerl-éi pedig, a kékek, még a szállókat is bizonyos kenetes ájtatossággal ajánlják és valóban megbecsülhetetlen szorgossággal iparkodnak meggyőzni a földiek mulandóságáról. Hát ebből nekem már az előzetes tanulmányozásnál kettős élvezetem volt. A pirossal mulattam, a kéekkel szemlélődtem. Lehet-e jobban biztosítani magát az utazás minden viszontagságai ellen? Ez az öremem oly nagy vala, hogy utóbb, midőn utközben a tanultakat apró pénzre akartam váltani, ez nekem gyakran, bár nem is teljesen, sikerült, mert hiába, más az elmélet és más a gyakorlat; utólag nem egyszer bánkódtam a piros és a kék eme harcán, most azonban, eső után köpenyeg, még vigaszt is találok benne, hogy is ne, mikor ekképen elábrándozhatom, hogy én voltaképen egy s ugyanazon uton két utat tettem és egy s ugyanazon személyben két utas valék, — no's igen — „piros“ meg „kék“. Ezt pedig annál könnyebben tettem, mert szóról-szóra egybevetettem a két rendbeli utleírások minden tudnivalóját, mielőtt valamerre utra keltem és ebben oly körültekintést fejtettem ki, mint mikor valamely, addig ismeretlen, új házhoz az első meghívóra estélyre készültem, előbb az ott összeverődő egész társaság, főképen a házi uraság körülményeit töviről-hegyire megtudakolván és ehhez képest frakkot és diplomatikus arcot vagy szalonkabátot s hozzá egész köpönyegre való vállalkozási szellemet öltvén szakasztott olyan módon, mint mikor abba a világba készülünk, ahol sokat unatkoznak (Le monde où l'on s'ennuie, szindarab), vagy abba a másikba, ahol Kürü Klára húzza a corneville-i harangokat

Attól az ismeretlentől már csak azért sem fázhattam, mivel zsebemben vala az utlevél és a mi még ennél is fontosabb s szükségesebb, a körutazási jegyek egész tára, csinos kis kötet, vasutra, gőzhajóra, no meg a más világra is, mert biztosítottam az életemet minden nemű és rangu baleset ellen és az erről szóló bárcát is belebbeztem a „Billet de Voyage de Cook“ aranynyomásos címmel díszeskedő, a boldogító reménység színébe kötött jegytárcába, úgy gondolván, hogy az ott a legméltóbb helyen van, mivelhogy a legnagyobb utra szól és mint ilyen nyomós érv, argumentum ad hominem, mindazok ellen, akik nem hisznek a jövő életben.

Zsebemben azonfelül megvolt az a másik utlevél, a mely elől minden ajtót megnyitnak e földön; boldog birtokosának még azzal sem kell fáradnia, hogy az illető ajtónak a kilincset megnyomja; elég, ha előmutatja és a komor arcok azonnal felvidulnak, az ölbe tett dologtalan kezek mind szolgálatkészen kapkodnak és legmerevebb derék is négyrét hajlik. Volt pénz s hitellel minden városba, hol utközben megállapodni szándékoztam. Beszélhet nekem az a szellemi csepüt rágó német philosophus az ismeretlenről; mihelyt kinyitottam a tárcámat vagy pengtettem a sárga csikókat zsebemben, nem volt előttem ismeretlen senki, annál kevésbbé voltam én ismeretlen a számtalan frakkos, libériás vagy piros bluzos emberi lények előtt, akik nagy városokban az idegenek forgalmából élnek, nemkülönb, mint az a kis gyufa-árus párisi gamin, aki bőgött, mint egy két hetes borju, melyet anyjától elválasztanak, mikor megtudta, hogy elutazom, és

anarchista bombát emlegetett, mert legjobb vevőjét veszté bennem, aki neki mindig négy sou-t (10 kr) adtam rongyos monopoliumos (Franciaországban állami gyufa-egyedúruság van) gyújtójáért, csak azért, hogy tőle beszélgetés közben az igazi párisi kiejtést elsajátíthassam.

Volt e másik utlevélen kívül még az a bizonyos passe-partout (németül: Generalschlüssel) nevű eszközöm is, mely még több ajtót nyit meg, mint a pénz. Szereztem ugyanis ajánló leveleket boldog-boldogtalanhoz a külföldön. Monarchiánk nagy, közép s kis követei, valamint jónevű magyar honfitársaink a külföldön nem is álmodták, milyen tömeges attentátumot készülök én ellenük elkövetni ezekkel az ajánló levelekkel! A londoni s párisi anarchista mérénylők nem ólálkodtak annyit az áldozatul kiszemelt egyének lakásai körül, mint édes jó magam az ajánlott címzettek békés otthona környékén, esakhogy elcsiphessem őket, amikor ép nyugalomra gondoltak, és megkaparíthassam általuk a belépő jegyeket vagy meghívókat valamely nevezetes látványossághoz, vagy még becsesebb társas összejövetelhez. Bizony ezek sem voltak ismeretlenek előttem, ők pedig csakhamar kilogrammos sóhajok közben megtanultak ismerni engemet; tudom is, emlegetnek, mint például a b i osztrák-magyar attaché, aki théâtre paré-be (az ottani felségek előtt tartott díszelőadásra) páholyjegyet eszközlött ki és a jegyeket oly szerencsésen elcserélte, hogy én utitársammal a nagykövet s nejének páholyába jutottunk a felséges uralkodó pár tőzsomszéd-ságába, a kegyelmes uraságok pedig másodemeleti zúgpáholyba kerültek volna, ha a bajt észre nem veszik és

minket, akiket az egész díszes közönség, fő, közép s kis méltóságok már valami inkognito fejedelmeknek néztek, jogos páholyjegyünk előmutatásával támogatott tiltakozásunk ellenére idejekorán ki nem szállásoltatnak előkelő helyünkről, még mielőtt az uralkodó felségek minket legmagasabb megszólításukkal kitüntethettek volna, amit szívem mélyéből sajnálok, mert hát akkor még jobban megemlegettek volna. Megvallom azonban, ma is töprengek rajta, hogyan paroláztam volna én ő felségeikkel? Kölcsön kértem volna a gukkerüket, mert a magamét otthon felejtettem, és biztos vagyok benne, hogy rövidlátó létemre kérésemet nagyon természetesen találták volna.

Nyilvánvaló és el is fogja hinni mindenki, hogy elfogódásom, mely nagyobb utazás előtt mindig meglep, nem találja magyarázatát azokban az érzelmekben, melyek az embert akarata ellenére is megkapják, midőn rendkívüli dolgokra vállalkozik. Egy orvos barátom, aki az alleopathia, homeopathia, telepathia s therapeutika minden esinját-binját ismeri, azzal a modern orvosi elmélettel igyekezett az én beteges elfogódásomat megfejteni, mely szerint minden érzelem az emberben a savak s nedvek keringésétől függ. Én azonban nem voltam hajlandó sem neki, sem a modern orvosi tudománynak, e tekintetben legalább, hitelt adni; mert igaz ugyan, s ez igazság oly régi, mint a világ, hogy éh gyomorral, vagyis savak s nedvek hiányában, az ember nem vállalkozik nagy dolgokra, mint a történelem bizonyítja; ámde én az elutazás előtt bővében voltam a szükséges savaknak s nedveknek, tehát inkább tölcsápongó villamos örömrádatot kellett volna éreznem a spleen-es

elfogódás helyett; a mi pedig a majdan utazás közben megújítandó savakat s nedveket illeti, ezek csak a jövőben gyakorolhatják hatásukat, a jelenben tehát — mint mondani szokás — nem vethetik előre árnyékukat kedélyállapotomra és ennél fogva az egész tudomány az én esetemben kudarcot vallott. Azonban mégis csak kell valaminek a dologban lennie: sejtelem, előérzet, suggestio, vagy akármi, de annyi bizonyos, hogy magyar ember nem igen veszi be a külföldi konyhát. Régen mondjuk, hogy csak Magyarországon van jó élet (*Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita*), tehát igaznak kell lennie. Én azonban megvallom, hogy az életet nem nézem a konyha s pince ablakán át; és hozzátésem még azt is, hogy a zsiros és paprikás étel vagy a cinkotai itce abból a híres karcosból még korántsem a gastronomia élvézetetovábbja. Magyar háziasszonyaink kiengesztelésére megjegyzem mégis, hogy sehol sem főznek úgy, mint Magyarországon, és ez természetes, mert mindenütt másképen főznek. Mindegyikhez „jó“ gyomor kell. A ki külföldre utazik, az ilyet vigyen magával és ne egyék mást, mint rostbeef-et s beefsteak-et, délben az egyiket melegen, a másikat hidegen, este megfordítva; és akkor nem fogja elrontani egészségét, sem fogait. Kenyeret se egyék, mert igazán jó házi kenyeret Bécsen tul, hol ungarisches Brod a neve, egész Nyugat-Európában se pénzért, se jó szóért még látni sem kap. Ez lenne tehát elfogódásom oka? Talán még se; ámbár sokat utazott ismerőseimtől igyekeztem első nagy utam előtt e pontra nézve teljes fölvilágosítást szerezni, mint-hogy Baedekerék s Woerlék erről — s ők jól tudják okát

— nagyot hallgatnak; és becses utbaigazításuknak sokat köszönhetek e tekintetben is, mert saját tapasztalatomból megerősíthetem tanácsaikat, melyeknek jó egészségemet köszönhetem, — még is más okának kell lennie annál a töprengésnél, vajjon van-e s milyen különbség a rabkenyér és a napról-napra egyformán rostbeef-es s beefsteak-es élelmezés között?

Már arra a veszedelmes gondolatra jutottam, hogy beteges érzelmem azon bizonytalanságból származik, melyben elutazásom előtt voltam az iránt, hogy ki fogja élvezni baleset ellen kötött biztosításom előnyeit, ha utra kelvén, valamely váltó-őr vagy gépfűtő jóvoltából térítijegy nélkül egyenesen a másvilágra utazom? Olyan nines; a külöldön is vannak Pokróc Ádámok, akik örködnek az utasok élete fölött. Legrosszabb esetben ilyen Ádámmal ér a baj és van-e nemesebb halál, mint magával vinni a kalauzt a menyország felé vezető utra? Ilyen luxust még üstökös őseink sem engedhettek meg maguknak.

Most végre valahára rájöttem elfogódásom okára: borzadok a borralalóktól! Harag, irtózat fog el, ha rá gondolok a kijárat két oldalán csatarendbe sorakozott szolgálhadra, mely a távozó vendéget kapzsi szemhunyorítással, kaján mosolylyal és prédára leső meghunyászkodással bucsuztatja és kezét az elfogadásra settenkedve előredugdossa, a másokban hivatala jelvényét mintegy csapásra készen szorongatván. Valamikor a vesszőfutás a katonaságnál nem lehetett kínosabb! De mily kéjes érzelem dagasztja azután keblünket annak tudatára, hogy ennyi

embert boldogithattunk, akik elismerésük fejében utánunk susogják: Addio, Eccelenza!

Eccelenza . . . no's hát én is voltam excellenciás, kegyelmes ur. A borraivalómért még csuffá is tettek; Olaszországban minden himpellér eccelenza.

II.

— Elutazás. Bécs városa és népe, —

Utra készen, indulófélben valánk, midőn észreveszem, hogy Baedeckeréket elfeledtem becsomagolni. E mulasztásnak pótlása nem csekély munkába került, mert a kitűzött utra szóló különböző utleírásoknak alig voltam képes helyet szorítani két kis bőröndünkben, mely utitársammal együtt összes podgyászunkat képezte az európai körutazásra; tapasztalt jó barátaink tanácsára ugyanis csak a leges-legszükségesebbeket vivők magunkkal, amiért ma is hálás vagyok, ennek köszönhetően azután, hogy a málbajegy megőrzésén kívül utközben más gondom nem volt soha. Nincs kellemetlenebb, mint hosszabb utazáson az elkerülhetetlen izgalmakon felül még a fejünk fölött vagy ülőhelyünk alatt elhelyezett kézi táskákat folyton szemmel kísérni, avagy a menetrendben késsel-villával, pohárral is fölfegyverzett állomásokon, hol néhány röpke perc jut az üdülésre, vagy az étkező kocsiban arra a gondolatra ébredni, vajjon helyén maradt-e podgyászunk távollétünk alatt?

Igy is elég gondot adott a felsőkabát, meg az egy kötet utleírás, melyet utazásközben zsebemben vittem, hogy adott alkalommal az ut közvetlen céljaira nézve egy-egy tekintetet vethessek bele. És ezt igen hasznosnak tapaszt-

taltam, mivel bármely pillanatban fölvilágosítást nyerhettem belőle, amikor utbaigazításra szorultam.

Annaira emlegetem ez utleírásomban Baedeckeréket s Woerléket, hogy magam is tartani kezdek tőle, nehogy onnan aknázzam, amit leírni akarok; ez aggodalomra azonban nincsen ok, mert élményeimen s tapasztalataimon kívül még arra sem fogok kiterjeszkedni, hogy általános vonásokban leírjam az egyes látnivaló nevezetességeket; ezzel csak szaporítanám amaz utleírások számát, melyek az említett utikönyveknek többé-kevésbé sikerült kivonatolásai gyanánt jöhetnek számba. Ehhez semmi kedvem; azért csak azt írom itt, amit személyesen éreztem a nevezetességek láttára és amit önmagam éltem a külföldön. A keret s hátsó-tér megvan hozzá a nevezett terjedelmes utleírásokban; aki pedig sokallaná a fáradságot, hogy ezeket felüsse s olvassa, az legyen szives engemet követni, vagy pedig induljon neki a nagy világnak, nem fogja megbánni soha.

Magyarország fővárosának folyton szépülő nagyobbdása egész érzelmvilágot keltett bennem, midőn a központi, most már keleti pályaudvarra kihajtottam; a nemzeti büszkeség s hazafias dicsőség fényes tűzijátékánál láttam a még ragyogóbbnak kínálkozó jövődőt. A nagy pályaudvar még növelé e biztos reményt: tíz év előtt még homokbuckák terültek el körülötte, melyekkel a szél a belvárosban járó-kelő közönséget is megismerteté, és ma már nemcsak diszes paloták állanak helyükön, hanem mind jobban épül a Rákos is, melyen, a pályaudvar keleti irányának folytatásában, kissé jobbra, állott a templom —

mint egy fáradhatatlan tudós barátomnak a millenium alkalmából Budapest főváros költségén megjelenendő művéből kitűnik — melyben a rákosi királyválasztó országgyűlések idején a rendek s karok istenitiszteletre gyülekeztek.

Maga a pályaudvar, mely tíz év előtt még kongott, ma már szűknek bizonyul az óriási mértékben szaporodó személyforgalom számára; a milleniumra majd aligha nem gondoskodni fognak arról, hogy a Dunán innen fekvő déli vidék forgalma a kibővitendő ferencvárosi pályaudvarba terelődjék, mert már is halálos veszedelemmel jár különösen a kiszállás, midőn jövő-menő vonatok közepette kell keresni a messzefekvő kijáratot.

Változatosság kedvéért a budai oldalon Győrnek utaztunk Bécsbe, mert a pesti oldalon fekvő, akkor még osztrák-magyar vasut vidékét már untig ismertük. Várakozásunkban nem csalatkoztunk; amott nem látjuk ugyan a hatalmas Dunát, sem Visegrádot s Esztergomot, de a Vértes-, a Pilis- és Lajtha-hegység termékeny völgyei s szép magaslatai hosszabb s változatosabb panorámát nyújtanak a szemnek.

Erről a vasutról egyébiránt szintén elmondhatjuk, hogy a magyarnak győzelmét jelenti az osztrákok gazdasági tulkapásai fölött; ennek kiépítésével törte meg Baross az osztrák-magyar vasuttársaság monopoliumát Béccsel s általában a nyugattal való érintkezésünkben; de ez is egyelőre csak félig sikerült, mert Lajthán tul osztrák területen hosszú időn át a Győrről jövő

gyorsvonat nem talált közvetetlen összeköttetésre Béccsel, vagy mint személyvonat cammogott tovább, nehogy a budapest-marcheggi osztrák-magyar vasut vonatait gyorsaságban felülmulhassa. Erre jött azután az államosítás eszméje és ma már mindkét vonal a magyar állam birtokában van. Addig azonban az osztrák körök még azzal is iparkodtak ártani a győri vonalnak, hogy építéséről és a pályatest megbízhatóságáról kedvezőtlen híreket terjesztettek annyira, hogy sokan, állítólag a legmagasabb udvar is, ma sem merik használni ezt a vonalat, ha Budapestre utaznak. Ez egy esetből teljesen megismerhetjük osztrák szomszédaink politikáját, egyuttal azonban a magyar szívtűs kirtartás sikeres előnyomulását az egész vonalon.

Ezzel lépten-nyomon találkozunk magában Bécs városában is: Magyarország és Budapest mindent önmagának és a magyar nemzet áldozatkészségének köszönhet, Ausztria és Bécs ellenben mindig másokon élösködött. Akármerre lépünk, bármelyik muzeumába vagy tárlatába térünk, szemünkbe ötik a sok idegen származásu nevezetesség. Igaz ugyan, hogy London s Páris muzeumai is sok idegen tárgyat tartalmaznak, de ezt mind a hódító jogával szerezték, mint a rómaiak a görög remekeket; Bécs ellenben ugy a nemzetközi, mint a magyar közjog ellenére gyarapodott különösen magyar eredetű tárgyakkal, mint arról méltó hazafias bánkódással győződünk meg az egyes csász. és kir. tárlatokban. Igy például még azt a nagy meteort is, mely az 50-es években az Ég jóvoltából a Királyhágón tul esett le, a bécsi udvari Naturalienkabinetbe belebbezte az osztrák, bizonyosan azon fölte-

vésből, hogy ez is amolyan Rebellenhund, mint a Kufsteinba láncra vert 48-as magyar hazafiak.

Bécs számos monumentális épülettel bir, még sem mondható szép városnak; legszebb részlete a Burgring és a fogadalmi templom környéke; e mellett a sok szobor és közkertek érdemelnek kiváló említést, különösen ez utóbbiakat vehetné mintákul Budapest, nem pedig a kaszárnyszerű építkezést, mely Bécsben kiválóan divik és a körut legnagyobb részét annyira egyhanguvá teszi, hogy figyelemre sem érdemes; sőt az idegen, ha odatéved, csakhamar sietve elhagyja az épen nem kellemes illat miatt, melyet a Ring mögött közvetlenül folyó Wien patakja áraszt szét a környéken annyira, hogy csak zsebkendővel az orrunk előtt vagyunk képesek a rajta átvezető monumentális hidakat nagyon is vegyes érzelmek közt behatóbban szemlélni, mert az alattuk a külvárosok miazmás szennyvizével lomhán folydogáló s meg-megálló patak orresavaró gloriával veszi körül a rajtuk álló osztrák történeti hősöket és szenteket.

A Szent-István templom, az osztrák székes főváros eme legnagyobb nevezetessége, nem birt nagyobb csodálkozásra ragadni, pedig felmáshztam a tornyába is, egész a kereszt alatt gubaszzkodó kétéjű sas alá, amely fölborzongatott, kuszált tollaival mint a világ legfurább architektonikus disze kuporodik ott fönn a magasban, mintha göresök kinoznák a gyomrában lévő magyar s egyéb, nem kevésbé nehezen emészthető cimereknek miatta. Egyébiránt olyan ez az István templom a tornyával együtt, mint az osztrák birodalmi tanácsban

képviselt országok s tartományok egyvelege, folyton tata-rozni-foltozni kell rajta s azért soha sincsen építő-állványok nélkül, melyek a góthstylü épületen olybá tünnek föl, mint a szeplő meg a ragya valamely antik metszésü arcon.

Az osztrák főváros társadalma sokkal vonzóbb s változatosabb, ámbár valóságos bécsi tipust csak a polgárság s nép körében lehet találni. Az udvari s a fő nemesség sok tekintetben kizárólagos (exclusive) természetü, még a rangbeliek iránt is; ennek magyarázata abban rejlik, hogy sehol kerek e világon nincs annyi gróf s báró, mint itt, az ugynevezett Lakaien- s Beamten-Adel (inass hivatalnok-főnemesség), mely az udvari vagy kormányzati alsóbb tisztségekben nyerte rangját, sokszor vajmi kétes érdemekért; ezt a régi hagyományos és nagybirtokos osztrák és magyar főnemesség olyformán nézi, mint a gazdag bankár a handlét vagy a telkes gazda a vályogvető cigányt.

Máskülönb is nagyon elharapózott itt az arisztokratikus viszketeg: mindenki nagyságos és mindenkit, különbség nélkül, a nemesi „von“ előnévvel szólítanak, ami szokszor nagyon mulatságos jelenetekre szolgáltat alkalmat; így magam is tanuja voltam a következő páros beszédnek:

— Guten Morgen, Herr von Wurstelberg! mondja egy kék kötényes zöldségkufár a mellette elhaladó és Bécsben oly szokásos kutya-előfogat tulajdonosához.

— Ah! Grüss Gott, Herr von Küchenwurzer, wie geht's?

A nép azonban minden célzat nélkül használja ezt a címzést, annál rátartósabb a kis polgár, különösen az

ős-bécsi (Ur-Wiener), pedig legtöbbször a neve nagyon cseh hangzásu, amiről többször volt alkalmam meggyőződni, midőn a külvárosok utcáin séta közben szemügyre vettem a kisiparosok s kiskereskedők cégtábláit. Meg kell azonban vallanom, hogy a legtöbbszörének arca félreismerhetetlenül magán viselte a bécsi típus bélyegét, ami legjobban tanuskodik arról, hogy a bécsi leányok mind elhódítják a bevándorlott nemzetiségeket és a második nemzedék már mit sem tud vagy mit sem akar tudni a családalapító idegen származásáról. Herr von Kudelka ép úgy, mint Herr von Prekvapil kifogástalan bécsi dialektusban, másat nem is tud, esküszik rá, hogy ő Ur-Wiener és „Reichs- und Residenz-Stadt-Bürger seit Adam's Zeiten“ (székes fővárosi polgár Ádám apánk ideje óta).

Az osztrák főváros népét más városok lakosságához mérten „kedélyesnek“ szokták mondani, és maga a bécsi nép is nagyra van a Wiener Gemüthlichkeit-tal. Magam is sokáig e nézeten voltam, amig behatóbb utánjárással rá nem jöttem, hogy a bécsinek több veleszületett humora van ugyan, mint a többi német fajbelieknek együttvéve; nagyobb az élénksége, mint a müncheninek s délnémeteknek egyáltalán; és sokkal természetesebb, udvariasabb s előzékenyebb, mint a berlini s éjszak-németek különösen; de kedélyessége — bocsánat a szóért — az nincs.

Kíváncsisága azonban nem ismer határt és minden csekélységre tud báméskodni, az elsőhöz százan, ezereken csatlakozván, mint már Blasel, a híres bécsi lokalkomikus megénekelte:

„Bleiben nur auf der Gassen zwei Menschen wo steh'n,
Da kommen gleich Hunderte: Was ist denn da g'scheln?
's fragt Einer den Andern; 's giebt halt schon Leut',
Die finden in Allem a Merkwürdigkeit.“

A bécsinek van humora, vagy bécsiesen: hamúr-ja, de tréfálkozása is vagy mások rovására történik, vagy gyakran a trágárságba átesapó vaskos pajzánkodás körében mozog. Ebben azután remekel s tulatesz valamennyi nagyváros lakosságán, kivált a csufondároskodásban. A virtuózok természetesen a fiakkeresek és a gyümölcskofák. Egy bérkocsis a körülötte összeverődött kíváncsi tömeg nagy vig-ságára összekapott egy kollegájával; ilyet mindig érdemes nézni s hallgatni Bécsben. Mikor már kifogytak a közönséges címzésekből, az egyik következőleg gúnyolta a másikat:

— Du regenausg'schwab'ler, windverdrahter, kannariengelber Akazie-Krampus, Du!

— Oh du ang'maltes, frisiertes, gepudertes Elephanten-Weiberl! viszonzá a másík.

Mi ehhez képest a magyar kocsis rézangyala?

Ilyen s hasonló esetek nem tartoznak Bécsben a ritkaságok közé és ilyen az a bécsi hamúr. Aki azonban kevesebb utánjárással akarja a bécsi népet megismerni, az minden rétegének képviselőit teljes számmal együtt találhatja minden nap, és pedig a legzamatosabb bécsi típusokat szemenszedett példányokban egybegyűlve, amikor a Hofburgban (cs. és kir. várlakban) délben az őrséget fölváltják, ami naponkint egy katonabanda harsogó zenéje kíséretében történik; sőt a zenekar még külön is játszik,

rendesen három darabot, egy opera-részletet, egy táncdarabot és valami egyveleget a nagyszámu közönség mulattatására és a jó hosszú időköz kitöltésére, melyet a számtalan őrszem felváltása igénybe veszen. E látványosságon jelen van egész Bécs. Dél tájt lévén, itt valóságos déli tőzsdéje akad mindazoknak, akiket egy nagy város sokadalma és saját vállalkozó szellemük vagy a szórakozás kedve az utcára csődít.

Ebből a vegyes társaságból nem hiányzik egyetlen néposztály sem: összevegyül itt minden rang s mód valósi, foglalkozási és erkölcsi különbség nélkül.

Itt természetesen tág tere, vagyis inkább piaca nyílik az ugynevezett bécsi kedélyesség megnyilatkozásának a már jellemeztem különböző fajok minden változatából és az idegen, ki meg kell, hogy látogassa ezt a hajszát, jól teszi, ha el nem árulja valahogyan külföldi vagy vidéki létét, mert különben menten céltáblája leszen a híres kedélyeskedésnek.

Ilyen „Burgmusik“ alkalmával történt, hogy a katonabanda pianissimója közben egy suszterinas elkiáltotta magát:

— Wir brauchen ka'n Kaiser! (Nem kell nekünk császár.)

Ez a republikánus kiáltás az osztrák császári fő-székvárosban nem tévesztette el hatását: az általános elszörnyűködésben még a különböző párok suttogása és a kacérkodók mosolygása is megszűnt, sőt elnémult a zenész, a kürtös, ki ép andalító tremolóban, nagyra meresztett szemekkel s tele tüdővel iparkodott hatni a nagy számmal

jelen volt szépnemre, de a felségsértő közbekiáltásra kiesett kezéből a havasi-kürt és tágra felejtett szemmel bámult; bizonyosan megállott az esze is.

De a polgári ruhába öltözött rendőrök nem vesztették el lélekjelenlétüket, s alig egy szempillantás alatt lefülelték a röhögő, vinnyogó, kapálózó suszterinast és vitték az őrszobába, mialatt az álmélkodásából fölocsúdott közönség egy része kiabált, hadonászott s taszigálódott, könnyű alkalmat szolgáltatván a mindenütt jelenlévő zsebtolvajoknak enyves művészetük gyakorlására, más vállalkozó szelleműeknek pedig kissé vaskosabb merényletekre; a másik rész ellenben oly hahotába tört ki, hogy visszhangzott bele a felséges cs. és kir. Hofburg.

Az őrszobában azalatt a tragédiából komédia lett: a fiu sok hivatalos faggatásra kivallotta, hogy hiréből sem ismeri Republika asszonyságot; arra a kérdésre pedig, mit értett az alatt a kiáltás alatt, vigyorogva válaszolá:

— Na ja, mer brauchen ka'n Kaiser, mer ha'm eh a'n. (No hát, nem kell nekünk császár, hiszen ugyis van császáruk.)

Nem azért mondom el ezt a hiteles tanuk bizonyossága szerint valóban megtörtént tragikomikus esetet, mintha szem- s fültanuja lettem volna; inkább annak okából említem azt föl, hogy egy újabb adattal jellemezzem a sokat emlegetett bécsi kedélyességet, és egyuttal reámutassak arra, hogy a szocialisták s anarchisták, kiknek tömeges tüntetései ma annyi sok bajt okoznak az osztrák kormánynak és első sorban a bécsi rendőrségnek, már régen léteztek, legalább embryóban az említett suszterinas s sugal-

mazói személyében ; mert a rendőrség, még a császárhoz fölterjesztett jelentésében is azt a legalázatosabb meggyőződését nyilvánította, hogy a suszterinas egy elágazott rebellis-bandának volt a bérence. Szegény inas! Még szegényebb rendőrség!

Bizony ezek a szocialisták, és bizonyos tekintetben még inkább az antiszemiták véget vetettek a kedélyességnek Bécsben, ha ugyan lett is volna zsákszámra belőle. Tízezer ilyen munkás együttes fölvonulása már többször komoly aggodalmat okozott a kormánynak, mely fölfelé s lefelé, az udvarral s a néppel szemben érzi felelőssége súlyát; itt tehát megszűnik minden kedélyesség — mint a bécsi ember szokta mondani — mert a kereskedők s üzletemberek vajmi aggasztóknak találják e mind sűrűbben megújuló tömeges fölvonulásokat, annyira, hogy ily alkalmalmmal rendszerint becsukják a boltjaikat. Ha ez így megy tovább — mondá egyikük — a gazdagabbak mind vidékre mennek, az udvar pedig Budapestre költözik.

Ez az ember mond valamit — gondolám magamban; hátha a bécsi szocialisták tüntetései még segítségünkre lesznek a magyar udvartartás létesítésében, mert ily körülmények között Bécs az udvarra is hova-tovább megszűnik kedélyes lenni.

Érzik ezt a bécsiek maguk, amint nagyon is jól tudják azt, hogy mindent az udvarnak köszönhetnek, mely a közös miniszteriumok nagy személyzetével és a körülöttük csoportosuló még szélesebb érdekkörrel Bécs városának első s utolsó léttöltését képezi. E nélkül megszűnnék ott mihamar minden nagyobb szabású kereskedelem, ipar s

forgalom, maga az osztrák fő- s székváros pedig Grác vagy Brünn színvonalára süllyedne. Átérik ők ezt jól, ismétlem, de úgy vélekednek, hogy a régi állapot teljességgel nem is változhatik meg s hogy ezzel tartozik nekik a császári ház. Ez minden ős bécsi polgárnak megrögzött meggyőződése és ebben lelheti magyarázatát az a különös jelenség, hogy a nép szeretetének s lelkesülésének megnyilatkozásaiból kiváló alkalmakkor nagyon is kiérzik a hivatalos rendezés, másfelől annak a Magyarhonban oly hagyományos, szivből jövő s szivhez szóló önkéntelen érzelemnek a fogyatékosága.

Ehhez járul, hogy Bécsben hovatovább mindinkább gyökeret ver a porosz németiség felé kacsingató Gross-Deutschthum. A bécsi egyetemen napirenden vannak a pangermán, vagyis inkább a borussophil (poroszbarát) tüntetések. Magam is tanuja voltam annak a nagyon is kedélyes látványosságnak, amidőn az egyetemi tanulók több százra rúgó csapata grossdeutsch színű válszalaggal és a még kirivóbban pangermán „Deutschland, Deutschland über Alles“ kezdetű dalnak ordításhoz hasonló éneklésével a pályaudvarra kísért valami hasongondolkozásu férfiut. Nagyon jellemzően hangzott:

Von der Maas bis an die Memel,
Von der Etsch bis an den Belt —
Deutschland, Deutschland über Alles,
Über Alles in der Welt!

Ezt a jelenetet még felötlöbbé tette, hogy ez a menet a pályaudvarhoz közel egy katonabandával találkozott, mely jól ismert csinaratta bum-mal a Radetzky-indulót játszá,

amely ily körülmények közt valósággal a helyzet szignaturáját adta a szövegben előforduló ama császári szavakkal: In deinem (Radetzky's) Lager ist Oesterreich . . .

Azok az érzelmek legkirívóbban azonban Bismarck legutóbbi bécsi tartózkodása alatt nyilatkoztak meg, midőn beláthatatlan tömegek ünnepelték Nagy-Németország megteremtőjét, akit többi közt a „Wacht am Rhein“ nevezetű porosz dal amaz átiratával üdvözölték: . . . magst ruhig sein, fest steht und treu die Wacht an der Donau!

Ha Bécsben, az osztrák császári fővárosban ily félreérthetetlen nyilvánulások történnek, miképen lehet nekünk, magyaroknak a Kossuth-kultuszt forradalmi törekvésül fölróni?! Mégis Bécsben valóságos megbotránykozással emlegetik méltó kegyeletünket, melylyel Kossuth apánk dicsőült hamvai iránt viseltetünk . . .

Vessünk azonban fátyolt ez eseményekre és tekintsük meg inkább Bécs környékét, mielőtt tovább folytatnók európai körutunkat.

Az osztrák főváros környéke, különösen déli s nyugati irányban elbájoló szépségekben bővelkedik. A természet valóban pazarul ontotta adományait e vidékre: hegyek, völgyek, erdők és virányos mezők, patakok s vizzuhatagok elragadón váltakoznak mindenfelé. Nincs is hálásabb csodálójuk a bécsi lakosnál, aki vásár- s ünnepnapokon ezrével a zöldbe rándul, majdnem lakatlannak hagyván magát a várost és benépesítvén minden zeget-zugot a környéken, sáskamódra ellepvén minden vendéglőt, fölemésztvén minden ehetőt s ihatót dal s minden elgondolható muzsikaszó mellett.

Ezt a környéket még szebbé varázsolja a művészet: a nyárilakok s díszkertek vetélkednek egymással jó ízlésben, ami a bécsi polgárság gazdagságáról szerintem fényesebb bizonytságot tesz, mint a városi kaszárnyaszerű bérházak. E tekintetben is híven követték a jó példát, melyet a legmagasabb udvar adott.

A schönbrunni, laxenburgi, badeni s lainzi cs. és kir. nyárilakok és parkok valóban remekei a különböző koru és ízlésű építészeti stílnak. Ezeket látván, világosan átértjük, mily nagy előny Bécsre, hogy az uralkodóháznak több százéves székhelyül szolgál.

Mi ezekhez képest Gödöllő? Falusi majorság! Pedig milyenné lehetne Visegrád, mivé nőhetné ki magát Buda regés környéke is, ha a felséges uralkodóház az esztendő egy részét a teljesen kiépítendő budai királyi várakban töltvén, a magyar főváros vidékét is oly Tuskulumokkal ajándékozná meg, mint a főnemlített bécskörnyéki paloták? A születéses és a pénzes arisztokrácia bizonyára itt is követné a példát, a népnek pedig bő keresetforrása nyílnék és hozzá tanulságos és szórakoztató üdülésben is részesülhetne.

Schönbrunn, Laxenburg, a badeni Weilburg szép díszkertjei ugyanis nyitvák a közönségnek, amely a fülledt lakásokból nagy számmal tódul, kivált a közel eső schönbrunni park árnyas fái alá, egészséget meritvén az üde levegőben és gyönyörködve az állatkertben, melyet ingyen lehet megtekinteni s ahol a majmok, kajdácok százával láthatók más vad s vérengző állatok mellett. A bécsi nép, különösen az apraja, órahosszat elmulat itt,

szinte megszelidíti a vadakat, mint a jegesmedvét, mely hátsó lábára kuporodva, első lábaival a levegőben hadonázva fogadja látogatóit, ismert jötevőit, kik mindennemű nyalánságokkal jutalmazták tanulékonyágát, amelyből egy alapos bécsi tudós azt a bizonyítékot akarta levonni, hogy Bécsben még a jegesmedve is kulturképes (culturfähig).

De a Pepi, a schönbrunni menaszéria elefántja mégis valamennyi állat közül a legnagyobb kedvence volt a bécsi népnek: örege-apraja nem átallotta magával hozni a nyalánságokat számára; sőt egy pék neki köszönhette vagyonát, amennyiben ott annyi süteményt adott el az elefánt látogatóinak és szives etetőinek, hogy husz év alatt kitellett belőle a földszintes házikó, melynek pékboltja fölött büszkén pompázik a Pepi hű képmása és a fölirat „zum Pepi“. Ez a Pepi egyébiránt nagy kópé volt; nem hiába élt ő Bécsben, ráragadt a bécsi kedélyesség. Ennek egyik jelét magam is láttam. Amint a sokadalmat körülötte nézem, egy vasárnapi díszben pompázó vaskos szakácsné oda állt tűzérkáplárjával a Pepi elé; nagyon közel talált a korláthoz lépni, vagy az elefántnak is megtetszett a kecsdús Marianderl, kinyujtá orrmányát és se tedd, se vedd, leemeli a virágos kerthez hasonló kalapot a deli konyhahölgy fejéről és a szájába dugja; vitéz káplár uram se rest, a kalap után nyul, de a jókedvű állat egy szempillantás alatt leszedi a hadfi csákóját is, melynek lószőr-forgója az orrmány ujján marad, míg a csákó a Pepi lábaihoz gurul; ez bele teszi az egyik lábát és el kezd föl s alá járkalni, szépecskén majszolván hozzá a szegény szakácsné Makart-kalapját. Hiába volt minden közbenjárás. Az ör

sem tehetett egyebet, nevetett velünk, mialatt a kárvallottak hangos jajgatással s még hangosabb káromkodással elbúcsúztak a kedélyes Pepitől, „aki“ cibil létére oly kevéssé respektálta a cs. és kir. hadsereget, lévén ő maga is kaiserlicher und königlicher Hof-Elephant. Hány „udvari szállító“ irígyelte tőle ezt a hangzatos címet!

Szegény Pepi azóta már eljátszotta szép játékait és csinysjeiéért holta után bünhödik: kitömve örökös dutyiba, Einzelnarrestbe került a bécsi állattárlatban.

A vidám Schönbrunn után szinte komornak tűnik föl Laxenburg, mely távolabb esvén Béestől, nem részesül oly tömeges látogatottságban, mint amaz; pedig parkja sokkal gazdagabb természeti szépségekben és várkastélya, mely egy középkori lovagvárnak mintájára épült, kívülből érdekes látványt nyújt. Csak esolnakon vagy kompon lehet a bejáratát körülfogó tón keresztül megközelíteni. Felvonó hidja, bár ritkán hozzák működésbe, már előre fölkelte képzeletünkben a regés lovagkor emlékeit: a hozzáfűződő események, Mária Terézia s utódainak itt elvonultan, bizalmas családi körben átélt szép napjairól fenmaradt hagyományok még fokozzák e hatást fogékony lelkünkben. Betetőzi azt a többnyire lakatlan és csak a várnagy által őrzött kastély földalatti börtönében érzett meglepetés, ahol beléptünkör fölemelkedik egy páncélba öltözött lovag és csörömpölve megrázza láncait. Csak viaszkarcáról és üveg-szemeiről vesszük észre, ugy mint a parkban lévő kiseded remetelakban rengeteg nagy könyvből olvasni látszó, barátcsuhába bujtatott, görnyedő kapucinusról, hogy igen elmés, de hátborzongató szerkezettel van dolgunk.

Ez a vár és parkja képzeletünkbe varázsolja az elátkozott királyleány vonzó meséjét, aki környezetével együtt hosszú s mély álomba merülve várja a felszabadító királyfit.

Nekem úgy tűnt föl, mint a leláncolt középkor, mely a jelen anyagelvű százévben mintegy börtönbe van zárva, de amelyből örökszép idealizmusának szivárványos, kápráztató fényében kivonul majd, hogy egy szebb kor hajnalát hirdesse a röghöz tapadt anyagiságba merült emberiségnek!

A badeni Weilburg szintén az uralkodóház birtokát képezi. Itt lakott Vilmos főherceg, a tüzérség főintézője, ki a múlt nyáron megbokrosodott lovának balugrása miatt oly szerencsétlen véget ért, nem csekély fájdalomra a monarchia hű népeinek.

A Weilburg díszes parkja is nyitva áll a közönségnek, mely különösen a fürdő évad alatt tömegesen keresi föl a szép magaslaton elterülő balzsamos fenyvest árnyékos padjaival és elragadó kilátásaival. Különösnek tűnik föl itt azonban a gazdag bécsi zsidóság különválása a többi fürdő-társaságtól; ez talán azért történik, mivel ő képezi itt a többséget.

A lainzi udvari vadászlak és gyönyörű vadászterület ugyszólván elhagyottan áll. Itt van a legszebb vadászmuzeum, melyet magunknak képzelhetünk; király urunk ő felsége biztos kezének soha sem tévedő vadász-szerencséjét hirdetik a szebbnél szebb agancsok, agyarak és egyéb diadaljelek.

Bécs környékéből fölemlitem még a Kahlenberget, melyről gyönyörű kilátás nyílik az osztrák főváros háztengerére és a Duna mellett elterülő, történeti nevezetességű

síkságra, amelynek annyi sok embervérrel áztatott talaja bőven megtermi a hasznos növényeket, melyek kiterjedt kertekben a nagyvárost körülveszik, mint saláta a pecsenyét.

A fejedelmi Duna itt hömpölygeti hatalmas árját, elkerülvén Bécsset, mely az éjszak felől jöhető berohanásoktól, valamint a vizáradásoktól való félelmében e természetes, nagy vízárók mögé a dél felől kimagasló hegyek lábánál húzódott meg és csak egy keskeny csatornán tartja fenn a közlekedést vele. A régi Vindobona lakosai ép úgy irtóztak a víztől, mint a mostaniak: inkább lemondtak a jelentékeny előnyről, melyet a Duna Budapestnek, a Moldva Prágának, a Szajna Párisnak, a Themze Londonnak nyújt az által, hogy a városon keresztül folyik, — semhogy magukhoz közel eresztették volna, letelepedvén annak mindkét partján és bilincsbe vevén, rabszolgaságba hajtván a folyam-óriást, mint az említett többi városok.

Ezen a síkságon, mely a Morvamező (Marchfeld) déli sarkát képezi, terülnek el a florisdorfi erődítmények, melyeket 1866 után a poroszokkal szerencsétlenül folytatott hadjárat végeztével kezdtek építeni az osztrák főváros védelmére. Idáig s Pozsonyig terjedt a porosz győzelmes had előnyomulása a bécsiek leirhatatlan rémületére, kiknek nagy része vad menekülésben meg sem állt, míg Grácot vagy Innsbruckot el nem érte.

A porosz tábor helyén van most a tüzérség nagy gyakorló tere. Itt próbálják ki azokat a borzalmas fegyvereket, melyek szomoruan hirdetik az emberi lángész vívmányait gyilkos szerszámok föltalálásában. Valóban a

támadás s védelem ez eszközei oly biztosan romboló, rengeteg hatással bírnak, hogy el sem lehet képzelni egy csatát, annál kevésbbé egy háborút a jövőben. Már a kísérletek maguk képesek megfagyasztani a vért a legbátrabb ember szívében. Pedig hir szerint az összes hadászati titkok majd csak akkor derülnek ki, ha arra a komoly kenyértörésre kerül a sor, melynek kataplazmáit egyedül az Apokalipszisz látnoka képes elképzelni.

A florisdorfi gyakorló-téren volt alkalmam látni a füsttelen lőporral tett kísérleteket. Ez elnevezés, mint azóta általánosan elismerték, nem felel meg a szoros valóságnak; füstje az új puskapornak is van, habár sokkal kevesebb; e tekintetben dohányos ember az összehasonlításnál úgy találná, hogy a régi a szüzdohánnyal töltött öblös tajtékpipa füstfellegeivel borítja a földet, az új lőpor ellenben a cigaretta diszkrétciójával csiklandozza orrunkat szemünket. Az előbbinek még volt bizonyos varázshatása, mint a népregében a bűvös szónak, hogy „kőd előttem, köd utánam“; láthatatlanná tette a megfutamodó vert hadat a győztes elől, mint a Tarnkappe Szigfridet a Niebelungen-énekben, de az új lőpornál ez megszűnvén, ez utóbbi körülmény nagy fejtörést és szívdobogást okozhat bizonyos tábornokoknak.

III.

— Bécsből Prágába. —

Reggel utazván el az osztrák fővárosból, alkalmam nyílt a Morvamezőt és Csehország déli részét szemügyre venni.

Ha idegen földre utazom, mindig az a kívánság bánt, milyenek fogom találni a vidéket? Vajjon a völgyek, hegyek és síkságok olyanok-e. mint hazám bércsei, rónái? Vajjon van-e a vidék természetében, jellegében valami vonás, amely szemmel láthatólag mutatná, hogy ez a föld már idegen ránk nézve, hogy szívünk egyetlen árva szála sem köt hozzá?

Bizony a föld külső színe majdnem egyforma, amíg Európa mérsékelt égövében mozgunk. Mi sem jelzi az anyatermészetben azokat a válaszfalakat, melyek a nemzetközi jogban az egyik országot a másiktól mintegy kínai fallal elkülönítik.

A Morvamező különösen miben sem különbözik a Kis-Kárpátok innenső, magyar részétől, sőt a Morva völgye sokban hasonlít a Vág völgyéhez.

Az ember nemzetisége nyomja reá bélyegét a természetre és kivált a földre; az adja reá azt az ábrázatot, mely megkülönbözteti más földtől, mint a magyar vitézkötés és sujtás elváltoztatja a morva (brünni) posztót attilává vagy mentévé; ez a posztó egyébiránt többnyire magyar gyapjából készül, mint annyi sok osztrák iparcikk s gyártmány, például a híres bécsi tormás kolbász is magyar anyagból állittatik elő, iparosaink és gyárosaink élelmességének ugyancsak csekély dicsőségére. Ezzel szemben elég sovány vigasztalás a dualizmus, mely politikai nagytermettségeknek vajmi fényes bizonyítéka legyen bár, a gazdasági alárendeltségen mit sem változtat, amíg magunk nem változtatunk rajta.

Pedig ez a morva mező harci dicsőségünket is

fennen hirdeti. Itt vívta az osztrák Habsburg akkor még csak kiseded hatalma élet-halál csatáját a cseh Ottokárral, melynek sorsát IV. László magyar vitézei döntötték el az előbbi javára, bizonyára nem csekély mértékben hozzájárulván vele dicsőségesen uralkodó dinasztiánk uralmának megalapításához és örök időkre megjósolt nagyságához.

A vasuti kocsi ablakából egész kiterjedésében át lehet tekinteni ezt a nagyhirű harctért, melyen — csodálatos találkozása a sorsnak! — nem csekély meglepetésünkre több század huszárság, mely a közel fekvő falvakban van szálláson, szemünk láttára tartotta gyakorlatait, vágatva rohant a csekély magaslaton álló kápolna felé, mely azon a helyen épült, hol a főnemlített csatában elesett Ottokár holtteste fölött Árpád sarjadéka megújítja a szövetséget Habsburggal.

Árpád nemzetsége kihalt, de a vérszövetség még szorosabbá vált. Vajjon mi nagy, mi dicső vár reá a jövőben?

Ilyen s hasonló gondolatok közt mentem át társammal a dining-car-ba. Hiába a magyar ember a külföldön se tagadja meg magát: áldomást kelle innunk a mult fényes nagyságára és a jövőben álmodott dicsőségre.

Az étkező kocsiban, melyet a német kilátásos kocsinak is nevez, még jobban esett a most már mindinkább váltakozó vidék látása, no meg a kényelmesebb ülés, füszerelve azzal a kellemes zsongással, mely válogatott társaságban a fehér asztalnál soha látott emberekkel is oly otthonossá, szinte szivessé teszi az érintkezést. Németül

folyt a társalgás, de annyiféle dialektusban, hogy már itt alkalmam nyílt az ugyszólván megszámálhatatlan német szójárást s tájszólást tanulmányozni. Morva- s Csehországban minden művelt ember beszél németül, de csak idegen társaságban, mintegy nemzetközi érintkezésben; otthon és honosai körében azonban nem tűri a német szót. E tekintetben nincs kivétel; a főnemesség, mely e tartományokban nagyon számos, magához ragadta ebben is a vezérszerepet, annyira, hogy német származásu s nevű tagjai sem vonhatták ki magukat alóla; annál büszkébb öntudattal követi a lakosság többi része, kivéve az iparúzó vidékekét, mely elég gazdag, hogy azzal a következetes sovinizmussal fölvegye a harcot.

Látni való volt az itt az étkező kocsiiban is. Dél felé lévén, szétosztották az étlapokat: egyik felük német, másikuk cseh szöveggel hirdette az asztal áldásait. És ekkor észre lehetett venni, hogy az utas vendégek morva-cseh része ezen a nyelven tette megrendeléseit és a föl-szolgálók mind e nyelven válaszoltak. Ez a példa nagyon ajánlatos a bécs-budapesti vonal magyar utasainak, akik — még magyar miniszterek s képviselők is — a sváb pincérek kedvéért németül rendelik magyar pénzükön a német étlapról leolvasott *Bergelt mit Tarhonio*-t (pörkölt tarhonyával).

Utközben egyre szaporodtak a gyári kürtők hosszan elnyúló füstförgőjükkal, jeléül annak a hangyaszorgalomnak, melylyel a nagyipar országokat hódít s mesés gazdagságot gyűjt. Különösen a csehországi cukorgyárak terjeszkednek mindenfelé, pedig a cukorrépa termelése

sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik mint Magyarországon, a munkabér is nagyobb; mégis az évi termelés — egy állítólag megbízható cseh statisztikus számítása szerint — oly nagy, hogy az esztendőnként gyártott cukor porrá törve elégséges volna, hogy egész Csehországot két centiméternyire betakarja. De cukros ország ez, gondolám; pedig a politikusai, szónokai s költői mind olyanok, mintha legalább esztendőig ecetben áztatták volna.

Prágába a délutáni órákban érkezém és azonnal meggyőződtem emez ecetes valóságról. Fogadónkba hajtatva az uton minden utcasarkon, de a szálló bejárata alatt, sőt szobánkban is e fölirat vonta magára figyelmemet: česká múka. Nem tudván rajta eligazodni és valami alkotmányos mozgalmat sejtve, mely bizonyára érdekes látni s tudni valót képezhetne, fölvilágosítást kértem. Hát a dolog nyitja abban lyukadt ki, hogy a derék cseh szomszédok, illetőleg cseh molnárok ily módon tüntettek a magyar liszt ellen, hazafias kötelességévé tevén minden igazhitű csehnek, hogy csak cseh molnár lisztjét fogyasztsa, ha drágább is, még ha magyar gabona cseh őrlése is. Pedig foganatja volt e fogásnak. A cseh lapok is hazaárulásnak bélyegezték azt, ha a cseh háziasszonyok nem cseh lisztből kotyvasztották a cseh pimaszt (Böhmische Dalkerln).

Prága szép város. Hasonlít Budapesthez fekvésére nézve.

A Hradzsín szebb, mint Buda vára. Hradzsín még vár, Buda már csak girbe-gurba városrész, melynek egykori várfalait, a Petneháziak és utóbb a honvédek vérével megváltott e dicső emlékeket, szétmállani engedi a

budapesti városi tanács, sőt szentségtelen vandalizmussal maga rombolja szét azokat, mint a székesfehérvári kapu felőli hosszú bástyarészt, melyen több honfivér várta a dicső föltámadást, mint amennyi az ősokról megfélelkezett kufár-nemzedék ereiben egyenkint s összevéve lomhán folydogál.

A Hradzsín büszkén áll, hirdetvén a mult viszonyosságait s intő, buzdító, világító tornyul szolgálván az élőknek s jövődőknek. A Moldva választja el a többi várostól, mint a Duna Budát Pesttől.

Prágát szentnek s szentségesnek hívja a cseh, mint Moszkvát az orosz. Oka s alapja kinél-kinél közülök más; egyik Ziska s Husz miatt, mások nepomuki sz. János miatt. Ez utóbbinak a hradzsini egyházban szinezüstből való koporsója különbség nélkül tisztelet s nagyrabecsülés tárgya, pedig az ezüst értéke azóta nagyon alászállt. A Moldva hídján, honnan a királyné gyónásának titkát híven megörzött kanonokot Vencel király ledobatta s hol ennek helyét öt csillaglampa mutatja, az érzelmek már vegyesek lehetnek; én legalább a kegyeletnek legcsekélyebb jelét, még a kalap megmozdítását sem birtam észrevenni a prágaiak e házi szentjének emez emlékezetes helyén, sem a szobra előtt; mert azt még sem lehet a kegyelet jelének venni, hogy a szentnek szobrára is ráragasztották a „csezka muka“ föliratot. Cseh lisztre aligha fáj a foga annak, aki mennyei mannával táplálkozhatik.

Annyira hasonlít Prága a magyar székes fővároshoz, hogy még a budapesti Margitszigetnek is mása akad itt

a Zsófia-szigetben. Természetesen ez a hasonlat is sántikál, még pedig a csehek kárára. A Moldva sem lehet Dunává.

E szigeten mindennap a nyáron át katonazene játszik és itt fordul meg a prágai társadalom színe-java, csakugy gyalogosan a kis pallóhidon át, melynek minden dicsősége, hogy hamisítatlan cseh tuskókból faragták. A társalgás itt majdnem kizárólag cseh nyelven foly; nem hallani itt annyi német szót, mint a Margitszigeten. Különösen feltűnt, hogy közös hadseregbeli tiszték majdnem kivétel nélkül csehül beszéltek maguk közt is. Bezzeg máskép van ez Magyarországon. Midőn ez észrevételemet egy ismerősömmel közlém, aki bécsi ajánlásra megmutatá az itteni nevezetességeket, azt a választ nyertem, hogy ezen nincs min csodálkozni, mikor a közös hadsereg tisztikarának a fele csehországi születésű. Ha ezekhez vesszük a horvát, német s lengyel tiszteket, valóban el kell csodálkoznunk, ha valaki a közös hadsereg tisztikarát osztrák-magyarának nevezi, holott a magyar csak hirmondónak van benne a saját és a magyar delegáció hibájából.

A cseh nemzeti színház (česke divadlo) külsejére hasonlít a magyar nemzeti színház épületéhez. Végig néztem benne egy cseh népszínművet; vajmi keveset értettem belőle s ezért nem igénylek magamnak csalhatatlan ítéletet az előadás fölött, de meg kell vallanom, hogy a színészek összevágó játéka és szereptudása bármely színháznak becsületére válnék, még Budapesten is, ahol a sugó után való szerepalakítás némelyek részéről zsenialitásnak szokott vétetni, holott nem egyéb, mint semmibevévése s fitymálása a színházlátogató közönségnek.

Színház után ismerőseink a legelőkelőbb kaszinó vendéglőjébe vezettek, mely bécsi szokás szerint telve volt hölgyekből s urakból álló zárt társasággal. Ennél a szokásnál többre tartom a budapesti jó szokást, mely a franciákéhoz hasonlít, hogy ugyanis kisebb, de bizalmas társaságokban a családi tűzhelynél találkoznak a színi előadás után.

A prágai nagyvilág láttára kíváncsi voltam, vajjon a cseh molnárok ide is kísértenek-e a cseszka mukával? Bizony itt sem volt másképp. Az étlap német szövegét is körös-körül ez a tüntető fölirat vette körül. Ekkor megakadt a szemem az italok jegyzékén és abban a vörös betűvel nyomtatott „magyar borok“ (Ungarische Weine) föliraton. Borsos volt az árak, nevük is ki volt forgatva, mintha magyar mentéből frakkot csináltak volna (ez még lehetséges, megcsinálta azt ujabban több politikusunk, de megfordítva már alig volna képzelhető); én mégis megörvendtem e fölfedezésnek. Azt hiszi talán valaki, hogy azért, mivel így lehetővé vált magyar borral leöblítenem a cseszka muka keserű ízét? Korántsem; ne higgy a németnek, még ha cseh is. Nagy diadallal mutattam föl, mondván: a magyar liszt helyett megelégedhettek a cseh őrleménynyel, de már a borunkat nem pótolhatjátok semmi szurrogátummal! Erre az én jó csehem igazán csehül lett.

Másnap meglátogattuk a muzeumokat s egyéb látnivalókat, többi közt azon helyet, hová egykoron a város atyáinak többsége pusztá kapacitálás céljából három emeletnyi magasságból ledobálta a kisebbséget, mint ez a husszita mozgalmak idejéből ismeretes. Ez a példa most

ujabban kiterjedt követésre talál a szocialistáknál, akik mindenkit, ha ellenvéleményt nyilvánít, egyszerűen kidobnak a gyűlésükből. Éppen ilyen zenebonát néztünk tisztességes távolból, midőn vezetők Podjebrád György házára figyelmeztetett, aki Nagy Mátyás királyunkat ifjuságában fogva tartotta és csak nagy váltságdíj lefizetése után eresztette Magyarország trónjára, honnan kétszeresen is megvette ezt a díjat Podjebrádon és visszautasította a neki fölajánlott cseh koronát. Talán ezért haragusznak a magyarokra.

A prágai nép, különösen a cseh ujságok mindenkire haragusznak, ami kissé érdessé teszi az érintkezést velük. Auersperg, volt osztrák miniszterelnök azt mondta róluk, hogy kamaszéveiket élék. Politikai tekintetben ha volna is ennek némi alapja, más téren ez nem állhat meg, mert társadalmi uton is oly nagy eredményeket vívtak ki, melyek bámulatra ragadhatják a többi osztrák tartományokat.

Prágából kirándultunk a csehországi híres fürdőkre: Karlsbad, Marienbad stb. azonban annyira nemzetközi gyógyhelyek, hogy ott a görög böles lámpájával sem lehet tipikus vonást találni. Egyébiránt annyi ott nyaranta a magyar, mint akár a Margitszigeten; szinte ki lehetne sajátítani magyar telepések számára.

Ily emlékekkel folytattam utamat abban a meggyőződésben, hogy Csehország volt s nem lesz; mert politikai ábrándjuk, az egykori cseh korona fényének helyreállítása csak a németek, magyarok s lengyelek tönkretételével volna valósítható. Ez pedig olyan három dió, melybe erősebbek fogai is beletörnének. Ha némelyek

közülük Oroszországra számitanak, akkor bizony a cseh korona még kevésbé éled föl, amint a lengyel hazafiak is Oroszországban Szibéria ólombányáiba jutnak, ha egykori koronájukat emlegetik.

Ily körülmények közt valóban nem ejtethet csodálkozásba ama meghasonlás, mely a cseh társadalomban észlelhető. Szívóosságuk mégis teljes figyelmet érdemel, mert utóvégre is ez nem megvetendő gát a német tuterjeszkedés ellenében, s így Magyarország ebben egyik védbástyáját láthatja akár kifelé, akár magában a monarchiában. És ebben van a cseh nemzet háladatos hivatása.

IV.

— Prágából az osztrák-szász határon át Lipcsébe. —

Bucsut mondtunk a csehek fővárosának és a cseh merész orroknak is, melyek kétesövű löfegyver gyanánt meredeznek fölfelé s kihívón késztetnek arra a gyakorlati kísérletre, lehetséges-e s miként esik a csók ily szemtelenül fitos két nyulvány találkozásakor? Könnyű ebből megérteni, hogy a csehek a legjobb trombitások a világon, s ilyenekkel még Amerikába is kiviteli kereskedelmet űznek.

Ez volt utolsó észlelésünk elindulásunk alkalmával, amikor egy cseh nemzeti egyesület harsogó kürtök s valamennyi elképzelhető fuvó hangszer fűlsüketítő zenéje kíséretében arra a vonatra szállt, mely minket a szász fővárosba vala röpitendő. Ha lármás muzsikával meg lehetne hódítani a világot, a csehek már rég az egész föld urai volnának.

A zeneszó eltartott vagy félóráig utunkon, mikor egy kised állomáson az egész cseh kiránduló társaság egy végső, de annál fülrepestőbb induló hangjainál lelkenedve kiszállott, mi meg megnyugodva folytatók utunkat azon édes reményben, hogy mi sem fogja Lipcséig megzavarni éji pihenésünket. Ugy számítottunk ugyanis, hogy a hálókocsiban (sleeping car) töltjük az éjt és reggelre ujult erővel érünk utunk céljához.

Számításunkban nagyon csalatkoztunk.

Alig hogy kissé elszenderedtünk, szokatlanul éles s hosszú füttyre ébredünk, a vonat dübörögve, prüszkölve s nagyot rázkódva megáll; kalauzok zürzavaros hangja hallatszik, utána kocsiajtók csapkodása, emberek nyüzsgése-forgása, utipodgyász s ládák ide-oda dobálása. . . .

Nyakunkon az ellenség?

Vasuti katasztrófa, vonatösszeütközés?

Semmi baj. Vagy annál is nagyobb!

A határon vámvizsgálatot tartottak.

Gyorsvonatoknál ezt rendszerint az osztrák-szász határon nem gyakorolják, de hébe-korba mégis szükségesnek tartják a határcsempészet fékentartására. Épen velünk esett meg ez az ujkori kinzás, melynek a vámhatóságok a *becsületes* embereket alávetik, ha a csempészeken nem tudnak kifogni.

A kalauz végső itéleti trombita hangján bekiáltott: Zollrevision; angeben, was zu verzollen ist. (Bejelentendő, ami vám alá esik.) Melyik utas ismeri a vámszabályok tömkelegét?

Kocsinkba egyszerre négy vámőr is betoppant; egy-

másután benéztek minden rekeszbe, fülkébe, kérdésekkel ostromolva a félig öltözött utazókat, fölrazva az alvókat, felkutatva minden zeget-zugot, csomagot, kézi táskát, mindenfelé szimatolva, orrukat még a levetett lábbelibe is dugva, folyton-folyvást azt a kérdést hajtogatva: Nichts steuerbares? (Nincs vámolni való?)

— Alles ist steuerbar, nur der Luftballon bildet eine Ausnahme, kiáltottam rájuk boszuságomban.

— Aber ja, wo haben Sie den Luftballon? kérdé tőlem egy vizsga vámőr.

Óriási kárörvendő derűlség követte a nyelvtudományban hátramaradt, bár ügybuzgó hivatalnok kérdését, aki a csempészkedéssel folytatott háboruskodásában nem érte föl azzal, hogy a „steuerbar“ nemcsak vámolni valót, hanem kormányozhatót is jelent, és e kettős értelem adta meg a fegyvert, melylyel a háborgatásért a vámosokon boszut állni véltünk.

Örömünk azonban korai volt; most a vámőrök nevettek kárörömmel, midőn fölszólítottak, hogy az utasok kivétel nélkül a pályaudvar csarnokába gyülekezzenek, hol a többi podgyász vizsgálata jelenlétükben, sőt segédkezésükkel történik.

A gyorsvonat hatvannyole első s második osztályu utasának mind oda kellett sorakoznia a hosszú padokon egymás mellé rakott málbák mögé, szépen kinyitni a szijakat s záratokat és egyetlen szó, panasz nélkül várni, míg a vizsgálat sora holmijára kerül, köztük számosan olyanok is, kik soha sem szokták meg a várakozást, annál kevésbbé bőrdnjeik sajátkezü csomagolását, és akik most a vizsgálat

után arcuk verejtékében kénytelenek voltak holmijukat rendbe hozni.

A vizsgálat sok komikummal járt; két kis táskánkkal hamar végezték, de annál hosszabban s behatóbban foglalkoztak a többiek, különösen a hölgyek holmiaival, melyekből vajmi sok titok került lámpafényre.

Két nagy s elegáns bőröndnek nem akadt eddig gazdája; a vámőrök már föl akarták feszíteni a zárat, azon hiedelemben, hogy a tulajdonosnak nagy oka lehetett holmiját cserben hagyni, mikor egy utas, kin meglátszott, hogy ép az imént ébredt föl, oda rohan és tiltakozik a vámosok szándéka ellen s egyuttal a főnököt kérdezi, és ennek egy iratot mutatva meghagyja, hogy podgyászat érintetlenül szállítsák vissza már most a saját rekeszébe. Ugyis lett. A főnök még bocsánatot is kért. Az utasok mind összesugtak.

Udvari futár volt, ki a diplomáciai levélváltást közvetíti a bécsi külügyi kormány s nagyköveteink közt a külföldön. Ilyenek minden határon vámmentességet élveznek.

Körülbelül egy óráig tartott a vizsgálat. Nem találtak semmi vámolni valót. Mit használt, hogy gyorsvonaton mentünk, hálókocsira jegyet váltottunk, s hogy éji nyugalomunk föláldozásával időt akartunk nyerni? Mit használt a bocsánatkérés, és mit az a tudat, hogy a vámhatóság nem talált köztünk csempészt s kénytelen vala becsületes utasoknak elismerni? Mit segít az áldozaton az, ha hosszú gyötörtetése után kimondják róla, hogy ártatlanul szenvedett?

Az utasok mind hasonló beszédekkel és tépelődé-

sekkel voltak elfoglalva, midőn ugy éjfél tájban a vonat tovább indult; önmagamat is annyira elfogott a boszúság a kiállott gyötrellem miatt, hogy szentül megfogadtam, hogy ha már ki kell állani a határon ilyen torturákat, legalább ne szenvedjem — ártatlanul. A német-francia és a svajci-osztrák határon már kész csempészsze miveltem ki magamat, mint a nőknek, e született csempészeknek hű tanítványa. Van abban annyi élvezet, mint a vadászatban vagy a pagátfogdosásban. Lelki furdalás sem lehet többé, különösen a külfölddel szemben: la guerre, c'est la guerre! (A háboru: háboru!) Hiszen a vámörök mindenkiben állás s nem különbsége nélkül csempészt, ellenséget látnak. Legyünk hát ellenfelek, de saját államunk irányában ne szünjünk meg vámot fizető polgárok lenni.

Addig is igyekeztem az éj hátralevő részét rendeltetéséhez képest fölhasználni. Álomom azonban még gyötrelmesebb vala a valónál: vámörökkel viaskodtam, táskámat rejtegetve előlük, míg a nagy harcban hálófülkém padmalyába ütvén a fejem, nagy kiáltással talpra ugortam. Szomszédaim csakhamar példámat követék, mire kimondhatatlan zűrzavar keletkezett: se vége, se hossza nem volt a kérdezősködésnek, amíg a helyzetet nem tisztáztuk, hogy sem újabb vámvizsgálat, sem vasuti katasztrófa nem fenyeget, mégis valamennyien készek lettünk volna valamennyi vámört a világon vonatunkkal elgázolni — szóval vagy álomban.

Törődötten, kedvetlenül, elcsigázva néztem a hajnal pirkadását, sovárgón várva megérkezésünket Lipcsébe, hol a kiállott fáradalmakért illő kárpótlás kecsegtetett, midőn

hálófülkém ajtaján a kalauz bedugja hirtelen szőke, csepűs gyapjas ábrázatát és azzal az émelygős udvariassággal, melyre csak a német konduktor képes, hamisítatlan berlini tájszólással így szól:

— Juten Morjen, moajne Herren! Loajpsick.

Erre a kedves hirre eltűnt minden bőszenkodásunk, még neveltünk is az első eleven porosznak, akit szemtől szembe láthattunk a kalauz képében, a ki a határon felváltotta osztrák kollegáját, hogy a bécs-berlini vonatot tovább kalauzolja.

Tíz perc múlva berobogtunk a lipesei pályaudvarra, hol ékes szász dialektusban üdvözöltek a podgyászt vivő szolgák:

— Goden Moorgen! Winschen een Packträger? Winschen een Wägelche?

A szász ugyanis abban látja az udvariasság netovábbját, ha kicsinyítőt használ (Wägelche, kocsika); az ü-t kivétel nélkül i-nek ejti ki, pl. Blümchen (virágocska) a lipesei ajakán „Bliemchen“-né változik.

Lipese a legszebb német városok egyike, melyben a legjobb összhangban egyesülnek a nagyváros látványosságai a kisváros kellemetességeivel, valamint a szép múlt emlékei az ujkor vívmányaival épületekben, muzeumokban, szobrokban és a társas életben is.

E városnak azonkívül mindig első rangu szerep jutott a német nemzet szellemi mozgalmaiban. Maga a német irodalmi nyelv, mely egészében mesterséges alkotás, amennyiben teljesen elűt valamennyi német tájszólásoktól, a szász udvari kancelláriából indul ki és a hitujítás mind-

két irányu irói által elfogadtatván és vita-irataikban mindenfelé elterjesztetvén, átszarmazott az iskolákba és a gyakorlati életbe, anélkül azonban, hogy kiirhatta volna azt a számtalan tájszólást, mely a negyedszáznál számosabb különböző német fajok népies nyelve. Még itt Lipszében, keletkezése helyén, sem változtatott a nép nyelvén, mint a már közlött ékes példából kitűnik. Ezt pedig az ugynevezett polgári s előkelő társaságban is egyaránt beszél magánkörben, úgy hogy igaza van Heinének, midőn a németeket nem épen szörmentén simogatván, azt állítja róluk, hogy értelmiségük annyira rabja a „helyi patriotizmusnak“ (faji öntetszelgésnek), hogy kétféle német nyelven beszélnek egyszerre.

Ennek a szellemi vezérlő szerepnek látható bizony-sága az itt létező könyvárusi tőzsde, mely teljességgel az érték- és áru-börze mintájára uralkodik az összes német könyvpiacok fölött. Az épület, mely Európa s a művelt világ emez a maga nemében egyedül álló intézményét magában foglalja, abból a tekintetből is nevezetes, hogy az ó-német építészeti stílt a maga tisztaságában tünteti föl.

Szintoly híres a muzeum, mely igen sok drága műkincset rejt magában úgy a festészet, mint a szobrászat köréből, melyek között több világhírű unikum van.

Az új színház az Augustus-téren külső s belső berendezésénél fogva valóságos minta-intézetnek mondható.

A köztereken látható szobrok közül a Mende-kut lebilincseli a szemlélőt méreteinek keresetlen egyszerűségével és koncepciójának fönségével. Ellenben a diadalmi emlék (Siegedenkmal 1870—71.) a vásártér egyik szögle-

tében sablonszerű fölfogásról tanuskodik: a sirkápolnához hasonló kis méretű oszlopesarnok tetején álló Germania (római páncélba bujtatva!) és az alul, a csarnok körül, alig két méternyire a szemlélőtől álló lovas tábornokai az 1870—71-iki német vitéz hadseregnek, valamint a mögöttük felhalmozott alakok oly népes gyülekezetet képeznek, mely az egész csoportozatnak csekély magasságánál fogva, kicsinyesnek és valótlan színűnek látszik. Csak játék-katonákból lehet ily csoportozatot magunknak képzelni, nem pedig a francia-német háboru győztes hőseinek dicső alakjaiból. Az egyes szobrok hasonlatossága az eredetiekhez azonban álmélgodásba ejti a szemlélőt, aki megszokta már a szobrokon az eszményítésnek nevezett kikorrigálását (javításnak nem lehet nevezni!) a természet adta eredeti arcvonásoknak!

A városház (Rathaus) egyike a legfurább ódon épületeknek: homlokzata alacsony két emeletes, e fölött emelkedik három emeletnyi magasságba a kétszer akkora fekete tető, mely az épületet elnyomni látszik, mint valami mesebeli fekete óriás lidérc; e tetőből négy helyütt apró ablakkal ellátott mansarde-lakások homlokzata nyulik ki, középtűt, az épületből kiszökelve egy otromba, sokszögű torony, melyen egy kisebb, nyulánk toronyocska meredezik az égnek. Ha az építészet terén csodaszörnyek képzelhetők, akkor ezeknek legborzalmasabb példánya tagadhatatlanul a lipcei városház, az izlés eltévelyedésnek eme remeke.

Eredeti stilben épült az Augusteumnak nevezett egyetem mellett álló templom, melynek aránytalanul ma-

gas tetőzetéből a középben egy vékonyka torony emelkedik, magán a tetőn pedig mindkét oldalon négy-négy sor ablakocska háméskodik a szemlélőre: az egész inkább magtárnak látszik, semmint Isten házának, ha a homlokzaton lévő kerek ablak s az alatta lévő négy nagy, magas és széles ablak nem jelezné, hogy az épületnek más rendeltetése van, mint a fönnebbiek után valaki gondolhatná. E templomra annál jobban emlékezem, mert ebben a *keresztény* (protestans) imaházban hallottam az első hitszónoklatot, melyben Krisztusról csak mint emberről beszélt a hitszónok, minden egyebet a mesék országába utalván. Ha Luther hallgathatta volna ezt a „szentbeszédet“, aligha nem a kalamárisát vágja vala a szónok fejéhez, mint — állítása szerint — annak idején a vele incselkedő ördöggel megcselekedte volt.

Sétaközben rá akartam gyujtani, de sajnosan tapasztaltam, hogy a szállóban feledtem szívartárcámat. Körülnézek, mint Magyarországon szoktuk, és keresem szememmel azt a bizonyos csibukozó, becsületes müzümánt, aki otthon minden utcasarkon már távolról kecsegteti a dohányzókat Mahomet próféta hét mennyországának egyikével. Nem volt látható sehol.

— Ezek a németek nem is dohányoznak, mondja társam.

— Dehogyan is nem; lám ott úgy füstölög néhány deák (Bursch) hosszuszáru porcellán pipájából, mint egy gyári kémény; vetém ellene, oda mutatva a hosszú haju, de annál kisebb tepsi-sapkájú egyetemi tanulókra, kik

teljes diszben (im voller Wichs) parádéztak az utca másik oldalán.

— Akkor induljunk Kolumbussal a felfedező utra; itt is kell trafíknak lenni.

Rajta! Neki vágunk a legszélesebb utcának, fürkészsze a magyar királyi vagy osztrák császári trafíkot, avagy ehhez hasonlót jelző föliratost táblát az üzletek kirakatain. Semmi nyoma, nem fedeztük föl sem Amerikát, sem Tabagos szigetét, melyről az összes nyugati népek a dohányt (tabac) elnevezték vala.

Kétségbe voltunk esve, mint minden dohányos ember hasonló helyzetben könnyen elképzelheti. Már vissza akartunk térni vendéglöncbe, hol megszállottunk, midön oda fordulok egy jámborabb képű teutonhoz, mint azok a térden felül érő magas száru esizmába bujtatott deákok voltak, és három napig éhezett embernek lelkendező sovárgásával kérdem tőle, hol lehet itt azt a drága szárított palántát kapni, amely minálunk, Magyarországon minden más növénynek messze fölötte áll, lévén nemcsak magyar, de királyi is, azonfelül pedig a pénzügyminiszter ő nagyméltósága legkiválóbb gondozásának részese és közegei ezreinek szemefénye s éjjeli-nappali szorgossága.

— Akármelyik boltban kaphat dohányt; válaszol a becsületes szász, nagy szemeket meresztve rám, mintha kételkednék eszem kerekeinek rendes járásában.

Csakugyan, amint benyitunk az első boltba, élénk tárnak egy egész katalogust, tessék választani. Könnyű volt azt mondani, de nehéz teljesíteni. A szivarnemek névsorában csupa ismeretlen, szinte kiejthetetlen, exotikus

nevekkel találkoztunk. Amigdalesz, Cabaceresz, Fortillasz, Ventiladosz . . . Csakugy káprázott a szemünk a csecses nevektől. Hát még az élvezettől, melyet ígértek, már előre csettentettünk a levegőbe.

Hamarosan elláttuk magunkat a legszebb nevéekkel, menten rágyujtunk s nagy diadallal egy fasorban lévő padra helyezkedtünk, hogy egy töröknek a nyugalomával s háborítatlanságával adjuk át magunkat a régen nem éldelt élvezetnek.

Alig tettünk azonban néhány szippantást, midőn társam sebzett vad gyanánt felugrik és szivarját pokoli dühvel földhöz vágja, azt mondván, hogy ilyet még első gimnázista korában se szívott, mikor beérte egy meggyujtott spanyol nádpácikával is szivarinak.

Példáját én is követtem, mert szivarom rosszabb volt, mint a legrosszabb „drága — de — rosz“ odahaza; egyuttal ujjabb tapasztalattal megerősíthetém azt a közmondásunkat: ne higyj a németnek, kivált spanyolos hangzásu „Schmutzigos“-ainak és „Erbärmlichosz“-ainak.

Ilyen a szabad ipar, ilyen a szabad verseny!

Németországban ugyanis nincs állami dohány-egyed-áruság, hanem mindenki szabadon készíthet dohányt bab vagy komló leveléből, gyurhat szivart mindennemű hulladékokból. Ennek oka az, hogy csak elismert jó nevű cégeknél lehet valamire való szivart kapni: valódi havannán alul nem is érdemes vásárolni, lévén ez is gyakran alig összehasonlitható a mi cubáinkkal vagy portoricóinkkal.

Ez a keserű tapasztalat büszkévé tett, büszkévé a magyar szivarok jóságára s jutányos árára! És eme büsz-

keségem nőttön-nőtt, minél tovább hatoltam nyugati Európa művelt népei közé, amelyek dohányoznak, de nem élveznek vele semmit.

Keserőségünkben meglátogattuk Lipcse egyik hiresebb helyiségét, az „Auerbachs Keller“ nevű pincevendéglőt, mely 1458 óta áll fön. Ez volt Goethe s kortársainak rendes korcsmája, melyet Faust-jában megénekelt s melynek belsejét az ennek nyomán készült Faust-operában minden színpadon bemutatják a közönségnek. Itt láttuk Goethe kéziratát. Schiller, Tieck, Uhland, Kotzebue s más német költők s államférfiak sajátkezű névalírását, valamint az általuk itt használt billikomokat, poharakat, römereket (rajnai borhoz való pohár), köztük azt is, melyből Bismarck diák korában itt ivott, valamint Beust, a volt osztrák-magyar külügyminiszter által használtat is.

Itt egész muzeum van Goethe s más neves német írók egyéb ereklyéiből. Itt láttuk Mefisztót — természetesen csak fából — egy hordón lovagolva, mely az itt évenként tartatni szokott deák-ünnepélyeken telve Liebfrauen-Milch-nak nevezett rajnai borral nagy szerepet játszik; ezekre őszbe borult öreg urak is eljönnek Németország minden vidékéről, hogy volt tanuló társaikkal találkozzanak.

V.

— Berlin. —

Lipcséből csak egy ugrás a poroszok fővárosába; gyorsvonattal rövid három óra alatt odaérünk. Mégis, mily nagy különbség!

Nem a város külső képét kell néznünk, mert a nagyvárosok szebb utcái a modern kaszárnya-építkezés következtében annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy bizvást össze lehetne téveszteni egyiket a másikkal, mint némely ikreket. Az embereket, az utcákon hullámzó tömegeket kell szemügyre vennünk: ezek adják városuknak a tipikus vonást, azt a sajátos bélyeget, melyről rá lehet ismerni és amely azt azzá teszi, a mi, valójában és lényegében.

A szász faj Lipcsében is, ahol annyi idegen fordul meg, megőrizte eredeti, jellegzetes természetét. Arcvonásai, arckifejezése bizonyos jámbor önelégültséget, vidám szívjóságot mutat, amely első tekintetre szívhez szól és ugyszólván lekötelez.

A porosz, főkép a berlini lakosság arcvonásai kemények, tekintete sunyi fürkésző, mintha mindegyikük zsan-dár volna; beszéde hangos, magaviselete rátartós egész a szemtelenségig, vagy settenkedő egész a kézzelfogható álnokságig.

Vannak ugyan kivételek, melyek azonban, mint mondani szoktuk, csak megerősítik a szabályt.

Ez az áthidalhatatlannak látszó különbség egyébiránt megvan az összes dél-német és az éjszak-német fajok között; szinte hihetetlen, hogy ezek valaha egy nemzetté forrjanak össze. Német nemzet nem is létezik abban az értelemben, mint azt közönségesen vesszük: a német birodalom államok szövetsége, fajok csoportosítása, de nem egyesítése. Erre alig van kilátás. A huszonöt esztendő alatt, hogy a világra szóló szedáni napok után a nagy

győzelem fölött általánosan érzett örömmáorban idegen földön, Versaillesban, megalkották a német birodalmat, az ellentétek az említett fajok közt inkább élesebbekké és szembetűnőbbekké lettek, -semhogy elmosódnának.

A porosz, kivált a berlini, bármint beszélnek is hivatalosan és irnak a birlapok, szive beasejében a többi német fajok legyőzőjének tartja magát, mig emezek, ha nem is mondják, de legyőzötteknek érzik magukat. Ezt az érzelmet pedig nem enyhíti, hanem inkább fokozza, hogy a poroszok fölötte élelmesek hegemoniájuk kizsákmányolásában. Ez folytonos vereség a délnémetekre nézve, mely mostoha sorsukkal való elégületlenségüket naponkint egész az elkeseredésig szítja.

Ez a visszavonás ott lappang a szivek mélyén és oly versengést szül, mely a társadalmi életben legélesebben megnyilatkozik. Fog-e ez valaha a politikában kitörésre kerülni, ahol mostanában csak a kulisszák mögött meglapulva szövi cselvetéseit? Az a világ folyásától függ, meg a poroszoktól, de leginkább a szociáldemokrataktól, kiknek ismeretes programja nagyon kedvez a dél-német partikularizmusnak, amelyben leli azt az erős támaszát is részben, amely ellen most közvetetten megindították a hadjáratot Berlinben a „fölforgatók ellen“. Vae victis! (Jaj a legyőzötteknek.)

A poroszok hadi szerencséje ebben a békés, de kés hegyéig kérlelhetetlen hadjáratban, mint eddig más hasonló vállalkozásukban, el-elpártol tőlük; küzdelmük mindent kockára teszen; győzelmük nem lehet teljes, veszedelmük beláthatatlan.

A dicső, a hódító Berlin szive lüktetését ilyennek éreztem, midőn diszes utcáin minden tiz-tizenöt lépésre egy-egy katonai őrszemre bukkantam, minden sarkon reud-örbe botlottam, és minden tizedik emberben katonát kellett látnom.

Európa egy nagyvárosában sem talákoztam annyi sétáló katonával, mint itt; színte hemzseg tőlük minden közkert, sétány. — El is gondoltam sokszor, vajjon nem akadna-e egy kis dolguk?

Feszítenek is ám, és csakugyan jól festenek különféle egyenruhájukban a tarka-barka ember-áradatban, mely a nagy város nyilvános helyein hömpölyögve özönlik, itt mintegy torlaszszá verődve, amott szétfoszló hullám gyanánt szerte-széjjel ömölve.

A hódító Berlin nyilvános szobrai is mind katonákat ábrázolnak, alig akad itt-ott hirmoudónak egy-egy polgári (bugris) ruhás szobor-alak, mint Goethe, Schiller, Humboldt. A győztes hadvezérek lovas és gyalog szobrai különösen az „Unter den Linden“ (hársfák alatt) nevezetű hosszú széles utcán, kiváltképpen a császári palota körül láthatók. A művészet azonban gyárilag dolgozott: ezek az alakok, akár márványból faragvák, akár ércebe öntvék, nem mondhatók remek alkotásoknak; nagyobbára tucat-mnka. Az igaz művészet profanációja. Különösen a nevezett palota szomszédságában levő közkert számtalan szobrai, alacsony állványon alig életnagyságnál magasabbak, inkább boszankodással vegyes álmélnkodást keltenek a nézőben, semmint igaz csodálatot. Annál impozánsabb a nagynak nevezett Frigyes király szobra, aki a magyar huszárok

elől meghátrált katonáit azzal a bátoritással lelkesítetté ti kutyák, hát örökké akartok élni?

Ennek a harcias utcának méltó befejezését képezi a brandenburginak nevezett diadalkapu, melyen a quadrigán álló hódító római Caesar bevonul — a poroszok fővárosába. Valóban szemet szur az a sok római s görög vitéz, akiknek alakjaival a porosz muzeumokban találkozunk. Nem célzok a Schliemann által Trója romjaiból kiásott szobrokra, amelyek az ugyanott talált többi régiségekkel egy külön muzeumba gyűjtvék, hanem az összes tárlatokra együttvéve, hol még frigiai sapkás alakok is arra emlékeztetik a szemlélőt, hogy a poroszok különös rokonszenvet táplálnak az ó-kor nevezetes népei iránt, kivéve a hébereket, ezekre egyetlen egy szobor vagy festmény sem emlékeztet.

Az említett diadalkapun túl emelkedik a magas diadal-oszlop, élén a győzelem szárnyas nemtőjével, melyet a franciáktól elhódított ágyúkból öntöttek, és melyhez hasonlót szándékoznak Budapesten a milleniumi emlékcsoportozat közepére állítani. A berlini rám nem tett oly hatást, melyet a művészeti szépség iránt fogékony elmesz sziv önkéntelen érez, ha valamely szoborban az erénysugarság megnyilatkozását látja. Az a magasba nyúló, viszonylag meztelen oszlop nem kelthet igaz csodálatot, nem is érzékít valamely fenkölt eszmét, annyira, hogy azt kérdezzük magunktól: minek is mászott ily sudarra az az angyal, mikor szárnya van és szabadon röpkedhet?! A Deák-mauzoleumon, mint megfelelő pedestal-on lebegőn

álló angyal ellenben első tekintetre a halhatatlanság eszméjét kelti bennünk . . .

Az azonban méltán feltűnt, hogy a berlini diadaloszlop alján lévő dombornívű éretáblákra rá nem vették a mostani császár hasonnevű nagyatyjának azt a mondatát, melyet a franciákon nyert győzelmek után ejt vala: *Welche Wendung durch Gottes Fügung!* (Mily fordulat Isten végzéséből.) Az oszlop fölött levő angyal ugyanis a legiskolázottabb ballerínához méltó pirouettet látszik pajzánul lejteti.

Még ennyi dicsőséggel se elégedtünk meg. Vissza mentünk a császári palota elé, megnéztük a történeti nevezetességű ablakot, honnan az „*olle Wilem*“ (öreg Vilmos császár), amíg élt s Berlinben időzött, minden nap, meghatározott időben megmutatta magát a berlinieknek — ha nézője akadt. A gonosz nyelvek azt mesélik azonban, hogy polgári ruhába öltözött rendőrök nagyobb számmal jelentek meg ilyenkor az ablak előtt, mint berliniek, kivált, mióta azok a „*felforgató*“ szociáldemokraták legrongyosabb képviselőiket küldték oda, kik ruhafoszlányokba bujtatott, félig meztelen, kiéhezett, beteges külsejű gyermekeket mutogattak föl a barátságosan ki-kitekintgető császárnak.

Innen néztük azután a díszörség fölvonulását délben. A látvány korántsem oly érdekes, mint Bécsben a *Burgmusik*. Mégis valóban nézni való. A porosz katona merev, szögletes mozdulatai, amelyeket katonanyelven szabatosaknak mondanak, nem tévesztik el hatásukat a szemlélőre. A porosz katonának parádé alkalmával nem szabad térdének lennie, se könyökének: lábát, karját úgy kell moz-

gatnia, hogy meg ne görbüljön; ugy kell járnia, fegyvert forgatnia, mintha keze-lába helyére botot szurtak volna. Azt mondják, hogy díszszemlékre mindig alakötik feszes vászon-szijjal térdüket-könyöküket a hajláson, hogy így jobban sikerüljön a parádé-mars. Nem érték a hadi tudományokhoz, ennélfogva nem is merek véleményt kockáztatni a fölött, hogy lehet-e azzal csatát-háborut nyerni; de azt el nem vitatja tőlem még Moltke sem — annál kevésbbé, mert ugy is meghalt már, hogy a porosz katonák a parádémarsnál oly mozdulatokat tesznek, mintha menten el akarnák hányni-vetni karjaikat s lábaikat, ugy hogy a szemlélő minden pillanatban várja lesi, merre potyog már egy-egy vitéz kar vagy még vitézebb láb.

Az őrségtől alig pár lépésre van a hadiszertár, arzenál, vagyis inkább hadi muzeum, hol a különböző régi s újabb fegyverzeteken kívül a poroszok által vívott csaták domborművü térképei láthatók. Különösen érdekelt az 1866-ból emlékezetes königgrützi csata képe, hol az osztrák hadsereg vitézsége kárba vezett a gyorstüzü porosz pus-kák ellenében. Egy osztrák tiszt, ki szives volt kalauzolni, megmutatta még azt a házikót is a csataképen, amelyből egy porosz kém hadseregünk tábori telegraf-sodronyára akasztott drót segélyével elleste Benedek, osztrák fővezér s táborkarának táviratait, és így megszerezvén csata előtt a csapatok felállítására vonatkozó utasításokat, lehetővé tette a porosz hadvezényletnek, hogy oly pontokra vesse tömegeit, melyek leggyöngébbek valának, és megbontsa ekképpen az osztrák hadvonalat, mi által ennek kifejtése megghiusult s a poroszok teljes diadala bekövetkezett.

Az bizonyos, hogy a poroszok nem hibásak ebben az egész dologban; gondolám magamban. Megmondta azt már egy magyar hadvezér 1848-ban, mikor csataterve felől kérdezték: ha a sipkám tudná, nyomban elégetném.

A berlini muzeumok s tárlatok kincseiről az utleírások s katalógusok többet tartalmaznak, mint amennyit én elmondhatnék. Föltűnt mégis, hogy a sok csataképen, melyekben pedig a képtárak bővelkednek és amelyek a harmincéves, a hétéves és más későbbi háborúk ütközeteit ábrázolják, amely utóbbiakban magyar ezredek is résztvettek, mint a híres Simonyi ezredes huszárjai, magyar tipust nem bírtam fölfedezni, pedig meglepő nagy számban láthatók rajtuk a sujtásos, vitézkötéses hadfiak, még a csákójukon halálfejjel diszitett fekete egyenruhájú porosz huszárok is, akik nagy bajuszaikkal sem vehetők magyaroknak.

Ezeknél a csataképeknél, mint másoknál is, melyeket előbb vagy utóbb Európa különböző fővárosaiban láttam, nem fojthattam magamba azt a megjegyzést, hogy a festőművészek, még a nagy Horace Vernet is, csataképeiken mindig annak a nemzetnek vitézeit mutatják be többségben, amely nemzet hadi sikereit festik, úgy hogy a szemlélő önkéntelen azt mondja magában: könnyű volt győzni a kisebbségen, hiszen a közmondás szerint, több lud is győz

A porosz főváros legujabb s legnagyobb nevezetességei közé a körvasut is tartozik, mely a párisihoz hasonlóan a várost körülfutja, oly módon azonban, hogy közepét, a kereskedelem s forgalom gócpontját, a Friedrichstrassé-t

a legtávolabb eső külvárosok gyártelepeivel és a vasutak pályaudvaraival összeköti.

Bármily előnyös legyen is ily intézmény és bármennyire hozzájárul egy nagyváros amugy is élénk képeinek a fokozásához, annyi bizonyos, hogy szépségét éppen-séggel nem emeli, nem legalább abban a berendezésben, melyet a berlini körvasut felmutat.

A városnak említett leglátogatottabb részében ugyanis kőből s téglából épített, magas töltésen robognak a sűrű füstgomolyt okádó és prüszkölő gőzmozdony által vont kocsik; folytonos sivitó füttyentés közben keresztezik egymást a vonatok, alulról a szemlélőnek azt a látványt nyujtva, mintha egymásba rohannának, összegomolyódnának, és rá mindjárt kibontakozva, még nagyobb sietséggel elrohannak, mintha örvidenének, hogy egymást elhagyhatják.

Maga ez a töltés minden keresztező utca számára kapuval, inkább alaguttal bir, melyek oly sötétek, hogy egész nap ki vannak világítva, és ugy tátognak a verőfényes utcákba, mint megannyi pokoltornác, purgatorium. Ezekbe mindenkinek be kell hatolnia, ha a körvasutra szállani akar, mert ezekből vezetnek a meredek lépcsők a töltésre, hol a megálló helyek vannak.

Az egész mű minden építészeti szépség hiányában szűkölködik, melyet nem igen képesek pótolni a töltés hosszában lévő boltok, tárházak; viszont a töltés által keresz-tülszelt házak látványa sem épületes, mert a robogó vonatokról be-belátni belsejükbe, az udvarou s folyosókon a negyedik emeletig folyó házi élet mindennemű változataiba

Annál szebb látványt nyújtanak a keresztező utcák élénk kocsiközlekedésükkel s a gyalogjárók nyüzsgő tömegeivel.

Egész Berlint lehet ily körutazáson megszemlélni és fogalmat alkotni magunknak nagy kiterjedéséről, valamint rohamos fejlődéséről, melyet a franciákon nyert nagy győzelem óta vett; a lázas sietség nyomai mindenfelől láthatók.

A körvasut az ugynevezett Hasenheide-t is körül fogja: ez téres síkság, melyen hadgyakorlatokat tartanak. Láttunk is rajta elég katona-csapatot, amint szabályos, egyenes vonalokban ide-oda mozogtak, majd egy csomóba verődve, majd meg a szélrózsa minden irányában széjjelválva. Egy fordultnál éppen szembe jött vágatva egy vértés ezred; a vaskos lovak patái alatt ingott-rengett a föld, robogásuk tulharsogta vonatunk dübörgését; a katonák vértjein, sisakain megtört napsugarak milliói elvakították a szemet. Kápráztató, lebilincselő látvány volt az; különösen a női utasok nem tudtak betelni vele; talán a nyakuk is belefájdult, annyit forgatták a fejüket utána; pedig a berlini nők majdnem kivétel nélkül — mindkét értelemben — hosszú s vékony nyakkal dicsekedhetnek, melyet azonban legtöbbjénél csak vajmi erős képzelőtehetséggel lehetne hattunyakhoz hasonlítani.

Hát még a beszédük! A német szóról még a legsovinistább germán sem állithatja, hogy hangzatos, zöngedelmes volna; Wagner, a nagy zeneszerző, szerény véleményem szerint még nagyobb, mint költő, lángelméje egész hevével, makaessága egész csökönységével iparko-

dott azon, hogy a német szöveget az operában meghonosítsa, de bármily ügyesen sorakoztatta is az asszonanciát, az alliterációt, kísérlete nem sikerült: ropog, recseg biz' az, nyikorog mint a kenetlen kocsikerék. Ebből elképzelhetjük a berlini tájszólás „zöngzetességét“, melyet a németek egyik legszellemesebb, de legmaliciózusabb költője, Heine, a békák kuruttyolásához hasonlított. Isten bocsássa meg bűneimet, de kénytelen vagyok neki igazat adni. Mert kemény s csukló torokhangokból áll a berlini tájszólás. Aki németül tud, könnyen elsajátíthatja: g helyett ejtsen j-ét, tárgyeset helyett alkalmazzon tulajdonító esetet, és ehhez vegyen egy kis gombóchoz hasonló kenyérgalacsint a szájába beszédközben, és oly eredeti ékes berlini dialektust fog beszélni, hogy Bismarek is „Bruder“-nek fogja szólítani, a saját édes atyja pedig menten kitagadja minden jussából!

Ilyen beszéd egy nő ajakán és vége minden illuziónak. Hát ha ehhez még a berlini nő szögletessége — természetben s modorban — hozzájárul, oly képet látunk magunk előtt, mely megóv minden kísértéstől. Az a vizsgálatuk azonban megmarad, hogy a berlini férfiak még szögletesebbek, vizenyősen kékelő szemeik még kevésbé kifejezők, még kevésbé beszédesek. Vannak azonban kivételek is!

A poroszok német beszédére jellemző világot vetett egyébiránt maga Bismarek, aki hatalma tetőpontján, egy alkalommal, az országgyűlésen azt nyilatkoztatta ki, hogy ott legszebben beszélnek németül a — lengyel képviselők. És ez tökéletesen igaz is.

A berlini szónak természetesen sok sajátsága van, melyekre írásban nem igen lehet kiterjeszkedni; de azt mégis fölemlitem, hogy társaságban a férjes nőt az ura állásával szólítják meg a „Frau“ szó előrebocsátásával; így például a kormánytanácsos nejét „Frau Regierungsrath“, a járásbiróét „Frau Bezirksrichter“ néven, ellenben a herceg, gróf, báró nejét -- mint másutt — Frau Herzogin, Frau Gräfin, Frau Baronin címmel. Ennek helyes vagy helytelen voltáról már tengerözönét elpazarolták a tentának, de a berliniek nem engedtek, a többi németek pedig nem adták be a derekukat. Az idegennek azonban nehezére esik ez a szokás, bár el kell ismernie, hogy „Frau Minister“ nyelvtanilag véve annyit is jelenthet, mint nő-miniszter, ellenben „Frau Ministerin“ kissé plebejus hangzásu.

Sajátos vonása a berlini s általában porosz lakosságának, hogy nincs nemzeti konyhája, mint a magyarnak vagy franciának, a bécsinek vagy angolnak. Nemzeti eledele sincs; a „Klöße mit Sauerkraut“ (gombóc savanyu káposztával) a délnémetek kedvenc étele volt már akkor, midőn a poroszok még szlávok voltak; a Pumpernikel-nek nevezett fekete kenyér pedig a hannoveri s rajnatorkolati német népfajok nemzeti eledele, melyet azonban Poroszországban is nagyban fölkaptak és amely ünnepélyes lakomákon is mint „Nachtisch“ (dessert) kiváló kedveltségnek örvend, de amelyet egyáltalán meg nem érdemel. Porosz gyomor kell hozzá.

A berliniek egyébként is minden igyekezetükkel az ó-kori germánok méltó utódainak akarnak látszani: hatalmaso-

kat képesek inni, mint Tacitus a régi tentonokról följegyezte. Az előkelő sörházak is már reggeli nyolc órakerőtömve vannak: ilyenkor jönnek már a tisztviselők, kereskedők „Frühschoppen“-re (reggeli kupára); sőt Bismarck kancellár korában meghonosította e szokást a nagyvilágban is, korán d. e. parlamenti Frühschoppen-re gyűjtven házába a birodalmi gyűlés tagjait. A köznép természetesen még korábban kupázik, az egyik „eine Blonde“ (világos színű sör), a másik „eine Brünette“ (sötét színű sör) mellett kezdven meg a napot, miután az előtte való este is ilyen „Blondét“ vagy „Brünettét“ szorongatott ugyanott vagy másutt.

Mindamellettt a berlini sör nem érdemli meg azt a fáradságot, hogy az ember már nyolc órakerőt fölkeljen: szökére vagy barnára festett kesernyés lé az; azért aki csak teheti Berliuben, bajor vagy bécsi sört iszik.

Se konyhája, se itala nem lévén, Berlin mégis kített magáért a kettő körül: kiküszöbölte az eledelek s italok francia neveit az étlapokról s helyettük helyes német elnevezéseket honosította meg. De nem ám a budapesti vendéglősök példájára, akik a félig német, félig francia „Schweins-Carré“-ból disznó-karajt magyarosítottak; hanem nagyon sikerült módon „Schweins“-, „Kalbs“- etc. „Rippchen“-re fordították ezt, viszont a combot még a nyulnál is „Keule“ szóval, ami jó lehet nagyításnak, de tekintve a kis adagokat, éppenséggel oly arányban van a valósággal, mint az ősz germánok buzogánya (Keule) a lovaglóstorral. Minden jó németseggel mellettt azonban a

berlini konyha után senki sem fog kívánczolni, aki a magyart s franciát ismeri.

Meguntam én is csakhamar. Azért elképzelve az örömöm, midőn az egyik fő-utcán sétálva, azt olvastam az egyik vendéglő bejárata fölött, hogy „Wiener Küche“ (bécsi konyha). Ámbár öt órára d. u. meg voltunk hiva egy kitünőséghez ebédre, akihez ajánló levelünk volt, e csábító szó annyira ránk hatott, hogy elhatározók, egy bécsi ebéddel fölfegyverkezni a bekövetkezendő ismeretlen emészthetlenségek ellenében. Belépünk, helyet foglalunk. Étlapot! Betűről betűre végig olvasom a szabatos s jól eső nemetseggel írott igérvényt, mikor szemem megakad a „Wiener Backhündeln“ (bécsi kirántott csirke) sokat mondó szaván. Megrendelem. Hát mit tálnak elem? Egy egész fél-csirke egy darabban, morzsában és vajás zsirban (Rindschmalz) kirántva. Rosszul lettem, megcsömöröltem tőle, pedig csak a püspökfalatját ettem meg. Nem csodálkozom rajta, mert Berlinben a bécsi ételnek el kell romolnia. Bécsi kávéház néven ismeretesek itt azok a lebuajok, hol a céda s facér nép mindkét neme egész éjjel ögyeleg. Itt bécsinek, Bécsben pestinek nevezik ezeket a jellemezhetetlen éji tivornyahelyiségeket.

Egyik a másikra tolja; pedig a következő mindig rosszabb az elődjénél. Aki nem hiszi, próbálja meg!

Berlinben fegyverszünetet kötöttem a német szabad dohány-ipparral. Annyi ott a dohányos külön bolt, akár-csak nálunk a trafik, de a szivar drága, ha tűrhető, és még drágább, ha olcsó. Itt ismerkedtem meg azzal a sviháksággal, hogy az ezrével árult Havanna-szivarok

felső két-három sorozata kitünőnek bizonyult, a többi réteget mint élvezhetetlent borralalónak ajándékoztam. Tudom, hogy megemlegettek érte! A szabad ipar újabb dicső eredményét tiszteltem ezen tapasztalatomban. Csak német türelem képes ilyet elviselni, amely — mint németül mondják — fát is enged a hátán vágatni. Nem irigylem az izlésüket.

Nincs is a berlinieknek fogékonyságuk ilyesmire. A politikával sem igen foglalkoznak. Kisebb gondjuk is nagyobb annál. De már a háztartási, megélhetési ügyekkel képesek annyit bajlódni, hogy más ország polgára el se hinné. Ez az oka — csekély véleményem szerint — a szociáldemokrácia roppant elterjedésének első sorban Berlinben, másod sorban egész Németországon.

Igyekeztem tanulmányozni a szociális kérdést itt és más német városokban. De bármint iparkodtam is kipuhatótni azokat az indító erőket, melyek e nagy mozgalmat eredményezték, nem voltam képes mást megállapítani annál, hogy a népség legalsóbb osztálya jobb élelmezést s ruházkodást kíván. Adják meg ehhez a lehetőséget és vége lesz a nagy fölforgatásnak, mint a porosz junkerek lapja a szociáldemokráciát nevezi.

Kenyér-kérdés ez. A nép jól akar lakni, és úgy okoskodik, hogy senki se fogadjon munkást, aki nem tud vagy nem akar neki annyit adni, hogy nemcsak megélhessen, de *jól* is élhessen. Azt tartja, az olyan menjen maga is munkásnak.

Könnyű volna ez a kérdés, ha csak ezen fordulná

meg. De a vásár nemcsak a munkaadón s munkavevőn fordul meg!

Berlinben egyébiránt ez a kérdés legelőbb jö tul-
tengésbe: a nagyipar nem a szükségletnek, hanem a po-
rosz hegemoniának köszönheti létét, és vele a délnémet
gyakorlati és megbízhatóbb ipar mindenkor kiállja a
versenyt, mert fejlődése nem ötletszerű, hanem természe-
tes, és közelebb esvén a francia, svájci s osztrák ipar-
telepekhez, könnyebben boldogulhat.

A berliniekkel egyébiránt nem lehet okosan beszélni:
annyira telve vannak még mindig a franciákon 70/71 ben
váratlanul nyert győzedelmükkel, hogy minduntalan rátér-
nek, akár közvetve, akár közvetlen. Pedig a történelem
azóta megmagyarázta hihetetlen diadaluk nyitját: a francia
császárság rossz gazdálkodását, mely annyira ment, hogy
a hadsereg a hadjárat kezdetétől fogva szűkölködött lőszer
hiányában. De hát az emberek nem nézik az okokat, csak
az eredményt, a sikert. Teszik ezt a berliniek főképpen és
azt mondják hozzá, amit az egyszerű német atya mondott
arra a kérdésre: szereti-e ujszülött fiát?

— Szeretni, ehhez a gyerek még nagyon ostobának
látszik; de becsülöm benne az édes atyját.

Nem tehetek róla, de megvallom, hogy nem tudok
lelkесedni Berlinért. Egyfelől legszorosabb katona-uralom,
másfelől legkiterjedtebb szociálizmus uralkodik benne; ez
a kettő mint a tűz s víz nem férhet meg egymással. A
közbeeső néposztályok pedig mind a kettőnek nyomása
alatt állván, nem képesek a fölbillent egyensúlyt helyre-
állítani. A kérdés ekképpen áll: állandó nagy hadse-

reg vagy sem. Ez a kérdés is csak ideig-óraig maradhat a fölszinen.

Azért sem tudok rokonszenvezni Berlinnel, mert népe tele van vagy dölyffel, vagy mindent maró guny-nyal. Se vallás, se család nem szent előtte. Hát mi? Semmi!

Nagy őrlő malom ez, hol garatra kerül minden; de az őrlést az viszi haza, aki türelmében kitart. A szociáldemokraták pedig azt mondják: „wir haben Zeit“ (mi ráérünk), holott a kormány folyton újabb, meg újabb alakban terjeszti elő javaslatait a szocializmus ellen, mint ama hentesné a Friedrichstrasse-n, aki a polgári házasság révén (1889-ben) már a nyolcadik férjjel tett kísérletet. Nem tudom bevált-e ez, de az bizonyos, hogy a kormány (császár) készülődései a szociáldemokrácia ellen nem mutatnak föl eredményt.

Könnyű ennek a nyitja. Ha vallástalan, istentagadó a nép, nem lehet azt másra birni, mint következetes tagadására a tekintélynek. Behajtották tőlem az adót; — mondá egy berlini munkásvezér — most kvittek vagyunk. A császár nekem tartozik a jogrend fentartásával; én nem tartozom neki semmivel!

Furcsa ez az okoskodás; de Berlinben százezrek vallják.

Amily jelentéktelen a német császár s porosz király székháza Berlinben, még az ugynevezett vár is csupán kupolás bérház, ép oly meglepően szépek az udvari kastélyok Potsdamban s környékén, kivált a mostani uralkodónak atyja, a szerencsétlen Frigyes császár, még mint

koronaherceg által épített s róla elnevezett várlak, mely minden tekintetben ritkítja párját az európai szárazföldön, legfőlebb Versailles, a francia királyok remek vára és némileg Laeken, a belga király festői szép rezidenciája mulja felül ama csodás alkotást.

Ami azonban valamennyi berlini s potsdami udvari székházaknál első tekintetre feltűnt, az a hiány, melyben azok szűkölködnek: értem a hagyományos mult emlékeit, melyek varázs gyanánt hatnak a szemlélőre; ezeket hiába keresi itt, azért hidegen hagyja mind az a pompa, arany s márvány, mely itt pazarul föltárul szemei előtt.

Nem szól hozzá a kő, mely egy letűnt kor nevezetes vajadásait szokta hirdetni, mintha a rég porladozó szereplők lépteinek visszhangja csendülne meg rajta.

Rideg érzéketlenség, merev dermedtség honol itt a fény s pompa közepette, melyet épenséggel nem elevenít meg a szigoruan kimért lépésekkel föl s alá járó őrszem, akinek komorsága vetekedik a környezet mogorvaságával.

Némi kivételt képez Sans-souci, melynek parkja s mesterséges vízművei törpe utánzatai a francia királyok versailles-i s fontainebleau-i világhírű díszműveinek. Itt áll még az a malom, melyet a híres Frigyes király minden áron meg akart vásárolni, de gazdája nem adta és a bíróság megvédte őt jogos tulajdonában.

Könnyű volt az akkor! Tegyen ma kísérletet valaki ilyesmivel, hivatkozzék bár örök időkre szóló adománylevélre, mint fejedelmi szóra: úgy kisajátítják ősi örökéből akár mily „görbe-vasut“ vagy állítólag közérdekű utrendezés kedvéért, voltaképen pedig mások magán érdekéből,

mintha hagyományos családi fészke, ez a darab a nemzet testéből, csak hitvány madárfészek volna, pedig ezt is védi az ember, vagy mintha a kommunista falanszter már országos alkotmányt képezne.

Azért az a malom az egyéni jogokat s szabadságokat hangosabban hirdeti, mint számtalan ujabbkori törvény vagy a XIX. százév ugynevezett fölvilágosodása.

A berliniek méltán nagyra vannak ezzel az emlékezetes malommal, pedig hát köztük van a legtöbb szocialista, több, mint Németország többi városaiban együttvéve; ezek is szoktak hivatkozni rá, holott ők inkább úgy fogják föl a tulajdonjogot, mint Frigyes király, aki magának követelte a malmot. A szerzett jogok tiszteletbentartása azonban egyiküknek sincs meg a programjában, annál nagyobb tért foglalnak bennük a túlzott igények.

Hasonló szélsőségek nem ritkák a poroszok fővárosában, hol — mint már alkalmam volt röviden említeni — egyfelől a cezarizmus, másfelől a szocializmus képezi a két végletet, amelyek közepette a junkerek és muckerek viszik a nagy szerepet.

A junker — így hívták a német lovagrend fiatal lovagjait — ma is prototip alakja a berlini társadalomnak: jelleme és szelleme szakasztott mása a mi fertálmágnásainkének. A mucker, az álszenteskedő, ős éjszakknémet fajta barlanglakó, ninesen párja az európai szárazföldön; csak Angolországban vannak még válfajai.

Mindenki el fogja hinni, hogy nem sok szívbeli fájdalomkba került elhagynunk a junkerek és muckerek hazáját.

VI.

— Hamburg. —

Berlint a délutáni gyorsvonattal hagytuk el és öreg este már a legnagyobb német kikötőben valánk.

Utunk az éjszakkémet híres síkságon vezetett át, melynek unalmas egyhangúsága, satnya növényzete, homályosan pislogó napvilága és penészes szürke égboltozata kétségbe ejti az utast, aki a nagyváros zajából jövet a szabad természet ölen robogó vonaton is üdülni remélt. Kietlenebb vidéket képzelni sem lehet.

A magyar alföld rengő kalásztengerével, csilingelő nyájaival, örökké mozgó gulyáival, szökellő méneseivel, maga a megtettesült elevenség a hannoveri síkság holt dermedtségéhez képest!

Soha ily végtelenül hosszadalmas utat gyorsvonaton! Az utasok szófukarok, később idegesek, végül izgágák lesznek: nagyobb állomásokon mindenki kiugrik a kocsiból, rohan a buffet-hez, hogy ott adja ki a mérget, bősztromban a különböző enni- s innivalókon. A kalauznak úgy kell onnan összeszednie az utasokat, nehogy a vonat üresen folytassa utját. Emiatt el is késtünk jó negyedórát. Ólomsúly gyanánt nehezedett mindenkire, még talán a mozdonyvezetőre is, a halálos unottság.

Mily élénkség váltotta föl ezt azonban, midőn hosszan sívító füttyentéssel, mely a rabságból kiszabadult ember örömujjongásához hasonlított, jelezte Hamburg, a végállomás közeledtét! Ahány gázláng villant föl a távolból, annyi örömesillám gyúlt ki az utasok szemében; és

megegedt a szó árja, a nevetés, a készülődés, a búcsúzás a viszontlátásra, olyanok részéről is, kik több órahosszat egy árva szót sem ejtettek, legfőlebb utitársukkal farkaszemet váltottak.

A szabadulás kéjes érzésével szálltunk le és siettünk szállónkba, hol alig hogy levetettük az ut szénporát és kissé rendbe szedtük a belső embert is magunkban, azonnal kísértünk a szépen kivilágított városba.

Hamburg vidám, mozgalmas város, mint minden tengeri kikötő, de halszagu is, mint minden kikötőváros. E kettőről, azt hiszem, bekötött szemmel is ráismernék minden kikötővárosra: a világ minden tájáról érkező vagy oda induló utasok s hajósok vigadásának zaja oly „különleges“, hogy merőben különbözik a szárazföldi „patkányok“ mulatozásának, még a trojnicálásnak lármájától is; a halszag azonban nem a kikötő vizében lévő halaktól ered, hanem a szárazföldön nyárson, serpenyőn, piacon, raktárban lévőktől, amelyek csak akkor kellemesek, ha előtűnik a tálból-tányérból párolognak, máskülönben nem — szalonképesek.

Éz volt az első benyomás. Mert az utcai lámpások csak lent világítanak s így éjjel nem láthattunk egyebet, mint ami szemtől-szembe és lábaink előtt volt, a népes mulatóhelyeket és hol széles, hol keskeny csatornákat, melyeknek vizén számos kis gőzös és csolnak mint megannyi lidérefény osont ide s tova

E csatornáknak legszebbike az Alsterbassiu, mely szabályos hossznegyszöget képez és mely körül van Ham-

burg lelegegánsabb része az Alter és Neuer Jungfernstieg az Arkádokkal.

A város nagyrészt modern stilben épült, de vannak még régi szűk utcák is magasra nyúló, időbarnította ódon házakkal. A templomok majdnem kivétel nélkül régi módi épületek, ezek közül a Michaeliskirche, a Nikolai-kirche és a Petrikirche tűnik ki stílje tiszta egyszerűségével. Az újabb épületek közül szembeötlik az új városház, a posta- s törvényszéki palota, a műcsarnok, a Hamburger Hof; továbbá a tengerészek menhelye (Seemannshaus), a császárrakodó és a meteorologiai intézet (Seewarte).

Azonfelül nagy mértékben lekötik a figyelmet a nagyszerű hidak és gátak, mint az Alsterdamm, a Riesen-dammbrücke és a Lombardsbrücke, melyek vajmi kedvező fogalmat nyujtanak a vízépitészet előhaladottságáról.

Hamburggal összeépült Altona városa, mely magas fensíkon fekszik, mig az előbbi az Elba folyó torkolatánál és a medréből kimagasló szigeteken terül el. Altonában „közös“ honfitársakra akadtunk a bécsi Renz cirkuszában, ki itt állandóan nagy látogatottságnak és szép jövedelemnek örvend.

Mindez azonban csak kevéssé érdekelt; összes figyelmünk a kikötő felé fordult, melynek személyforgalma a tengeren túlra legnagyobb egész Európában, amennyiben a német, osztrák, magyar, lengyel s orosz kivándorlók itt szállnak hajóra, Amerikában jobb hazát keresendők. Ezek közt a németek vannak nagy többségben, ami arról is taluskodik, hogy hazájuk nem képes lakosait eltartani,

pedig vannak ott vidékek, melyek épen nem mondhatók túlnépeseknek. Egyébiránt a német kormány nem vet gátat a kivándorlás elé, ámbár a német kivándorlottak ugyszólván elvesznek az anyaországra nézve; sőt azt mondják, hogy különösen Berlinből még elő is segítik a kivándorlást avégből, hogy ily módon a szocialisták szaporodásának levezető csatornát nyissanak.

A kikötői élet változatos képe egyike azon látványoknak, melyek leginkább lebilineselik figyelmünket és érdeklődésünket: egyfelől az árboцерdő, másfelől a révbe érkező s onnan távozó kisebb-nagyobb hajók sürgölődése, köztük a majd egyikhez, majd másikhoz gyorsan iramodó helyi gőzösök, gályák, naszádok, csolnakok raja, hozzá a révben, a parton, rakodókon hullámozó embersokaság és a háttérben a nyílt tenger, fenségesen hullámozó vizárjával, mindez együttvéve s külön-külön annyira faglkoztatja szemünket s lelkünket, hogy nem tudunk betelni vele; és minél többször látjuk, annál inkább vonzódunk az elragadó, mozgalmas látványhoz, mely minden pillanatban változik, a nap s éj minden órájában más képet nyújt, más érzelmeket kelt föl bennünk szakadatlanul mozgó-forgó lázas nyughatatlanságával a közelben és megmérhetetlen végtelenségével a ködfátyolként tovatűnő távolban, hol az égboltozat és a tenger árja egymással ölelkezik.

Tengerre! E gondolatban tükröződött vissza lelkemben mindaz, amit láttam és hallottam.

Anélkül, hogy föltett szándékom lett volna, fölszálltunk egy gőzösre és Niemstettenbe, a hamburgiak gyönyörű fekvésű kiránduló helyére hajóztunk, ahol a régi

Hanzaváros patricius családjai egész paradicsomot alkottak maguknak s polgártársaiknak.

A tenger eme csábos bűbája másnap is órákig fogva tartott; az eredmény ugyanaz volt: ezuttal Helgolandba, e magánosan fekvő szigetre rándultunk. Utunk több órát vett igénybe s így alkalmunk volt a nyílt tenger varázképével tüzetesen megismerkedni. Nem képelek költőibb látványt a csendes tengernél, amint fehérén fodrozott habjai egymással kergetőznek, egymásba olvadnak, majd meg szétválnak, csapkodnak és amellett a szivárvány minden színompájával felváltva tündökölnék a napfényes időben még feketébbnek látszó hullámvölgyek szegélyein!

Helgolandot méltán nevezik a tenger gyöngyének: Európának egyetlen pontja sem nyújt oly üdülést nyáron, a forró hónapok alatt, mint ez a sziget, melyet az emberi szorgalom édenkertté varázsolt. Sajnálattal értesültem, hogy az idei (1894—95.) tél nagy rombolást vitt véghez rajta.

Még Blankenese a Sullberg-gel említendő Hamburg környékéből. Ez is tengeri fürdő; és habár ilyenek nem oly alkalmas, mint Ostende, de természeti szépség s elragadó kilátása tekintetében fölülmulja azt, mint Scheveningent is; nagyon megkedveltem és alig tudtam elválni tőle.

Visszatérve Hamburgba, egy félnapot szenteltünk az állatkertnek (Zoologischer Garten), mely a legnagyobb s legnépesebb (állatosabb) az egész szárazföldön és a legcélszerűbb berendezéssel bir. Minthogy gondoskodva van arról, hogy a vadállatok meg ne ehessék látogatóikat, azért

gondoskodnak ezek arról, hogy megetessék őket, habár a legtöbbjénél föliratok tiltják is azt.

Érdekes volt látnunk, hogy a mélységes medvebarlaugot felül erős sodronyhálójával kellett bevonni, nehogy az öngyilkosjelöltek martalékul dobhassák magukat a mackóknak! Az óriás elefántot is hasonló célból, agyon-gázoltatásért kereste fel egy ilyen örült emberfia, de az okos állat megfogta hosszú orrmányával a gallérjánál és azon mód kitette a szabadba, miután előbb orrmányából, mintegy fecskendőből hatalmasan lefrescsentette vízzel.

Ennek a mintaszerű állatkertnek legszebb gyöngye az aquárium. Ez földalatti épület keresztfolyosókkal, melyeken nagy ablakok vannak; ezek mögött azonban nem látjuk az állatkert fáit, hanem a tenger csodáit, uszkaló halakat, csíkokat, rákokat, pókokat, polipokat és a még csodásabb tengeri növényállatokat, melyek természetes elemükben ott tenyésznek, ficázkodnak, leselkednek szemünk láttára, hű képét adván a sziklás vagy fővenyes tengerfenék gyönyörűségés fannájának és florájának, ennek a mesebeli tündérvilágnak.

A társadalmi élet ebben a Hanza-városban a leges-legváltozatosabb: a legnagyobb fényüzéstől a legnyomasztóbb inségig minden fokozata az életmódnak föltalálható itt. Mégis szembeszökő jellemvonása egyfelől a katonai arisztokrácia pöffeszkedésének, másfelől pedig a szocializmus még kihívóbb terpeszkedésének teljes hiánya.

A nagykereskedelem körében, a kiviteli s beviteli nagy forgalom e gócpontján sem az egyik, sem a másik nem képes fölburjánozni. Oly patricius kereskedő családok

mellett, melyeknek ősei öt-hat százév előtt már nagykereskedők és a Hanza-városok szövetségének kisebb-nagyobb tisztviselői valának, a portepée (kardbojt) nemessége nem tud föltünést kelteni, annál kevésbbé, mivel ama patriciusok elődei már a középkori rablólovagokkal is összemérték erejüket, vajmi gyakran fényes eredményyel.

A szocializmus pedig már csak azért sem képes itt gyökeret verni, mert a kikötőben, rakodókban s gyárakban a munkás annyit kereshet, amennyit akar; ehhez járul, hogy Hamburg annyira bővében van a kór- s menedékházaknak, hogy a szenvedő emberiség mindig ápolásban s az ügyefogyottak istápolásban részesülnek. Mit ígérhetne a szocializmus ezeknek a munkásoknak, amijök még nem volna?

Jobb erkölcsöt ugy sem hirdet. Pedig erre volna legnagyobb szükségük. Akkor a nyomor s inség maga járna itt koldulni . . .

Ez is, szerény véleményem szerint, nem épen a legutolsó adat a szociális kérdés dolgában!

Természetes, hogy Hamburgban a plutokrácia adja a hangot, az irányt s mértéket. Az emberek mindenütt ugyanazok maradnak. Némileg azonban mérsékli a gazdagok tulterjengő befolyását, mondhatnám egyeduralmát az, hogy a vagyon nem pontosul egyetlen egy uzsorás család kezében, és ekkép nem uralkodik ennek a kizárólagos érdeke, hanem a tőke számosak között megoszolván, akik nem folytatnak papiros gazdálkodást, mint a nagy s nagyobb börziánerek, ellenkezőleg beviteli s kiviteli kereskedésük révén saját munkájukra és másoknak közreműködé-

sére, sőt a tömegek fogyasztására lévén utalva, — az érdekek is megoszlanak és méltányos kiegyeulítésben kell hogy keressék s meg is találják az egyensúlyt, mely nélkül hosszabb időre a közrend fenn nem állhat.

Mig a porosz hadseregben csak nemes születésű egyén lehet tisztté, addig a munka ezen köztársaságában mindenki saját szorgalmával a legmagasabb polcot is elérheti. Ámde szerencse is kell hozzá itt is, mint mindenütt. Észre is lehet ezt venni a hamburgi társadalom minden rétegében. Itt is van oly kizárólagos elzárkózottság, mint bárhol másutt; sőt talán inkább is, mint egyebütt. De a mellett viszont van oly elegy-belegy társasélet, milyen csak a kikötő városokban lehetséges, hol minden nemzet fiai megfordulnak.

Azért lehet itt minden nemzet nyelvét hallani; leginkább járja az angol szó. Németet, amolyan „hochdeutsch“ szót már sokkal ritkábban; a hamburgi rang-különbség nélkül a plattdeutsch tájszólást használja úgy, hogy nem is tartozik a ritkaságok közé, ha német megszólításra azt a választ nyerjük: kann nit verstan (Nem értem); ezt is oly hangsúlyozással a kiejtésben, mely merőben elüt a felnémet artikulációtól annyira, hogy csak harmadszori hallásra vettem ki az értelmét.

Főlemlítésre méltó a hamburgi társaság mivelte hangja és az előzékeny modor, melylyel minden körben találkoztunk, akár ajánló levéllel, akár rövid ismeretség útján jutottunk oda. Pedig megvallom, az adok-veszek e nagy gyűjtőhelyén az ellenkezőre voltam elkészülve.

A tengerészek korántsem oly rosszak, mint a milye-

nekül ki vannak kiáltva: a kapitányok s általában a hajós tisztek gyermekded naiv gondolkodásmódja, az üzleti dolgokon kívül, és mély érzése valóban megindító. Csak imbolygó járásuk, mely a szárazföldön is jellemzi őket, tűnik föl kissé szokatlannak, polgári ruhában még inkább. A hullámokon ringatózó hajón csodáljuk ezt a járásukat, mert ott mi, „szárazföldi patkányok“ (amint minket neveznek) majd orra bukunk, de biztos talajon a dolog kissé másképp áll, mert a föld nem támoanyag mint hullámon a hajó. Hátha mégis. Eppur si muove?

VII.

— Amsterdam. —

Hamburgból d. e. 10 órákor utaztunk el és d. u. 2 órákor Osnabrückben voltunk, hol nagyobb sétát tettünk. Ez a város még egészen megtartotta középkori külsejét, míg Hamburg már modernizált mezében fogadja látogatóit.

Bámulatos ezeknek a régi városoknak az építkezése: nem oly tetszetős a szemnek, nem oly szellős, mint az újabbkori, de tömörségében száz évekre volt hivatva biztosítani a családi tűzhely állandóságát s fényét. Vajjon az új kori építkezés képes lesz-e dacolni az idő s viszonyok vasfogával?

Egyben azonban a réginek előnye elvitathatatlan; abban ugyanis, hogy az épület a család szükségleteinek kielégítésére volt szánva, annak otthont kívánt nyújtani a késő unokák számára is; holott manapság az ilyen fényűzést csak a legvagyonosabbak engedhetik meg maguknak, rendszerint pedig a házépítés spekuláción alapul, hogy

minél kisebb területen minél több bérlakást rendezzenek be. Egykor a birtokos volt a ház korlátlan ura, ma csak haszonélvezője.

Osnabrückben, mint Hamburgban is egyébiránt csak az bántja szemünket, hogy az utcák az aunyira jól eső tisztaság hiányában szűkölködnek, hajózó csatornáikban pedig víz helyett valami megnevezhetetlen feketés folyadék hömpölyög, mely néha nemcsak szemünket, de orrunkat is kellemetlenül érinti.

Osnabrüectől Amsterdamig, hová esti 10 órakor értünk, már azon a földön robogott gyorsvonatunk, melyet a hollandiak bámulatos fáradsággal a tengertől töltésekkel hódítottak el s nem csékélyebb erőkifejtéssel folyton hatalmukban tartanak; innen van ez országnak a neve is: Németalföld. Ők szerezték maguknak ezt a hazát, és ez a legbékésebb hódítás, de a legnagyobb világescoda is.

A vasut vagy magas töltéseken vonul, vagy pedig a csatornák mentén huzódik, amelyek fölszine vajmi gyakran magasabb a robogó vonatnál úgy, hogy a vasuti kocsik ablakából nézve, a rajtuk vitorlázó hajók fejünk fölött látszanak elvonulni, mintha óriás vészmadarak szállának ide s tova. Valóságos vizalatti utazásnak tünt föl ez az órákig tartó iramodás a csatornák rengeteg töltéseinek aljában, melyeknek oldalából itt-ott kiszivárgott a víz, rettegéssel töltvén el lelkünket, míg nem találtunk megnyugvást abban a tudatban, hogy ez több száz év óta így tart s hogy az ébren örködő hatóságok minden ily veszedelmet csirájában elfojthatnak, mert a víz nem rakoncátlan, mint a Duna-Tisza árja, hanem a szélviharban is mintegy

tisztelni s kimélni látszik az emberi ész s kéz lankadatlan kitartásu eme csodás művét.

Amsterdam az éjszak Velencéje, ma még ennél is több: Velence tengeri hatalma hanyatlóban, Amsterdamé folyton emelkedőben van. Amott a paloták nagy része düledezőben, itt egyre szépül s gyarapodik a cölöpökön épült óriás épületek beláthatatlan sora. Amott az idegenek forgalma tartja még az életet a lakosokban, imitt a kereskedelem s ipar virágzása egyre halad a világ minden részéből ide özönlő árucikkek nagy tömegével. Velence haldoklik, Amsterdam mint egy kedves családanya reggeltől estig sűrűg-forog.

Meg is látszik rajta a gondos kéz nyoma. Egész Európában, sőt az egész világon nincs oly tiszta város, mint Amsterdam s a németalföldi városok egyáltalán. Mintha csak minden reggel valami dobozból szednék ki s úgy állítanák föl ragyogó tisztaságu házsoraikat. Még a csatornák sem szennyesek, bár vizök a nagy hajó- s csolnak-forgalomtól szakadatlan hullámmásban van.

Csak a zsidó-városnegyed képez itt is kivételt. Rómában a Ghetto megszűnt, itt azonban a „Jodenbuurt“ (Bij den zeedijk) minden kényszer nélkül fenmarad, jelél annak, hogy a különválás ép úgy megvan az izraeliták természetében ma, mint megvolt rá a kényszer az elmúlt évszázak rég letűnt korában.

A várost megismerendők, beszálltunk egy majdnem földiőhéj nagyságu propellerbe s körutazást tettünk a Hótel Amstel-től a nagy Y-ig, mint a nagy kikötő-torkolatot nevezik. Utunk a Munttoren-nek nevezett állami kincstár

előtt a gyönyörű Heerengracht-on, Groenburgwal-on át a Pijpenmarkt-ra vezetett, honnan az említett Y-on át a nagyszerű pályaudvarba értünk, melyből több kilométernyi hosszúságban megszámlálhatatlan, vastag pilléreken nyugvó hidon robognak a vonatok a városból, szabad utat hagyván az alattuk elvonuló kisebb hajóknak, míg a nagyobbak távolabb a szabad vizen vetnek horgonyt.

E körutazáson meggyőződünk azonban arról, hogy a várost kocsin s gyalog is be lehet kalandozni, mert a főbb s szebb utcákon a lagunák mindkét oldalán szép fasorok mellett elég széles ut vezet, hogy a kocsi s gyalog közlekedés fennakadás nélkül folyhasson rajta.

Azért visszamenet kocsiba szálltunk és a Dammrack-tól a Voldenpark-ig terjedő zig-zugos utunkban végig néztük a szép várost, melynek számos „száraz“ utcája és tere is van.

Meglepő a templomok nagy száma és imponáló szépsége: a „Mozes-en Aarons-kerk“, a kupolás „luthersche kerk“, a „Westerkerk“, a „Nieuwekerk“, és a tiszta gót stílű „Onzre Lieuwe Vrouwekerk“ (Unserer lieben Frau-kerche, Miasszonyunk temploma), miud remek stilben emelt egyházak, melyeknek csak az egy hibájuk van más szárazföldi templomokkal szemben, hogy egy-kettőnek kivételével más házak közé építvék s így csak egyik oldaluk látható. Annál nagyobb figyelmet kelt belsejük. A katólikus templomok mesés fényben ragyognak; az új templom (Nieuwekerk) szószeke pedig remek faragásu alkotvány, ugy szintén Ruyter tengernagy mauzoleuma ugyanott kiváló szoborműnek van elismerve.

E vizi séta s kocsikázás megadta a támasztó pontot arra, hogy azontul teljes tájékozottsággal minden vezető nélkül gyalog is tegyük meg látogatásainkat a városban szerteszéjjel s megtekintsük a többi nevezetes épületeket és a muzeumokat.

Igy jutottunk el a Volden-parkig, Amsterdam legnagyobb közkertjeig.

Aki látta Európa nagyvárosainak hasonló üdülő helyeit, a budapesti Városligetet, a bécsi Pratert, a berlini Thiergartent, a párisi Bois de Boulogne-t, a londoni Hyde-Parkot, az kellemes meglepetéssel fog fölvidulni a Volden-park láttára. Mig amazokban a rájuk fordított nagy áldozatok mellett is a por vagy sár, vagy mindkettő, — a levegőben a por, a földön a locsolás okozta sár az uralkodó elem, mely a többé-kevésbé satnya fákat s az egész növényzetet ellepi, addig az amsterdami közkert levegőjének tisztaságával, lombzatáinak s gyöpjének üdeségével, számtalan locsogó-fecsegő szökőkutainak szivárványként ragyogó permetegével, majd a tenger felől jövő s kellemesen tüdőt-tágító, majd meg a szárazföld belsejéből szállingozó illatos fuvallatával elbájolja lelkünket, fölvilanyozza testünket, mintha Jules Verne csodás városában járnánk, hol víz- s gázvezetékekhez hasonló módon oxygént terjesztettek szerte-széjjel a tereken, utcákon s lakásokban és ahol ennek következtében a sánták is táncoltak, a betegség s buskomorság ismeretlen vala, a halál pedig „az emberi kor legvégső határán túl“ sem mert nyulni az élőkhöz.

Kiváló különlegessége még ennek a parknak, hogy

egyik bekerített részében, párját ritkító üde-zöld réten állandóan legelésző tehén-csoport látható. Valóságos tarkabarka hollandus tehének: nagy bamba fejükkel, esetlen járásukkal, mélézva tünődő kérődzésükkel és bámész tekintetükkel a körülöttük elterülő táj közepette megelevenítik a leghiresebb mesterek képeit. Ez állandó élőkép-csoport. Ugyis póz-olnak, mintha tudatában volnának fontosságuknak és annak, hogy ők-őseiket a középkori nagy német-alföldi festőművészek mintául vették remek alkotásaikhoz, melyeknek számos darabja ott lóg az amsterdami képtárlatban is.

Annyira kíváncsivá lettem az összehasonlításra, hogy másnsp beható tanulmány tárgyává tettem ezeket a Het Ryks-Muzeum nevű, óriás épületben elhelyezett, mindenemű műkincset magában foglaló nemzeti muzeumban. Az eredmény azonban nem elégitett ki. Igaz, szakasztott olyanok az állatok s a táj is a képeken, a festés remek, a távlat mesteri; de a különbség mégis óriási, olyan az, mint Isten valamely gyönyörű teremtménye közt és a tükörből visszasugárzó fantom-kép közt: a hasonlat tökéletes, de amott élet, emitt ködfátyol vagy lidércfény.

A muzeum összes tárlatai nagyon gazdagok műkincesekben, melyek közül a tengeren tulról származók ujdonság gyanánt hatottak rám. Ámde még ezeknél is nagyobb vonzóerőt gyakorolt a hajózás történeti tárlata. Ily teljességében ez egyedüli az egész európai szárazföldön. Az ó-kor evezős gályáinak mintái mellé sorakoznak a vitorlás hajók modelljei azon korból, midőn hasonló járóműveken Hódító Vilmos átkelt Anglia elfoglalására; ezek mellett

az elsöleges, primitiv gőzhajók mintái egész a legujabbkori páncélos hadihajók s torpedók, meg kereskedelmi gőzhajók kicsinyített gyönyörű hasonmásáig. Azonkívül ott látható mind az a találmány, mely a hajószerelés, berendezés, a tengerészeti s csillagászati műszerek terén a modern technika nagy előhaladását bizonyítja.

Különösen megragadta figyelmemet a refrigerator nevű hűtő-készülék, melynek segélyével messze tengeren tulról ép állapotban szállítják a friss húst, vaját, gyümölcsöt stbit.

Szép s tanulságos tárlatokat lehet látni a „Paleis voor Volkslijt“ nevű iparpatotában, melyek időszaki kiállításai az ipar, földmivélés, kertészet s kereskedelem sokféle termékeinek. A virágtárlat mesés gazdagsága és szemkápráztató színpompája megérthetővé tette azt a középkori virágdivat-lázat, midőn egy-egy új színváltozatu virághagymáért ezer hollandus aranyat is fizettek és amikor a fekete tulipán szerencsés termesztője V. Károly császártól a nemességet kapta érdemei elismeréséül. Jobban megérdemelte, mint sok csúszó-mászó lakáj-ember.

Sok műkincset rejt magában a királyi palota is, a Het Paleis op den Dam, mely annakelőtte városháza volt; maga az épület is figyelemreméltó, kivált a csatorna felöli homlokzata remek faragványjaival, tetőzete előrésének közepén a görög hitregebeli Atlas három méter magas szobrával, aki vállain a negyedfélméter átmérőjű földgolyót tartja karjaival, azaz tartaná, mert kétfelől vaspóznák támogatják a szegény öreget, hogy el ne ejtse a drága terhet.

Amsterdam közintézetei közül kiváló érdekekkel bir a

„Natura Artis Magistra“ (Természet a művészet mestere) föliratu állat- s növénykert, mely méltán vetekedik a hamburgival, mig aquariuma felülmulja az utóbbiét: a tengeri fauna s flora elbájoló hatással van a szemlélőre, különösen az a látvány, hogy halak s hüllők, melyek a halpiacon alig keltik föl figyelmünket, sőt néha színehagyott fakóságukkal vagy szederjes ernyedtségükkel visszataszítanak, itt a tengervizben a napfény csodás sugártörésében evickélő gyémánt gyanánt tündökölnék a szivárvány minden színében, mialatt a rájuk itt-ott tapadó vagy róluk elváló vizesöppek igaz gyöngyökként ragyognak. Az a nézetem, hogy szárazon a hal nem az többé külsejére nézve, ami virgoneságában s villámgyors mozgékony-ságában a vízben, a maga elemében.

Az állandó körkép, Panorama, mely az állatkert átellenében fekszik, továbbá a Het Broeker Huis (régiségek gyűjteménye) a Panopticum, életnagyságu viaszalakok gyűjteménye, valamint az úszó-dockok a Zuider tavában, a tengerészeti iskolák, a hajó- és gépgyárak kiváló figyelmet érdemelnek; de tartózkodom attól, hogy bővebb leírásukat adjam, amint eddigelé is kerültem az ipari vállalatok ismertetését abból az alapos okból, mert azokat nálamnál hivatottabb szakemberek leírásában olvashatják az érdeklődők; másfelől, mert ez utóbbiak a legjobb leírásból is csak annak belátására kell, hogy jőjjenek, hogy a mechanika s technika vívmányait csak szemlélődés s szemléltetés útján lehet megismerni. No meg azért sem teszem, mert itt az utirajzokban nem szabad foglalkoznom „felnöttek oktatásával“, legfőlebb tanulságos szórakoztatásával.

Amidőn ezuttal mégis kivételt teszek és az amsterdami gyémántesiszoló s köszörülő gyárat röviden ismeretem, mentsen ki az, hogy ily vállalat csak ez egymaga létezik egész Európában. Ámbár többen foglalkoznak itt önállóan gyémántkőszörüléssel, mégis mynber Coster vállalata a legnagyobb e nemben talán egész világon.

Ismerősünk, kihez ajánló leveleink szóltak, kijelenté ugyan, hogy csak nagy nehezen lehet Coster ur gyárába bebocsáttatást nyerni, de én nem tágitottam, miglen kísérletet nem tett e tekintetben, melyet teljes siker koronázott.

Sajkán kellett a gyárhoz mennünk, mert az épület mely az amsterdami házak módjára cölöpökön áll, minden oldalról viz köríti úgy, hogy a szárazról csak egy oldalról lehet megközelíteni a roppant nagy kürtövel ellátott, három emeletnyi magas gyárat. A kapunál mogorva Cerberus fogadott, ki csak hosszú magyarázat után bocsátott az irodába, hol a tulajdonos egyik rokona fogadott s azután a gyáron végig kalauzolt, melynek számtalan kerekű gépezetét gőzerő hozza mozgásba.

A termés gyémántban szerény külseje után a szakértőkön kívül senki sem ismerné föl azt az értékes szenet, melyért annyi szép szem epedve sóvárog. Amit ebből itt felhalmozva láttunk, mind olyan volt, hogy szíves olvasóim le sem hajolnának érte, ha sétaközben utjukba akadna. De amint vezetőnk egy mákszennyi darabkát csiptetőbe fogva, rajta egy másikkal gyöngye karcolást csinált, kilövelt belőle a szikrázó fény, mint vakító villám a hamvas szürke égből.

A csiszoló teremben egymással szemben ülnek a munkások, hogy a központosított világosság dolgozó asztaluk közepére essék. Bámulatos ügyesség kell hozzá, a gyémántot szabályos jegeclapokkal biró oktaéderekké, heptaéderekké gyémántporral vagy egyik gyémántot a másikkal egyszerre s kölesönösen köszörülni. Vezetőnk bevallotta, hogy csak a legügyesebb munkásnak és a legritkább esetben sikerül minden egyes jegeclapot kifogástalan szabályossággal előállítani: az ilyen mestermű, mint műremek, tiszteres értékkel bir, mert a sugártörés tökéletes lévén, fénye a legintenzivebb. Felmutatott két borsó nagyságu darabot: az egyik kifogástalan, a másiknak minden második lapja hibás; az elsőnek fénye oly koncentrikus volt, hogy állandóan kápráztatta a szemet, a másiké minduntalan megtört s csak váltakozva lövelt egyes szikrákat.

Arra a kérdésre, miről lehet a hamis gyémántot, a pierre de strass-t megismerni, azt a feleletet kaptam, hogy ahhoz elengedhetetlen föltétel a gyakorlott szem, minden más mód megbízhatatlan, kivéve a valódi gyémánttal való kipróbálást; azért van az, hogy a világon sokkal több hamis gyémánt van, még gazdagok birtokában is, mint sem az emberek hinnék. Ugy, mint az emberek közt . . .

Megemlítem még, hogy a gyár munkásai nagyobbára izraeliták, akik a krystallografiából és a prizmáról bizvást előadást tarthatnának az egyetemen.

Mikor távoztunk, a főnemlített Cerberus még mogorvábban nézett ránk.

— Ez is még csiszolatlan gyémánt, — mondám.

— De igaz gyémánt, hűségére, — viszonzá szives vezetők.

Amsterdam népére nem lehet ráfogni, hogy a híres hollandus egykedvűség nagyon bántaná; ellenkezőleg kiválóan gyakorlati észjárása mellett megőrizte és fejlesztette a természetes nyíltszívűséget, mely a tengervidéki hajós népeket, az olaszon s amerikain kívül, annyira jellemzi. Hozzászokott a nyílt tenger szabadságához, de folytonos védekezése emez elem ellenében nagy fokra emelte benne az egymásra utalt együttműködés szükségének érzetét: e kettőből alakult meg azután a hollandus nemzeti jellem, melyet méltán lehetne az állandóan derült napvilághoz hasonlítani, mely egyaránt melegít s alkot.

Azonban itt is, mint minden kikötő városban, a rakodók körül nemzetközi élet folyik: a rév s környéke hemzseg minden hajós nemzet fiaitól, kik itt minden áron kárpótlást keresnek a hosszú tengeri ut fáradalmaiért és vas fegyelméért. Ebben a városrészben sok olyan dolog történik, amely nemcsak az erkölcsesel, de a büntető törvénykönyvvel is ellenkezik. Bármily éber legyen a rendőrség, sok esetben mégis megtorlatlanul marad a rút furfang és bűnös nyereszkesedési vágy.

Igy otlétünk alatt nagy izgalmat keltett egy hajós tiszt eltűnése. A kirakodás után szórakozni ment a révpartra; ott több ismerősével éjfélig mulatott, azután nyoma veszett. Később hetek mulva értesültünk szomorú sorsáról: egy csapszékben valami kábító itallal megfosztották eszméletétől és egy éppen akkor induló délamerikai hajóra von-

szolták, a melynek fedélzetén másnap arra ébredt, hogy lelketlen kufárok mint fűtőt adták el a hajóskapitánynak, fölszedvén érte a közvetítési díjat. A szegény áldozat csak hónapok multával szerezhette vissza régi állását. A gonosz lélekkufárok pedig büntetlenek maradtak, mert személyazonosságukat nem lehetett megállapítani; de erősen hiszem, hogy Isten boszuló keze utólérte a galád gonosztevőket.

A hollandus nép igazságérzetéről fényes tanubizonyítást tesz azonban azon körülmény, hogy ez eset fölött érzett általános fölháborodás nem ismert határt és a parlamentben is fölszólalásra adott alkalmat; a sajtó pedig gyűjtést rendezett az áldozat kárpótlására.

Erős nemzeti érzület is jellemzi a hollandus népet.

Mit sem akar tudni a német fajrokonságról, melyet a berlini nagy-német lapok oly behizelgően emlegettek, különösen, midőn a németalföldi király elhunyt s a trón az özvegy királyné regenssége mellett leányukra maradt, akit már csecsemő korában szerettek volna Berliuben egy porosz hercegnek eljegyezni.

Vilmos német császár azóta sokkal többször tesz látogatásokat a regens királynénál, hogy sem ez a politikai szándék titokban maradhatott volna.

Amsterdamban a sajtó már akkor tárgyalta ezt az érdekes kérdést, midőn ottlétünk alatt először fölmerült: kereken visszautasította a törzsrokonságot, azt állítván, hogy a poroszokat a történet tanúsága szerint csak szláv-német keveréknek lehet tekinteni, mely eredetére nézve inkább az elsőhöz tartozik, mint a másikkhoz; de meg-

hódítása után fölvette a német nyelvet s nemzetiséget, mint a hódító s meghódított népeknél mindig elő szokott fordulni az évezrek folyamában, hogy a kettő közül annak a nyelve s nemzetisége kerekedik felül, a melyiknek fejlettebb a kulturája. A nyelvrokonságra nézve pedig azt válaszolják a hollandus írók, hogy a németalföldi nép nyelve ma is közelebb áll a régi gót s germán nyelvemlékek nyelvezetéhez, mint az ugynevezett felnémet (hochdeutsch), mesterségesen összerótt nyelvalak: ennélfogva — így szokták rendszeren a hosszú nyelvészeti s grammatikai megokolásokat végezni — a hollandusok legfőlebb csak voltak rokonai a poroszok meghódítói őseinek, akik még beszélték a közös nyelvet, egyébként az elsők sokkal közelebb állanak az angolokhoz, dánokhoz és svéddekhez.

Nem csodálkoztam, midőn ez érzelmeket a politikába és a népéletbe is átvitték.

Nagyban kezdték ugyanis ajánlgatni az említett nyugati germán népek szövetségét Németországgal szemben.

A nép ajkán pedig nemzeti himnus-szá lett az a dal, melynek végsorai így hangzanak:

„Zij zullen het niet hebben
Ons oude Neederland!“
(Nem fogják soha birni
Az édes Németalföldet!)

VIII.

— Utrecht. Hága. Scheveningen. —

Amsterdamot reggel 7 órakor hagytuk el, hogy utközben a középkorban híres Utrechtnek néhány órát szentelhessünk.

Tíz óraker már ez ősrégi város utcáit tapostuk és álmélkodva láttuk, hogy a bársony s brokát szövetek eme szülőhelye, melynek gyártmányait aranynyal mérték föl s fejedelmek viselték, külsőleg alig látszott másnak, mint ami V. Károly császár korában volt.

Ódon épületei, tornyos kapui, gót izlésű székesegyháza, a hatszáz éves városház, ma is tanuskodnak a régi fényről, régi dicsőségről. Különösen meg kell emlékezni az egyedül álló, merészen égbe nyuló, karcsu Campanilejáról (harangtorony), mely már nyolcszáz éven át dacol az idő s elemek vasfogával, és most is csak idő barnította színe sejteti velünk, hogy ezernyi kőpárányzatai, milliányi csipkézetei nem tegnap kerültek ki a kőfaragó művészi vésője alól.

Milyen lehetett a kor, mely ily műremekeket alkotott!

Elmélkedésünkben megzavart az óra ütése, mely a csendes városban oly hangosan, de egyuttal oly harmonikusan szólt a különböző templomok tornyából, mintha egy s ugyanazon zeneértő egybehangolta volna a különböző harangokat.

Alig hogy azonban elhangzott az utolsó óraütés hangárja, megszólalt a csilingelő hangzatos harangzene, mely valamely régi dallamos Cantata egyik versét játszotta.

Már Amsterdamban hallottam ugyan óraütés után hasonló harangzenét, ott azonban talán a nagyobb utcai sürgés-forgás zaja miatt nem vettem ügyet reá, bár az ahhoz nem szokott fülnek eléggé meglepőnek hangzott is az.

Itt azonban a nap delelő szakán csendes városban igézőn hatott reám ez a bűvös-bájos zene, mely hosszan

kimért taktusban, méltóságos lassu tempóban, majestoso, majd meg andalgón, *audante* csöngi-böngi a régi templomi énekek egyik-másik versszakát úgy, hogy a hallgatózó várakozással lesi az egymásra bizonyos időközökben következő hanghullámokat, amelyekből ugyszólván önmagának kell megszerkesztenie a dallamot.

Nem lehet tagadni, hogy nagy hatással van a szívre; és habár nem mulja felül a nagy orgonákét, mégis nem az utolsó eszköznek látszik a vallásos érzelmek fölkeltésére.

Sajnos, az ember lassan megszokja a fönségest is, és e megszokottság azután köznapivá teszi a legszebb dolgokat is.

Igy a különböző műtárlatokat, melyeket Európa különböző városaiban az emberi szellem s művészet remekeiből nagy áldozatok árán s még nagyobb szorgalommal fölhalmozva lát az utazó; a hatás ugyan nem marad el a fogékony elmére s szívre, mely az esztétikai nagy s fönséges előtt csodálattal hajlik meg; lassanként azonban összefolynak a különböző benyomások, majd elmosódnak az emlékezetben és csak egyes, legnagyobb műrecek hatása marad tartósan elménkbe vésve.

Utrechtben mégis unottság nélkül tekintetem meg az érseki muzeumot, mely régi egyházi öltönyök s templomi szerek oly gazdag gyűjteményét tárja elénk, hogy ámulattal nézzük a több száz éve emberi kézzel gyártott bársony, brokát s csipkék mesteri finomságát, tiszta izlését, a színek változatlan üdeségét, valamint az anyagnak, a szövetnek szinte hihetetlen tartósságát. Az arany s ezüst egyházi szerek nem kevésbé remekei a középkori hollan-

dus ötvösségnek, és vannak köztük egyes darabok, melyek belső becsüknél, valamint műértéküknél fogva mesés árú műkincseket képeznek. Miutaképpül s tanulmányul szolgálnak ezek az előhaladottnak nevezett tizenkilencedik százévnak, de majdan a legkésőbbi utókornak is, mert az emberiség nem tagadja meg önmagát soha és az emberi szellem nem vetheti meg saját remek szüleményeit, ha vannak és lesznek is egyes időszakok, midőn a katonai brutálítás vagy a telhetetlen birvagy a műalkotásokat beolvasztani s pénzzé veretni óhajtaná, vagy amidőn az emberi elme eltévelyedettségében ügyet sem vet rájuk, habár épp ilyenek hirdetik leghangosabban felsőbbiségét a föld többi teremtményei között.

Megtekintésre méltó még a Kunstlieve Muzeum, állandó ipartárlat, mely a város gyári s kézműves iparcikkeit tartalmazza dus választékban s finom kivitelben, első sorban a szövött árukban s ezek közt diszes szőnyegekben.

Utrechtből csak egy óra gyorsvonaton Hágába, Németalföld székes fővárosába, melynek hollandus neve: Van den Haag vagy Gravenhaag.

Ez már majdnem egészen szárazföldi város, bár itt is van több csatorna, mely az utcákon végig folyik; ezek közt legszebb a Spui, valamint a Vijver, mely tó alakjában veszi körül a város legszebb részét, a megújított régi várkastélyt, mely most a különböző műtárlatok s hivatalok helyiségeül szolgál.

Több udvara közül leginkább a szép arkádokkal diszeskedő Binnenhof ragadja meg a figyelmet, továbbá a két tornyos templomhoz hasonló tiszta gót stilű régi lotto-

épület, a muzeum, főképen a két hatalmas kapu, melyhez ódon hidak vezetnek.

Más épületek közül kiválik a Stadhouder kapu, a sötét foglyok-kapuja régi tornyával, az új városháza, a királyi kastély.

Egyébként Hága modern város, melynek multjára csak egyes épületei s tárlatai emlékeztetnek. Ez utóbbiak különösen gazdagok középkori régiségekben, kivált a lovagkor emlékeiben; szinte azt lehetne mondani, hogy a németalföldi híres lovagok, kiknek viselt dolgaitól visszhangzott egész Európa, ide temetkeztek, itt alusznak álmukat, — talán ama korszak feltámadásának reménységében is?! Ki tudná ezt megmondani? Ki láthat bele a jövőbe?

A királyi székespalota csak nagysága által tűnik ki; semmi monumentális vonás nincs rajta, ép úgy lehetne magánház, mint katonai tanya. De már kertje, mely hátsó részét körülveszi, bármely fejedelmi laknak a diszére válnék: százados ritka fák gyönyörű csoportjai mellett a legüdébb zöldben pompázó gyöprészletek a legékeőbb szőnyegkertészet elragadó virágaival váltakoznak; egyik részében a legritkább fejedelmi vad, a dämvad tanyáz számos szép példányban, meglepő látványt nyújtván a szemlélőnek, aki ily vadat már a legjobban berendezett állatkertben sem igen talál.

Ha Amsterdam nagy forgalmával imponál az idegennek, Hága viszont arisztokratikus előkelőségével köti le figyelmünket: az utcák tündökölnék a tisztaságtól, rendtől; hatalmas fasoraik alatt esténként a legfényesebb közönség

találkozik; sehol sincs vásári zsvivaj a város belsejében, melyet széles csatornák mintegy elkülönitének a zajos külvárosoktól. Ebben Hága nagyon hasonlít a délnémet fejedelmi székesvárosokhoz, amennyiben ezekben is az előkelő városnegyedből mintegy kizártnak látszik a kereskedelem s forgalom pezsgő élete.

Amint Hamburg s Amsterdam szobrairól nem lehet emlékezeteset följegyezni, úgy Hága nyilvános emlékműveit is csak futólagos figyelemre képes méltatni a nagy alkotásokhoz szokott szemlélő; kivételt érdemel mégis Hallgató Vilmos szobra, mely az alak fönségével s a kivitel mesteri gondosságával hosszabb megtekintésre késztet.

Hága méltóságos nyugalomával meglepő ellentétet képez Scheveningen (ejtsd: Szkeveningen), mely attól mintegy órányira fekszik. A Rhynspoorweg (rajnai vasut) a város közepéből röpití az utast a kies tengeri fürdőbe, melyet, valamint Scheveningen halász-falut is emeletnyi magas védőgát oltalmaz a tengernek télen gyakran óriás hullámárjai ellenében.

A fürdő fekvése s környéke nem vetekedhetik ugyan a Hamburg mellett fekvő Blankenese-ével, de a tengerbe messzire kinyuló sekély partja, melynek fenekét szépen kiegyengették a fürdőzők számára, nagyon alkalmas a lubickolásra gyengén lejtős, lassan ereszkedő talajával és apálykor úgy, mint dagály idején egyformán gyöngéd hullámverésével, valamint vizének átlátszó tisztaságával s fövenyének ragyogó finomságával.

Ámbár ezt a fürdőt nem kapta még annyira föl a divat, mint Ostende-ot vagy Brighton-t, mégis elég élvez-

zetet képes nyújtani azoknak, akik csak fürdőzni, üdülni s szórakozni kívánnak nem épen tulságosan drága áron. A szép s téres fürdő-csarnok épülete minden kívánható kényelmet nyújt, és ablakaiból, erkélyéről, valamint a védőgátról, melynek tetején áll, szórakoztató kilátás nyílik a fürdőzők sürgő-forrgó sokaságára és ezek tömege mögött a nyílt tengerre, melynek fodros hullámai fel-felcsillannak a napfényben, vagy a halász bárkák egész raját hordozzák, ringatják a hátukon.

A töltésen innen szép park terül el, mely ugyan még nem sok árnyat nyújtott, de ezért elegendő kárpótlást találunk számos oszlopcsarnokos sétányain, melyeket étkező, kávézó s olvasó helyiségek vesznek körül. Itt pontosul össze a nyüzsgő élet; itt vannak esténként a hangversenyek, a bálók és néha a színi előadások is. Itt kerestünk mi is menedéket a záporosó ellen, mely sétaközben a pár pillanat előtt még derült égből észrevétlenül ránk szakadt, de alig tartott tiz percig. Ez itt nagyon gyakran, majdnem naponként előfordul, mint a híres ausztriai Ischl-ben, hol esernyő nélkül nem tanácsos kilépni a házból, mert néha napján tizszer is megered az eső.

Alig hogy kiderült, siettünk föl a töltésre, ha vajjon a zápor hozott-e némi változatosságot a fürdőparti életbe?

Érdekes kép tárult elénk.

A parton százával feldőlt ernyős fürdő-kasok hevertek, amint a bennök hevenyében öltözködött vendégek maguk után a földre lökték, sokan talán velük együtt buktak el; más kasokban még kuporodtak a fürdőzők, a kik tanácsosabbnak vélték bevárni ott a zápor elvonulását,

mig mások most hagyták el felöltözöttek, szárazon s nyugodtan hasonló menedékhelyeiket, miután a tengeri fürdő után kelletlen eső-fürdőt vevének.

Nem tehettem róla, de el kellett ismernem, hogy a higgadság ily helyzetben is győz az elhamarkodottság fölött, mert kénytelen voltam összehasonlítást tenni a három fajta fürdőzők közt: az elsők, többnyire fiatal tapasztalatlan asszonyok, leányok ott lépkedtek mellettünk, rendetlenül magukra kapott s elázott ruháikban sietve iparkodván lakásaik felé, hogy kissé összeszedelőzködjenek; a másik rész, többnyire férfiak csak most fogtak az öltözködéshez; a harmadik csoport, hölgyek s férfiak vegyest, teljes rendben s diszben vonultak föl az uton és elfoglalták az Esplanade-ot, hogy diadalukban gyönyörködjenek, melyet a körülményekkel való ismerettségüknek, tapasztalatuknak köszönhettek.

A derült ég pedig lemosolygott ismét a mozgalmas képre, mely a tenger gyöngén hullámzó vízében mintegy csufondáros torzításban tükröződött vissza.

Ekkor megharsant a zene, mely a szini előadás kezdetét jelenté: a zenekar ugyanis valami marsot játszva vonul végig a nagy sétányon, figyelmessé teendő a közönséget, hogy a szellemi szórakozás ideje s alkalma bekövetkezett.

Végig néztük a darabot, egy hollandus operettet; de úgy itt, mint Hágában s Amsterdamban azt találtuk, hogy a közönség Németalföldön sokkal elnézőbb a színműírók és színművészek iránt, mint bárhol másutt az európai szárazföldön. Egyébként lehetséges, hogy az idegen zene

s ének teljes méltánylását gátolta az is, hogy nem értettük jól a szöveget.

Hágából a délutáni gyorsvonattal utaztunk el, hogy még az est beállta előtt a belga határon át Anvers-be érjünk.

Mielőtt azonban vaggonba szálltunk, kellemes fölfedezést tettünk, mely nagyon dicséri a hollandusok gyakorlati életrevalóságát. A pályaudvarban ugyanis a vonat egy mélyedésben áll a sínpáron úgy, hogy a kocsik ajtajának küszöbe majdnem egy színvonalban van a talajjal, melyen a közönség jő s megy, hogy helyet foglaljon a kocsikban. Mily kényelmes itt a beszállás s kiszállás, azt a szíves olvasó könnyen elképzelheti, különösen szép hölgy olvasóim, kik nem egyszer nehéz sóhajok közt kénytelenek honi pályaudvarainkon a kényelmetlenül magas lépcsőfokokon ki- vagy beszállni, amelyek valóban inkább szárnyas állatok, néha angyalok számára látszanak berendezve, semmint emberek használatára. Csodálom, hogy a magyar vasutak intézősége, mely oly előzékeny a közönség érdekeivel szemben, a praktikus hollandusokat nem követi ezen a téren, nagy hálaára kötelezvéen különösen az emberi nem szebbik s gyöngébb felét.

IX.

— Anvers. —

Virágos kerthez hasonlít a környék, melyen vonatunk végig robogott: oly gondosan mivelt földet, mint déli Hollandiában s Belgiumban, csak Angliában lehet még találni, melyen a gabuaneműek mellett az iparnövények tulsulylyal birnak és a melyen a kedvező talajviszonyokat

a gazdasági tudomány minden segédeszközével iparkodnak a fejlődés oly fokára emelni, mely hihetetlennek látszanék, ha a való eredmény nem igazolná.

Igy értünk el Rotterdamba, melyet egy félórára meglátogattunk és csodáltuk Amsterdamihoz hasonló vasuti s hajós forgalmát, különösen pedig a közelében lévő csatornákon alkalmazott csapó- s forgó-hidakat, melyek vonat közeledtekor egyik partról a másikra ereszkednek, mint valami óriás csapó-ajtó, vagy pedig egyik partról a másikhoz vízszintes irányban forognak, mintha egy láthatatlanul felszolgáló inas vagy pincér ménkü nagy tálcát nyújtana felénk, — hogy azután, mihelyt a vonat átbogott rajtuk, ismét a magasba emelkedjenek, illetőleg oldalt visszaforduljanak, hogy a gőzhajók s egyéb vontató járóművek szabad utat nyerjenek a csatornákon.

Rosendael-nél elhagytuk Németalföld klasszikus talaját és a nem kevésbé hírneves belga földre léptünk, mely a középkor óta is sokáig egy vala amazzal.

Esti hat órakor értünk Anvers-be (olvasd: Anversz; flamandul: Antwerpen, s így nevezi a német is); épen jókor, hogy a város közepén át folyó Éscout (Schelde) folyam rakodó partján a hosszú utazásban megdermedt tagjainkat fölvilanyozzuk s szénporral telt tüdönket terhétől megszabadítsuk az esténként beálló dagálylyal együtt érkező friss tengeri szellőnél, amikor a folyó medre 13 méternyire mély vízzel telik meg és a legnagyobb tengerjáró hajók utnak indulnak, vagy a nyílt tengerről befutnak a tágas révbe.

Szinte honvágy szállt meg itt, mert a rakodó nagy-

ban hasonlít a budapesti balparti rakodóhoz, felül a sétány, alul a hajók kikötő helyei. De bár ez utóbbiak nagyobbak, az Escaut hatalmasabb a Dunánál, a rakodás pedig óriási méreteken folyik, a sétány, felső rakodó, itt Promenoir a neve, Magyarország székes fővárosában összehasonlíthatatlanul mozgalmasabb, színekben dúsabb s előkelőbb, mint Anvers-ben.

Öreg este lett, midőn elhagytuk a partot és annak nyüzsgő életét, testben-lélekben fáradtan ugyan, de annál togekonyabb hangulatban a szívhez szóló benyomások iránt. Utunk a székesegyház mellett vezetett, melynek remek gót stílusú épülete, a nyilként (innen francia neve: La flèche) égbe nyúló egyik tornya, míg a másik csonka, kiépítetlen maradt, mint egy kővé vált, még befejezetlen költői mű, egy végfutamaiban megszakadt isteni szimfónia hatott lelkünkre, mint egy tulvilági kép szemünkre az ezüstös holdvilágban, mely mesterileg szép idomait, harmonikus méreteit, a parányiságba elvesző oszlopsorait bűvös-bájos fényével elárasztá.

Csodálattal eltelve állottunk meg a középkor ez építészeti remeke előtt, midőn az óraütés elhangzásával megszólalt a toronyban a harangzene, mely a koronás zsoldáros ismeretes dallamu dicsőimnuszát adta elő fölséges változatban: Laudate Dominum omnes gentes . . . (Dicsérjétek az Urat minden nemzetek).

Néma meghatottsággal vonultunk szállónkba és másnap kora reggel első utunk a székesegyház belsejébe vezetett, melynek fönséges szépségét áhitattal csodáltuk, megtekintvén benne a rendesen zöld függönnyel letakart

mesterműveket, mint Rubens-nek „Krisztus levételét a keresztről“, Van Dyk s mások remekeit, valamint a tölgyfából mesterileg faragott szószéket.

A székesegyház mögött elterülő Place Verte-en áll Rubens szobra és nem messze innen, egy mellékutcában van Rubens gyönyörű szép lakóháza, melyben mindent úgy találtunk, amint a nagy mester életében volt. E ház s hagyományai a teljes Rubens-t képesek elénk varázsolni, amint mesterműveit alkotta és polgártársai körében fejedelmeként trónolt. Ez az a ház, melynek berendezését azóta a legnagyobb festőművészek mintául vettek és sokan közülük annak mását építették maguknak.

Anvers templomai telve vannak a németalföldi mesterek alkotásaival: a Szent-Pál egyház három oltárképéhez és remek faragású gyóntató-székeihez, valamint carrarai márványból faragott kalváriájához, Szent-Audrás templomának szószékéhez, mely Ádám s Évának a paradicsomból történt kiűzését ábrázolja, Szent-Jakab, borromei Szent-Károly s a Jezsuiták templomának nem kevésbé drága műkincseihez a festők, szobrászok s műértők ép úgy zárandokolnak, mint a hívők megszámlálhatatlan sokasága.

A képtárak, régiségtárak hasonló műkincsei, valamint dús gazdagságuk szinte nagy vonzóerőt gyakorolnak a művész- s műértő világban; ezekhez méltón sorakozik az iparmúzeum, mely a szárazföld leginkább iparúzó országának, Belgiumnak állandó tárlata.

Középületei közül kiválik a börze, mely legrégebbségben Európában, továbbá a Musée Steen, melyet nevezett fölállítója ódon várkastély alakjára építtetett az Escaut

partján; V. Károly császárnak torony-magas háza, a bank-épület s a flamand színház. De épp oly érdekkal néztük különösen a Musée Plantin-t, melyet a könyvnyomtatás történeti muzeumának is lehet nevezni; Guttenberg után kortársa, Plantin itt rendezte be az első nyomdát Németalföldön, mely azóta a jelen százév közepéig atyáról fiura szállt s az időközben e téren tett haladás vívmányaival folyton gyarapodott, miglen a család azt összes készleteivel, legrégebb nyomtatványainak példányaival, melyekhez idősoros rendben csatlakoznak eme s más hasonló nyomdának azóta napvilágot látott kiválóbb termékei, amelyek közt megbecsülhetetlen unikumok is vannak, valamint a házzal együtt a nemzetnek ajándékozta, mely így a világon maga nemében páratlanul álló gyűjtemény birtokába jutott.

Anvers nyilvános emlékszobrokban is gazdag: legszébb a Belgium függetlensége kivívásának emlékére emelt Monument de l'Indépendance de l'Éscout nevű, továbbá a Loo emlék, valamint a Quentin Messis által kovácsolt vasból bámulatos finomsággal készített rácsosatos kútcsarnok.

Bármily gazdag azonban Anvers műkincsekben, melyek e város fényes multjának örök bizonyítékai maradnak, még sokkalta nagyobb mostani kereskedelmének s iparának bámulatos fejlettsége. Nagyszerű dockjai I. Napoleon idejéből valók, melyeket azért építtetett, hogy Anglia tengeri hatalmát megtörje; hajógyárjai világhírűek, egyéb ipartelepeinek kiterjedése s forgalma méltán vetekedik a legelső angol gyártelepekéivel.

Anvers népe francia s flamand, de az első mégis

ugy a köz- mint magán-életben végleg biztosította uralmát, ami annál könnyebben eshetett meg, mert a kettő egyaránt nem huz másfelé, hanem egyformán buzog Belgium függetlenségeért és szabadságáért. Ebből magyarázható az a példás egyetértés, melynek összhangját mi sem képes megzavarni.

Ujabb időben itt is elharapózott a szocialista munkáspárt; tüntető fölvonulásai s munkabeszüntetései nagy port kavartak föl a politikai küzdelmek porondján; képviselőválasztások alkalmával heves párttusák folytak, melyekben azonban eddigelé mindig a katholikuspárt győzött. Ennek okát abban vélem találni, hogy a lakosságot Belgium eme legnagyobb kikötő városában is mély vallásos érzelem hatja át és a munkásoknak felerésze éppen emez érzelménél fogva nem akar egy gyékényen árulni a felforgató szocialistákkal; másfelől a nagy kikötő forgalma s a gyártelepek kielégítő keresetet nyujtanak minden munkáskéznek, szövetkezeti szervezetek pedig, melyeknek élén maguk a gyárosok állanak, gondoskodnak arról, hogy a munkás nemcsak baleset s aggkor beálltára biztosítva legyen a nyomor ellen, hanem a franciaországi val-de-bois-i gyártelep mintájára — melyről alább tüzetesen lesz szó — részesedést nyujtanak neki az ipartelepek tiszta hasznából és lakás, élelmezés s ruházkodás tekintetében példásan szervezett munkáslak-építő s fogyasztási szövetkezetek útján megóvják minden néven nevezhető uzsora kiszipolyozása elől. Még szórakozásáról is gondoskodnak a különböző társas-, olvasó- s egyéb egyesületek által.

Vasárnaponkint a templomokban és a gyönyörű

parkban oly erőteljes, jól öltözött munkás családokat látunk, hogy másutt, például Budapesten valamelyes háziur-családnak néznék.

X.

— Brüsszel, Laeken, Ostende. —

Bruxelles, melyet a magyar lapok a németek szolgál utánzásából következetesen Brüssel-nek vagy néha Brüsszel-nek irnak, Anversztől gyorsvonaton rövid három órányira fekszik Belgium közepén, a déli hegyvidék és az éjszaki síkság találkozásánál.

A belgák fővárosa ugyan, de azért teljes joggal megérdemli a Petit Paris (kis Páris) vagy még inkább a „Paris en miniature“ elnevezést; és pedig nem csupán azért, hogy mindenki, mihelyt Párisban nem érzi magát biztosságban, mint Napoleon Jeromos vagy Boulanger, azonnal ide menekül, sőt még az irodalmi páros viadalo-kat is itt vagy a belga határon vivják, hanem főleg annak okából, mivel itt épp ugy bugyog s forr a francia szellem s kellem, a francia izlés s mű-érzék, a francia szolid fényűzés s józan takarékoság, mint a Szajna partján. Az idegenek is elég nagy számmal látogatják Belgium fővárosát, hogy a hasonlat teljes legyen.

Pedig Brüsszel aránylag nagyon fiatal főváros; volta-képpen egy időben született Belgium függetlenségének kivívásával 1830-ban, amely időbe esett egyuttal a vas-utak építésének korszaka; e két tényezőnek köszönheti társadalmi, kereskedelmi s forgalmi fejlődésének rohamos gyarapodását, melyet hatalmasan előmozdított a Willebrock-

csatorna kiépítése, melyen Anverszből kisebb tengeri hajók is közlekedhetnek és a brüsszeli nagyszerű közraktarak előtt kicserélik tengeren tülről hozott drága kincseiket az itteni hires iparcikkekkel, csipkével, szőnyeggel, gépekkel s egyéb diszmű-árukkal, melyek méltán vetekednek Páris hasonló ipartermékeivel.

A kis Páris élénk embervásárja sem marad a nagyé mögött és a hasonlatosság oly megkapó, hogy majdnem azt hiszi a szemlélő, hogy ugyanazok az emberek járnakkelnek egy s ugyanazon időben mindkét helyen: ezt a csalódást nagyban elősegíti a nyelv s divat azonossága, mivel a kis Párisban a művelt osztályok ugyanazt a párisi nyelvet beszélik s ugyan úgy öltözködnek, mint a Szajna mellett. A nyelvezetben még van némi eltérés, így például, Brüsszelben s Belgiumban általában 70-et septante-nak mondanak soixante-dix helyett, 80-at octante-nak quatre-vingt helyett, de már az öltözködésben és szokásokban még ily csekély eltérést is csak hosszabb tartózkodás után lehet észrevenni.

Még a testalkatra és arcvonásokra nézve sem lehet nagyobb különbséget megállapítani: a közép magas termet s a markáns arcvonások a férfiaknál, a középnél többékevésbbé kisebb alak s finom arcél, beszédes szemek s mosolygó száj a nőknél, egyaránt megvan a brüsszeli, mint a párisi típusban.

A színházak kultusában szintén megegyeznek: annyi s oly látogatott színház, mint Brüsszeltől kezdve délnek a francia ajku területen található, nincs aránylag sem Németországban, sem Hollandiában, sem általában éjszak-keleten.

Ha ez a művelődés fokmérője volna, akkor a német s germán népek különbség nélkül messze mögötte maradnak amazoknak. Csakhogy a dolog az életmódon is fordul, amennyiben a francia életrend, mely reggeltől défestig az időt munkának szenteli és délben nem szakítja meg több órára, mindenkinek lehetővé teszi, hogy pihent testtel s lélekkel élvezze estéjét akár színházban, hangversenyben vagy más látványosságon, akár a szalonban s családi életben.

Ebből magyarázható az a jelenség is, hogy Brüsszel boulevard-jai esténként oly élénkek ama hajsza és rohanás nélkül, melyet Berlin, Bécs, München utcáin a nap e szakában láthatunk, amelyeken hivatalnokok, kereskedők, iparosok s munkások ezrei éhesen és szomjasan oly hanyatt-homlok vágatnak hazafelé, hogy minden ögyelgő sétáló sietve meglapul előlük a házak falához.

Vajjon az életmód eme különböző volta nem járul-e a faji, polgári s társadalmi eltérések kiélesbitéséhez? Az összehasonlítás minden esetre sokat képes megmagyarázni a germán s gall népek politikai s társadalmi állapotában, sőt gondolkodásmódjában is; a statisztika pedig számbeli adatokkal bizonyítja, hogy a gall népek az említett életmód mellett — habár nem csupán ennek okáért — általában nagyobb vagyonosodásnak és a vagyon egyenlőbb fölosztásának örvendenek, mint szomszédjaik a Rajnán innen.

Brüsszelben annyi gazdagságot látunk fölhalmozva, annyi csint, diszt s fényt szemlélünk minden reklám-hajhászó fitogtatás nélkül, de annál jobban eső szolid keretben, mint Berlinben s Bécsben együttvéve sem találhatunk.

Azért nem is lehet csodálkozni, hogy az elfogulatlan utasok, az igazságszerető emberek, egyáltalán azok, akik nem nézik a világot porosz szemüvegen, mindig előnyt fognak adni a francia s általában a nyugati népeletnek s társadalmi viszonyoknak, mert ezek magukban véve bizonyos megállapodott, stabil jelleggel bírnak a politikai vajadások közepette is, holott Németországban a merev, megdermedtnek látszó politikai keretben minden változik s hullámszik, mint képek a kaleidoszkopban.

Ezek egyéni tapasztalataim; másnak talán mást mutat az életvilág nyugaton.

Brüsszel bővelkedik emlékezetes épületekben és szebb-nél szebb közkertekben: a királyi palota, az akadémia, a nemzet palotájának nevezett parlament épülete, a flandriai gróf palotája, a szépművészetek, a kir. könyvtár épülete, az igazságügyi palota, a városház, a börze felejthetetlenek maradnak előttünk.

A Porte de Hal nevezetű tömör épület ódonszerű tornyával olyan különösnek tűnik föl a szemlélőnek, mint egy darab középkor a lázasan lüktető mai kor közepette.

A nyilvános emléksobrok majd mindegyike a belgák szabadságszeretetének s függetlenségi erős érzelmének ércbe vésett tanubizonysága: a vértanuk terén emelkedő Patria szoborcsoportozat, valamint Egmont s Horn grófok szép emléke egy egész világot tár elénk a hazaszeretet önfeláldozó küzdelmeiből, míg a Colonne du Congrès (kongresszusi oszlop) ezeknek diadalát hirdeti az ismeretes brüsszeli európai kongresszuson, mely Belgium függetlenségét s semlegességét elismerte.

Van Brüsszelnek egy közkutja a többi közt, mely egyedüli a maga nemében és melyet ősidőktől fogva csak ezen a flamand néven „Männeken-Piss“ ismernek; más nyelvre eddig senki sem kísérelte lefordítani, és pedig nem az okból, mintha lehetetlenségbe ütköznék, hanem azért, mert más nyelven ez eleddig nem volt szabad. Egy meztelen kis fiúcska adja ugyanis a vizet oly természetes módon, hogy mindenki elmosolyodik rajta. Ha Trójának, Rómának volt palladiuma, Brüsszelnek van egy Männeken-Piss-je, mely közkedveltségnek örvend annyira, hogy több aggszűz végrendeletileg tetemes összeget hagyományozott a szobor fentartására, sőt arra is, hogy egyik pünkösdi utáni ünnepen az ércfiúcskát ujdonat-uj tábornoki díszruhába öltöztessék. A közkut természetesen ilyenkor is kiszolgálja a szomszédokat, és azokat, akik rajta feledik szemeiket.

Brüsszel tárlatai nagyon gazdagok: képtárai bővelkednek régi s új mesterek remekműveiben, könyvtárai inkunábulákban s néhány érdekes Hungarikában, régiségtárai pedig egész Európa középkori s I. Napoleon-kori fegyverzetekben a híres Alba herceg arany páncéljától I. Napoleon lovaglólábbelijeig, melyet állítólag a waterlooi vesztett ütközetben hagyott volna, inkább talán prédálvesztett sátrában találtak volt.

Az ujdonság ingerével hatott ránk ezek mellett az állandó csipke-kiállítás: sajnos, nem vagyok eléggé szakszerűtlen e piperecikkekben, mint kedves hölgyolvasóim, hogy képes lettem volna kellőképpen megbecsülni a brüsszeli híres csipkekincset, ezt a fáradalmas munkát, ezt a lenge

fuwallatszerű pókháló-szövedéket, melyet csak a hópihék szabályos jegeceinek egymáshoz mesterileg illesztett mozaikjával tudok összehasonlítani; de egyik oldalról mégis teljes magaslatára tudtam emelkedni ennek a gyönyörű csipketárlatnak, elképzeltem magamnak ugyanis, hogy a remekszövedék minden kiválóbb darabja mögül egy-egy szép hölgyismerősöm kandikál önelégült mosolylyal... Az illúzió oly teljes volt, hogy csak nehéz szívvel, hangos sóhajjal hagytam el a kiállítást.

A csipke, ugy látszik, a vérében van már réges-régen ennek a nyugati népelemnek, melyen a mult százévek annyi viharának forgószele vonult végig, mindent, államot, politikai alkotmányt, polgári életalakot megváltoztatván, de társadalmi életét s családi, vallásos érzelmeit alig érinthetvén.

Ezt az előszeretetet a csipke-idom iránt ugyanis átvitte az építésbe.

Igy magyarázom magamnak az ugynevezett gót építészeti módot, stilt, mely ugy tűnik föl előttem, mint kövé vált remek, stilszerű csipkefodrozat.

Csodálatos benne még az, hogy sohasem megy ki a divatból, vagyis inkább, ha időnkint más építésmód jő divatba, mégis mindig visszatérnek a gót stilhez.

A brüsszeli Hôtel de Ville (városház) egész uj alkotás, de a belga főváros ódon székesegyháza mellett fényesen tanuskodik e nézet helyességéről.

Ez a templom, melyet sz. Mihály s sz. Gudula egyházának neveznek, Brüsszel legrégebb s legimponálóbb épülete: két csonka tornya s nagy térfogata miatt nem

látszik ugyan oly harmonikusan egyöntetű egésznek, mint az anverszi székesegyház, de az a körülmény, hogy körülötte idővel leásták a dombot, melyen állt, s a szép teret kiegyengették, miáltal maga a templom kétemelettal magasabbnak tűnik föl, sőt hatalmas, amfiteatrális lépcsőzetével a homlokzat előtt még magasabbnak is, oly magasztos fönséget kölesönöz e templomnak, hogy ámulattal tekintünk az építészet e kettős remekművére, melynek fölséges belseje teljes összhangban van külsejével; különösen megragadja figyelmünket a főoltár és a fából faragott szószék, mely a már ismert motívumot, Ádám s Éva paradicsomból való kiűzetését ábrázolja.

Brüsszel többi templomai is nagyon szépek; de látogatottak is, amit az utamban eddig látott különböző európai fővárosok templomairól nem mondhattam. A belgák fővárosa ebben is hasonlít Párishoz, hol szintén a legmélyebb vallásosság mellett teljes vallástalanság, illetőleg vallási tudatlanság osztozkodik a lakosság millióinak lelkeszívén, míg a német északi városokban a teljes s rideg hitközöny, mely rosszabb a vallásgyűlöletnél, uralkodik a lelkeken.

Amott két végletet látunk. Ezek, mint a delejtűnek pozitív s negatív pólusa, nem zárják ki egymást, sőt vonzóerőt gyakorolnak egymásra.

És azon logikai s fizikai oknál fogva, hogy a pozitív érzelem, a vallásos hit, mindig erősebb, állandóbb s kibatóbb, mint a negatív, a vallástalanság, mert az előbbinek fogyatkozása vagy tagadása: bizonyára idővel ez a kettő egygyé fog olvadni az egy hitben.

Ellenben a hitközöny, mint teljes hiánya ugy a pozitív, mint negatív vallásosságnak, mint abszolút érdeklőtlenség, mint a nihil, az a sivár sziklatalaj, melyen az oda vetett mag kiaszik, a ráhullott termékenyítő esőcsepp menten elpárolog.

A brüsszeli királyi várlakot ritka műkincseivel sokkal szebbnek találtuk, mint bármelyikét azon fejedelmi székházaknak, melyeket az eddig bejárt fővárosokban szemlélhettünk. Tekintélyes voltát nagyban emeli egyébiránt az a szerencsés körülmény, hogy igen nagy s teljesen szabályos tér fekszik előtte, amelynek közepén Bouillon Godfrey (nem: Gottfried) nagyszerű szobra emelkedik, hirdetvén a keresztes hadjáratok emlékezetes korszakát, melyet az ujkori történetírók szándékosan nem méltatnak teljes jelentőségében s mai napiglan érezhető nagy hatásában.

Már csak az összehasonlítás kedvéért is siettünk Laekenbe, hogy az ottani királyi várlakot megtekintsük.

Valóban királyinak találtuk.

Ennél méltóbban nem tudom jellemezni. De parkjáról már nem mondhatom el ugyanazt. Ebbe ugyanis a közönségnek szabad bejárata van, hol a királyi családdal is lehet sétaközben találkozni. Elméletileg nagyon szép lehet ez a demokratikus engedmény, mégis a gyakorlatban az a következménye, hogy a fölséges nép visszaél vele és amugy igazán demokrata vagyis inkább mokra módon rongálja a szép virágszönyeget s ritka ültetvényeket. A kertészek minden szorgalma nem képes helyrehozni estétől

reggelig azokat a nyomokat, melyeket a demokrácia kezé-
lába napközben itt hágy maga után.

Még I. Lipót királynak polygön, csucsives torony-
alakú, gyönyörű épületben elhelyezett emléksobrát sem
kímélte meg, mindama nagy népszerűség mellett, melylyel
a belga nép e bölcs fejedelem erényeinek méltán adózik.

Igaza van annak a francia bölcselőnek, amidőn kö-
vetkezőleg jellemzi a népet általában :

Je suis tout et ne suis rien ;
Je fais le mal et le bien ;
J'obéis toujours, quand j'ordonne.
En mon nom on fait la loi !
Et quand je frappe, c'est sur moi . . .

(Én minden és semmi vagyok ; rosszat s jót egyaránt
cselekszem ; mindig engedelmeskedem, amikor parancsolok.
Nevemben alkotják a törvényt ! Mikor sujtok, enmagamat
ütöm . . .)

Brüsszelből két napra *Ostende* tengeri fürdőbe rán-
dultunk.

A nyári évad telőpontján, hozzá szombat s vasárnap
lévén, a sokadalom tultengésében találtuk e nemzetközi
világfürdőt, hol amerikai yankeek, keletindiai mabarad-
zsák, copfos kínaiak, afrikai fokvárosi és guineai keres-
kedők épp úgy hozzájárulnak a nagy forgalom tarkításá-
hoz, mint az európai nemzetek fiai, kik között három
honfittársat már a pályaudvarban „fölvilláztunk“, mint
egyikük németes magyarsággal mondta.

A fürdőt magában véve össze sem lehet hasonlítani
Blankenese vagy Scheveningen tengerpartjával, mert a víz

sekélysege miatt lovak s öszvérek által vont vagy emberek által tolt kocsikon, melyek kabin gyanánt szolgálnak messzire kell nyomulni a tengerbe, hogy hónaljig érő vízbe juthassunk. Ámbár ez a körülmény az esetleges baleseteket teljesen kizárni látszik és nagyban képes emelni a biztosság érzetét egyik-másik félénkebb fürdőzőben, de másfelől ez a kétszeres kocsikázás minden egyes fürdőzésnél kimondhatatlanul unalmas. Mégis általában urasnak s chic-kesnek tartják és szinte lenézik azokat, akik e helytől főlebb eső parton közvetlenül található mélyebb vizet keresik föl.

A fényűzés s pompa azonban, mely Ostende-ban élénk táru, bátran felülmulja az európai híres fürdők végtelen luxusát.

Nem is igen látni itt betegeket, kiket kerekesszékeken tologatnának. Annál több az egészséges, üdülni vágyó ember, aki a tengerben megacélozni akarja ernyed, sokszor politikában elfásult idegeit. Ezek mellett százával akad itt a kalandor s szerencsevadász mindkét nemből, kikhez a professzionátus kártyások tipikus alakjai szintén nagy számmal csatlakoznak: mert ámbár a hazard játékok Belgiumban is tiltvák, a játékszenvedély mégis utat-módot talál a kielégítésre, annyira, hogy sokan jöttek ide duzzadó tárcával, akik néhány nap mulva megkoppasztva kénytelenek voltak hamarosan innen távozni, még pedig podgyászuk hátrahagyásával.

Itt tehát teljes az embervásár minden alakjában.

Szórakozásról, mulatságról nem kell gondoskodni; önmagától s önként kínálkozik minden, amit szem s száj

megkivánhat. Épp azért háromszoros óvatossággal kell e sziporkázó életvilágba bocsátkozni és nemcsak tárcánkat kettős lakatra zárunk, hanem szívünket s lelkünket még inkább kell folyton óva intenünk, hogy : gare aux voleurs !

XI.

— Borinage. Louvain. —

Brüsszelbe visszatérve nagy haditanácsot ültünk.

Körutazási jegyünk szerint most Páris kellett volna fölkeresnünk. Ámde a kis Páris után a nagyot közvetlen nyomban meglátogatni, annyi lett volna, mint a belgák szép fővárosában élt kellemes napokat az örök feledés örvényébe vetni : a nagy mindig elnyomja a kiesinyt.

Elhatározók tehát, hogy kitérünk a vidékre és a Rajnának, és csak azután tartjuk várva-várt bevonulásunkat a dicső Párisba, melyet én magam ugyan már ismertem, de társam tanulmányutja iránt való tekintetből utazásunk koronájának föntartottam.

Elmentünk tehát Borinage-ba

Ez a neve annak a kiterjedt köszénbánya-területnek, mely Belgium közepe táján fekszik és az előhaladott belga gyáriparnak székhelye, oly sűrű lakossággal, milyen Európa egyik vidékén sem található, még Angliában sem.

Meglátogattuk a különböző gyártelepeket. Ez azonban csak mellékes célunk volt. Tulajdonképen azért kerestük föl ezt a vidéket, mert éppen akkor szüntette be a munkát huszonötezer bányász, hogy béremelést s egyuttal a munkaidő leszállítását kieroszakolja a gazdag bányatulajdonosoktól.

Szerencsére a sztrájk első rohama már lezajlott, a

kitört zavargások elmúltak, csendőrség s katonaság gondoskodott a rend fentartásáról — miután a zavargók már kitombolták volt magukat s a burzsoa bányatulajdonosok vagyonában körülbelül negyvenezer franknyi kárt okoztak.

A munkások ezrével tanyáztak a koreshák körül, melyeket két-három napig a hatóságok becsukattak; s így azok most annál nagyobb látogatottságnak örvendtek, mivel a kereskedők nagyobb része, valamint a bányatulajdonosok árutelepei zárva tartották boltjaikat.

Ostende arisztokratikus fénye után ez a munkás sokadalom! Nagyobb ellentétet képzelni sem lehet.

A fény ez ellentéte nem nyilvánult azonban inséges szűkölkedésben, ellenkezőleg a meglehetősen táplált munkások ünneplő köntöseikben bőven költek, zenésző mellett táncoltak, daloltak; de nem mulattak. Az arcokon lerítt a sztrájk-mozgalom neki vadult szenvedélye, az osztályharc összes gyűlölködésével és a létért való küzdelem könyörületlenségével — a késhegyig.

Amint ide-oda járunk-kelünk, észreveszem, hogy férfiak táncolnak egymással, szoknyának hírét sem lehet látni, pedig az egyik csoport együttes dalában női, és pedig jól iskolázott hangokat véltem kivenni, amint a zsebráknótát (chanson des gueux) énekelték, mely Belgiumban a szocialisták csatadala szemben a belga néphymnus-szal, a Barbançonne-nal.

Éppen csodálkozásomat akartam e fölött kifejezni, midőn rövidlátó szemem végre föltelezi, hogy a munkások fele nő, bugyogóba bujtatva. A nőmunkások a bányában mind így dolgoznak és úgy megszokják, hogy azután

mindig rövid bő zubbonyt, bugyogót s szalmakalapot viselnek, hajukat sokan férfi módra lenyirják.

Ezek többnyire hajadonok; az asszonyok csak kivételképpen járnak bányába, inkább más, otthon végezhető munkával foglalkoztatja őket a bánya-igazgatóság. Ezek nem sztrájkoltak s tüzhelyüknél maradtak.

A különös látvány elég meglepő s benyomása az vala, hogy hajadon leányokat sem kellene foglalkoztatni a bányákban, mert ez az öltözködésük épp annyi, mintha nem is volna, akár úgy járhatnának, mint az afrikai szerecsen nők, kiket semmi ruha sem feszélyez.

Itt a nő-emancipáció! A bányász leányok nemesak a munkában osztozkodnak a férfiakkal, hanem a plundrában is . . .

A szónoklásban, dikciózásban szintén. A kényszer-mulatozás, melyből a való jókedv hiányzott, egy csoport munkás megérkezéssel szociálista gyűléssé alakult át. Az első szónok, a sztrájk-bizottság egyik tagja, beszámolót tartott s nyilatkozatra hívta föl társait. Több férfi dühbe borult arccal, rikácsoló hangon szidta a burzsoákat, amiért nem akarták elfogadni a munkások követeléseit, de egyikük se lázított. Utánuk azonban fölszólt két nő, elég csinos volt; de amint beszélni kezdtek, arcuk eltorzult, szemük vérben forgott, kezük ökölbe szorítva ide-oda hadonázott, szavuk a dühtől gyakran megcsuklott, majd meg tulkiáltottak mindenkit, midőn tajtékozó szájjal gyáváknak szidták a férfiakat, amiért nem fognak fegyvert a burzsoák ellen, nem röpitik levegőbe gyáraikat családostul együtt!

Rettenetes volt látni s hallgatni ezeket az Erynnákat!

Maguk a férfi munkások csitították őket leginkább. Éppen akkor jött arra egy esendőr-őrjárat: a férfiak morogva széledtek el mindenfelé, vagy csoportokba verődve helyet foglaltak; a nők azonban kimentek az utcára s hangosan gúnyolták a rend őreit, akik azonban nem hederítettek rájuk. Különben kész lett volna a vérfürdő.

Mi pedig jobbnak láttuk ott hagyni a veszedelmes helyet és más munkás tanyát kerestünk föl, ahol mindenütt hasonló észleletet tettünk.

Majd végkép távoztunk; gondolataink a nyert benyomásokkal foglalkoztak és megfelelő magyarázatot nyertünk arra nézve, mi legyen az oka, hogy a szocialisták körében, az egy Michel Lujzán kívül a nők nem képesek magukhoz ragadni a vezérszerepet, sem a párt politikai szereplésében, sem a sztrájk-mozgalmak rendezésében.

A nő-emancipációnak tehát itt is vannak határai.

Mielőtt tovább utaztunk, a pályaudvaron azt rebesgették, hogy a munkások föl akarják robbantani a pályatestet valahol, nehogy több katonát szállítsanak Borinage-ba, vagy nehogy a bányatulajdonosok elutazhassanak. Vonatunk csakugyan némi késedelemmel indult el, de az uton nem történt baj.

Mégis megkönnyebbülten lélekztünk, midőn Louvain-be értünk, hol néhány órára kipihentük fáradalmainkat, még inkább az átélt izgalmakat.

Louvain a vidéki belga városok mintájára nagyobb volt a multban, mint a jelenben. Ennek nyomát ódon középületein s muzeumaiban láthatjuk, melyek a letűnt

kor dicsőségéről regélnek és élénk emlékezetben tartják a késő unokákban az ősök ragyogó multját.

Általában alig van Belgiumban, Hollandiában nagyobbacska város, mely könyvtárak, képtárak, muzeumok hiányában szűkölködnék. Tömérdek kincs van azokban fölhalmozva. Az a gazdagság, melyről a sok gyár s ipartelep e két országban tanuskodik, nem támadt tegnaptól mára, hanem alapját bírja a középkorban, és azért minden viszontagságot, politikai átalakulást, sőt fölforgatást is képes elviselni, dacolva a minden egyébnél veszedelmesebb angol s francia versenynyel.

Louvaint voltaképpen hirneves katolikus egyetemeért látogattuk meg, melylyel Internatus van egybekötve. Hallgatói több mint félezerre rugnak és a világ minden részéből jönnek ide: vannak itt spanyolok, angolok, amerikaiak, sőt két egyptomi fiatal embert is mutattak be nekünk; mi az angers-i kath. egyetemről s Internatusából hoztunk üdvözléteket az igazgatóságnak s a tudós tanároknak, kiket a párisi kongresszusról ismertem.

Az egyetem tisztos ódon épülete, gazdag könyvtára és gyűjteményei nem kevésbé hirdetik a louvaini Alma Mater tudományosságát, mint tanárainak tudós s politikai sikerei; a vegyészeti terén nagy vívmányokkal dicsekedhetik, a politikában viszont három minisztert adott Belgiumnak, köztük egy miniszterelnököt, valamint a hatalmas katolikus pártnak vezért; Belgium bitoros primása is ezen egyetemen végezte tanulmányait, mely arról is nevezetes, hogy itt állították föl az első tanszéket a thomista bölcselet számára.

Élvezetes délutánt töltöttünk a vendégszerető Collège falai között; ez balzsamként hatott a Borinage-ban fölízgatott idegeinkre, új világot tárván föl előttünk, melyért halával eltelve távoztunk, de mély sajnálattal is, hogy oly rövidre kellett szabnunk az épületes látogatást, melynek kedves emlékét féltett kincs gyanánt őrzöm szivemben.

Az uton elmélyedve gondolataimba egymás mellé állítottam Ostende-ot, a Borinage-t és Louvain-t.

Mily különböző három világ ez! A lázas élvek hajhászása mellett a társadalmi forradalom vas kézzel visszatartott mozgolódása nem nyujthat vigaszt, ellenben a tudományoknak s szépművészeteknek nemcsak a sivár jelent, de a sötét jövőt bevilágító eme szövétnekének fényében biztosítékot véltünk látni. arra nézve, hogy amazok elmúlnak, mint a cirkuszjátékok vagy plebejus forradalmak az ősrégi Rómában, ez azonban tündökölni fog a hit vezéresillagánál egy jobb kor hajnalhasadása után is sokáig.

XII.

— Achen. Köln. Düsseldorf. Essen. —

Louvaintól a belga-német határig semmi nevezetesebb élményt sem jegyezhettem föl: az igazak álmát aludtuk, midőn a német vámőrök ránk törtek és a pályaudvarban minden málhánkat oly szigorú vizsgálatnak vetették alá, mintha dinamit-bombákat kerestek volna. Könyveimről, albumaimról azt kérdezték, hogy mirevalók? Számos emléktárgyaimra pedig azt jegyezték meg kegyesen, hogy ritkaságokat gyűjtök-e? Egy árva szóval sem elégittem ki a bárdolatlan porosz vámosok kíváncsiságát, ami jóval

inkább látszott őket boszantani, mint ha beléjük kötöttem vagy panaszt tettem volna. Aligha nem franciának néztek. Ezt a nemzetet, mint ismeretes, a poroszok nagyon szeretik: mint kecske a kést.

De velem ugyan nem szerettették meg a poroszokat; ellenkezőleg kénytelen voltam összehasonlítást tenni köztük és a hollandus meg belga vámőrök udvarias s előzékeny magaviselete közt; ez a hasonlítás bizony nem vált a németek javára és egy jellemző vonással gazdagította már többször kifejezett véleményemet a poroszokról.

Az éji nyugalom eme kellemetlen megháborítása egyébiránt javunkra vált, amennyiben Achenben félbeszakítottuk utazásunkat, hogy a régi császárkoronázó városra röpké pillantást vethessünk.

A száztornyos régi város, mely oly nagy szerepet játszott a középkorban, ma már elvesztette minden nevezetességét, kivéve a régi székesegyházét, melynek sirboltjában több császár nyugoszsza utolsó álmát. Az egykori császári székes város még annyit sem tudott megmenteni fényes multjából, hogy valami szemrevaló muzeumot állíthatna föl. Megtagadta mindenki, csak a természet maradt hű hozzá: gyógyító forrásai, melyekről régi latin nevét is vette (Aquis-granum), mind a mai napig megőrizték üdvös hatásukat és ezeknek köszöni mostani látogatottságát, mely ugyszólván egyedüli jövedelmi forrása is, mint-hogy ipara s kereskedelme alig van.

Csalódottan folytattuk utunkat Kölnbe, hová déltájban érkezünk; itt némi meglepéssel láttuk, hogy a pályaudvar majdnem a hires kölni székesegyház tőszom-

szédságában fekszik, miért is nem kell hosszú utat tenni, miut más városokban, hogy a fáradt turista a vasuttól a városba juthasson.

Kölnnek legnagyobb nevezetessége ez a dóm, a Rajna és Johann Maria Farina.

A dóm, bár több száz éve épült, csak a hetvenes években nyerte befejezését egy lottojáték jövedelméből, és így egészen ujkori alkotásnak mondható: a legszebb gót stilű templom egész Németországban, ahol egyébiránt ez az építésmód sokkal ritkábban jött alkalmazásba, mint Hollandiában, Belgiumban vagy Franciaországban. Ebből arra lehet következtetni, hogy téves a fölfogás, mely ezt a stilt tisztán németnek mondja.

Sokáig szemlélttem a megszámlálhatatlan oszlopocskával, párkányzattal, fodrozattal diszeskedő remek épületet; összehasonlítást tettem a már látott hasonló stilű templomokkal; keresve kerestem a motivumot, mely emez építésmódnak mintegy a kulcsát adná: végre sok tépelődés után rájöttem, hogy azok a csipkézetek voltaképpen utánzatai s változatai a keresztnek, bizonyos tekintetben a Bourbonliliumnak . . . Tényleg a gót stil elterjedése ennek a francia királyi háznak az emelkedésével lépést tartott.

A kölni székesegyháznak császárharangja, a legnagyobbak egyike a világon, hasznavehetetlen rekedt kolomp, nincs tiszta hangja. Erről egész legenda forog a vidék hívő népének az ajakán. I. Vilmos német császár a franciáktól 1870¹-ben elvett bronzágyukból öntette ezt az óriási harangot, amelynek nagysága miatt tetemes költségen külön haranglábat emeltek a toronyban. Mikor el-

készült, a próbánál szépen szólt; amint azonban fölhúzták, hangja tompán, rekedten zugott, nagy csalódására a megjelent sokaságnak. Ennek természetes okát adni nem tudják, mert a harang sértetlenül jutott helyére. A nép azonnal fölkapta az esetet és csodás magyarázatot keresvén, csakhamar arra a hiedelemre jutott, hogy Isten maga vette el a harang szavát, mert katolikus templomban eretnek (protestans) császár harangja nem hívhatja az őket istentiszteletre, nem sirathatja őket holtuk után.

Egy másik változata is van ennek; az ugyanis, hogy a háboru gyilkos szereiből, a száz halált okádott ágyukból készült ajándék nem lehet kedves Isten előtt.

A dóm terraszáról gyönyörű kilátás nyílik Köln városára és a hatalmas Rajna-folyamra, melynek két partját egy szép vashíd vasuti, kocsis s gyalog közlekedésre, meg egy hajóhid köt össze: keleti partján fekszik Deutz, nyugotin Köln. Az előbbi egészen modern város, melyet földsáncok s erős védőbástyák vesznek körül, az utóbbinak fényes multját számos emlék hirdeti abból az időből, midőn a Hanza-városok szövetségének nyugoti negyedében a vezérszerepet játszotta.

A rajnai hajózásnak és a rajnai vasutaknak most is csomópontja és mint ilyen elsőrangú forgalmi gócpont.

Ez a fejedelmi folyam igen sebes itt is, de vízmennyisége egyenletes, miért is nagyon alkalmas a hajózásra és minthogy télen sem igen van jég rajta, a többi európai folyók egyike sem versenyezhet vele. Kölnön túl lép arra az alföldre, melyen Hollandiába s ezen át az északi tengerbe ömlik, míg Kölnön fölül kezdődik az a

kies hegyes-dombos vidék, mely valóságos paradicsommá varázsolja a Rajna mentét és évenként százezrével vonzza a kirándulókat, különösen angolokat.

Leghíresebbé Kölni mégis csak Johann Maria Farina tette, mert az általa feltalált kölni vizet az egész világon ismerik. Manap vagy negyven gyár foglalkozik itt ez illatszer előállításával, melyből különösen a dóm körüli boltokban állandó kiállítások láthatók; de a szállókban, vendéglőkben, hajó-állomáson, pályaudvaron mindenütt találkozunk ilyenekkel.

Kiállításnak kell ezeket az állandó s mozgó raktárakat neveznem, mert se szeri, se száma nincs azoknak az edényeknek, üvegcéséknek, illatszer-tartóknak, fecskendőknak, amelyekben a kölni vizet forgalomba hozzák: forgó pisztolyok, legyezők, virágcsokrok, tolltartók, inggombok, tűtartók, sétatálcák, érc- és porcellán emberi s állati alakok, gyümölcsök, albumok, óraláncfüggők s ezerféle más csecsebecsék mind kölni vizet lövelnek; sőt kuriózumképen megvettem egy csalódásig hiven utánczolt, szinte harapni való pár virstlit, mely a leggyöngébb érintésre szinte ezt az illatszert frecsesentette arra, akit vele meg akartam tréfálni.

A Johann Maria Farinák azelőtt gombamódra szaporodtak s adáz versenyt folytattak egymással az ujságok, vendéglők s hajók hirdetéseiben, egyik a másikának Farina-eredetét nem éppen hizelgő szavakkal letagadván. Most azonban kiegyeztek egymással és a szegény Farinának végre teljes nyugodalma van sírjában, melyből azelőtt tanuságtételre annyiszor kizavarták.

Köln számos templomai közül kiválik az Apostolok egyháza s a St. Columba. Nevezetesebb épületei: a városház, érseki palota, a császár-torony. Körútján modern házak emelkednek. Szobrai közül kiválóbbat alig lehet említeni.

Nevezetesebb a Gürzenich, mely még a Hanza-szövetség idejéből való érdekes épület, roppant nagy diszteremmel, mely több ezer embert képes befogadni.

Éppen ottjártunkban népes centrupárti választógyűlés volt ott, melyen a folyó év (1895.) tavaszán elhunyt báró Schorlemer-Alst, a német kath. centrupárt vezére elnökölt.

Oly nyugodt hangulatu s csendes lefolyásu választógyűlést még nem láttam. A szónokok nem tüzelték magukat mesterségesen a hangulatesinálásba, a hallgatóság pedig nem hevült előre megrendelt tüntetésekben: mindkét fél higgadtan, de annál határozottabban kifejezte szavakban s helyeslésekben, hogy a német katolikusok sziklaszilárdan ragaszkodnak követeléseikhez és ezektől sem a császár, sem Bismarck kedvéért nem tágtanak.

Ez az önérzetes, tudatos eltökéltség az egész Rajna-melléken észíelhető és ez adja magyarázatát annak a jelenségnek, hogy Kölnben s a rajnavidéki iparos s gyáros városokban sem a doktrinér liberalizmus, sem a szocializmus nem képes lábrakapni, kivéve a westfáliai köszénvidéket, hol a protestans elemmel vegyes munkások többsége Lassale s Marx ígéire esküszik.

Kölnből kirándultunk *Düsszeldorfba*, e híres művésztelepre, hol a német festők nagy számmal vannak, de

időről-időre svájci, osztrák s magyar művészek is tartózkodnak itt. Sajnos, ott létünk alatt, bár több festőt meglátogattunk, csak egyházi tárgyú festményekben láttunk figyelemre méltó műtermékeket; a világi vonatkozású képek a realizztikusan vászonra dobott festékből valóságos földrajzi domborzati alakulásokat tüntetnek föl, amelyeken az egyes részek hegyekként nyulnak ki, míg más részek völgyek gyanánt huzódnak meg amazok árnyékában. A századvégi festésmód nemcsak a század végét, de a festés végét is jelzi, mert azon túl csak mázolás s vakolás következik.

Ujabb csalódással gazdagodva, kiábrándultan siettünk a közel *Esszen*-be, hol megtekintettük Krupp ágyu- s vármeg hajó-páncél öntő-műhelyeit. A legnagyobb ágyu-óriások itt készülnek és oly nagyszámu gyűjtemény van itt ezekből a gyilkos szerekből, hogy egy egész hadsereget föl lehetne szerelni velük. A vár- s hajó-páncélok öntése és keményítése oly nagy sietséggel folyik, mintha már legközelebb megvívna a világraszóló tengeri csatát, mely a győztest második Neptunná, a tengerek s vizek egyedüli uralkodójává fogná tenni.

Kruppnek van azonban annyi esze, hogy üzletét el ne rontsa győzhetetlen s megvívhatatlan hadiszerek előállításával: mihelyt ez elég nagy mennyiségben megvolna, menten becsukhatná a boltot, ha ugyan a poroszok be nem zárnák őt magát is, hogy másutt s jobbat ne gyártson. Azért amint oly ágyut önt, melynek lövése a teljesen golyótállónak híresztelt, sőt olyannak katonai részről elismert hajó- vagy vár-páncélt átlyukasztja, mindjárt

rá ismét újabb s jobb páncélt talál föl, melyen amannak golyói babszemekként pattannak vissza. Erre megint új ágyút készít, mely ezt a páncélt is foszlánnyá lövöldözi. És ez így megyen a hadi tudomány körforgásában, amíg az államok, illetőleg polgárok rá fognak unni a dologra. Avagy talán Krupp maga fogja azt megenni, mihelyt rengeteg vagyona folytonos gyarapításába is bele fog unni.

Egyébiránt az újabb haditudomány, különösen Francia- és Angolországban Krupp ágyu-óriásait többé nem méltatja kellőképpen: hivatkozva a japán-kinai tengeri ütközetek legutóbbi tapasztalataira, a gyors mozdulatokban s gyors tüzelésben látják a győzelem biztosítékát, ami sem amaz ágyu-szörnyetegekkel, sem a roppant súlyos páncélos hajókkal sikeresen nem látszik keresztülvihetőnek. Sic transit gloria Kruppi. (Így mulik majd Krupp dicsősége is.)

XIII.

— Költől a Rajnán Mainzig. —

Másnap reggel a Kaiser személyszállító hajón neki vágunk a Rajnán fölfelé ama kies vidéknek, melyről főnebb említést tettem.

Utunknak gyönyörű idő kedvezett. A hatalmas gőzös megtelt utasokkal, akik között csak úgy hemzsegték a kamáslis s viharkalapos, kottelettes angliusok, meg a teljes Wichs-ben pompázó burschok (német egyetemi hallgatók); mégis a nagyobb rész hölgyekből állott, oly nemzetközi társaságot alkotván, melynek szindús s változatos képe nagyon odaillet a bájosan változó vidék keretébe.

Az út eleintén egyhangu, lapos partok közt vezet, csak távolról kékellik jobbfelől a Magas Venn nyulványa. Ezalatt épen elég időt nyerünk, hogy a hajón kényelmesen elhelyezkedjünk, ahonnan majd az elragadó kilátást élvezhetjük.

Amint balról a Sieg-folyócska beömlik a Rajnába, a dombok s hegyek mindkét oldalt körülfogják a hatalmas folyamot, mintegy két sor diszörséget képezvén a fönségesen tovavonuló hajó mellett; abból aztán mint diszjelvények magaslanak ki a várromok, várkastélyok, egész legendáját elevenitvén föl a hős mondáknak s regéknek. Tannhäuser a Vennshegygyel, a Loreley és a Rheingold (a Rajna kincse) igézö képei, melyeket már az operából ismer mindenki, mind föltűnnek lelki szemeink előtt. A kolostorok s templomok pedig egymást váltják föl a partokon s az egyes szigeteken, elő bizonyosságaul annak, hogy ama regés s káprázatos kort egy másik realisabb váltotta föl, melynek jelszója: ora et labora (imádkozzál s dolgozzál), mint ez utóbbiról a mintaszerűen művelt szőlök, kertek s szántóföldek, valamint a fel-feltűnő gyarak füstölgő kéményei s a velünk szembe jövő vontatógőzösök tanuskodnak.

Egész kötetet kellene összeirnom, hogy e bájos vidéket leirjam; ez pedig ellenkezik föltett szándékommal és irói szolidsággal, mert e leírásokat azokkal az adatokkal kellene tele tüzdelnem, melyeket az ismeretes üzletszerű utikönyvek nagy részletességgel s azzal a szintelen tárgyilagossággal tartalmaznak, melybe előbb lelket kell lehelni, hogy eszünkre-szivünkre hasson.

Meg azután látni s élvezni kell ezt a bájos vidéket, szemlélni a folyamon sürgő hajó, yacht s csónak forgalmát, a mindkét parton föl- s lefelé robogó vonatokat, hallani kell a harangszót minden völgyből fölhangzani: és csak akkor alkothatunk magunknak teljes képet róla; ezt pedig se Woerl, se Baedeker nem pótolhatja.

Azért ott hagytam egy hosszú hajú, de szakálls bajusztalan német professzort, aki valóságos dühvel előadta az egyes helyekhez fűződő regéket. Előtte való este elolvastam azokat mind s amint színhelyük a szemhatáron feltűnt, megelevenedett emlékezetemben maga a róla szálló népmese vagy történeti esemény. Ezzel azután elértem azt, hogy nemcsak a múlt vagy álmodott regekor emlékeit, hanem az elem táruló s folyton változó mozgalmas képet és a hajón kedvesen nyüzsgő életet is teljesen élvezhettem, mialatt ama professor hallgatói, mint utóbb megtudtam, a fáktól nem látták az erdőt, a regéktől magát az eleven Rajnavidéket, a messzelátóval nézett romoktól s váraktól a két part s hajónk vidáman pezsgő forgalmát.

Sokkal jobban beleillett a kép keretébe, midőn a burschok összeverődtek a hajó orrán, ahonnan mifelénk lengett a szellő, és rágyújtottak egy-egy a hely színéhez fűzött dalra; például a Loreley-szirtnél az erről a szirénről szóló balladára. Jól oskolázott éneküket a közönség hangos tapssal jutalmazta.

A szószátyár professor pedig dörmogve visszavonult az ebédlőbe, hol egy üveg porter-en hűtötte bosszuságát.

Kis vártatva megpillantottuk a Germania óriás szo-

boralakját, mely a balpart egyik kiszökellő magaslatán áll hátat fordítva Németországnak, komoly s szinte fenyegető arcát a Rajnán át Franciaországra szögezvén, mintha farkasszemet akarna nézni a francia nemzettel, mialatt hatalmas karja vaskos kardja markolatát fogja.

A burschok azonnal rázendítettek a Rajna-dalra, mely épp oly kihívó a franciákkal szemben, mint maga a szobor.

A taps, mely a lelkesülten előadott éneket kísérte, már nem volt oly viharos, mint azelőtt: voltak sokan akik mind a kettőben csak az 1870₁-iki győző döllyfét látták a legyőzött irányában, a békekötés után is tovább ápolt ama vágyát, hogy a legyőzöttet gunyjával továbbra is megalázza, önérzetében sértse.

Mi ehhez képest a franciák revanche-álma?

Lidércfény üzése.

Amaz pedig örök időkre tervezett, kőbe-éerbe öntött kihívás!

E látványtól szives-örömet fordultunk Neuwied városa mosolygó képére, melynek csillogó fehér házsorai, úgy mint Bonn, Bingen s az elszórtan fekvő falvakéi, vegyest palával s kiáltón vörös cseréppel földvék, ami a kertek, szőlők, szántóföldek s tölgyesek váltakozó zöld keretében festői látványt nyujt.

Már esteledni kezdett, a nap nyugovóra készült, vérvörösre festvén a magaslatokat romjaikkal, mialatt a völgyben, a Rajnán ezüstös köd terült el, midőn a jobb parton a Mosel-torkolatával feltűntek Koblenz komor várfokai, szintén véres színjátékban, melyek közül mint a

béke intő-ujjai meredeztek messzire láthatólag azon Isten házainak tornyai, aki egyaránt gyermekeinek fogadta a németeket, mint a franciákat s többi nemzeteket.

Hajónk lassan kiürült; sokan Bingenben, Neuwidben s most Koblenzben kiszálltak a turisták közül, hogy ott töltsék az éjt, mielőtt tovább folytatnák utjukat.

Már mi is követni akartuk példájukat, midőn a Lahn-folyó mögül balról a Taunusz-hegységből kibujt a hold ezüsthéjű szelid világa, varázshéjbe öltöztetvén Koblenz-várát, fölébresztvén a Rajna vízi tündereit s sellőit, kik mind egymás után föl-fölbuktak a folyam hullámaiból, hogy azoknak tükrében gyönyörködjenek saját szépségükön s előkészüljenek az éji körtáncra, mint a rege tartja. És a folyam jobb partján messzire be a vidékre elnyúló Hunsrück ormai oly komolyan s várakozással telten néztek le a holdfényben uszó képre, hogy a szép mese valóban testet s életet látszott ölteni.

Ez azután ott marasztalt a hajón s tovább folytattuk a szép utat Mainzig.

Pedig ez az ut nappal már nem oly regényes, nem bővelkedik annyi festői várromokban, várkastélyokban, városok- s falvakban; partjain is jóval magasabbra nyulnak föl a szintén meredekebb hegyoldalak, amelyeket kertek s szőlők helyett nagyobbára sűrű erdő borít; de éppen ez a sötétebb keret illett a holdvilágos bűvös esti képhez, melyet az itt rohamosan folyó Rajna zugása, belevegyülve gőzhajónk ütemes dübörgésébe, ugyszólván hangulatos zenekisérettel mutatott be fogékony lelkünknek.

Ily este ébreszthette föl egykoron a nép költői szi-

vében a regevilágot, melylyel most a késő unokák nem tudnak betelni.

Álmodozásunkból a hajógép éles füttye riasztott föl. Alig vettük észre, hogy időközben esti kilenc óra mult. A lámpafényben uszó rakodón vettük észre, hogy célunkhoz értünk.

XIV.

— Mainz. Karlsruhe. Stuttgart. —

Mainz már Hesszen nagyhercegségben a Majna folyó torkolatával szemben fekszik és kiváló vasuti, még nagyobb hajózási csomópont, mert a felső s alsó Rajna forgalma a Majna folyón Frankurt s Würzburg érintésével Bambergig, innen közvetlenül a Lajos-csatornán Fürth s Nürnberg mellett, és ennek folytatásául a szintén hajózható Altmühl folyón egyenesen a Dunával van összeköttetésben Regensburg közelében.

Ennek köszönheti, hogy jelentősége nem szállt le a harmad- vagy negyedrendű dél-német államok s városok színvonalára, melyek a porosz hegemonia mindent fölszívó politikája következtében anyagilag is egyre sülyednek, miután politikailag teljességgel Poroszország uszályhordozóivá lettek.

Csodálatosnak fogják találni, hogy ezt a hanyatlást a kulturhare okozta, melyet Bismarck a délnémet fejedelmekre s államaikra is rákényszerített. A vallási visszavonás ugyanis annyira megbontotta az összetartozás érzetét emez államok polgári társadalmában s családi életében, hogy Bismarck a „divide et impera“ elv alkalmazása

folytán, könnyen halászhatott a zavarosban. Miután pedig emigy szinte illuzoriussá tette a délnémet fejedelmek s államok önállóságát, és vasuti meg vám-politikájával Poroszország számára lefoglalta virágzó forgalmukat s így gazdaságilag is gyöngékké s Berlintonl függökké tette: elment Canosszába, jóvátenni igyekezett a porosz kulturharc okozta károkat, megbékült a pápával s a centrumpárttal, — de a délnémet fejedelmek s kormányok statista szereplésén és államaik politikai s gazdasági hanyatlásán ez már mit sem változtathatott. Egy porosz tartományi kormányzó (Regierungspräsident) nagyobb önállósággal s hatalommal bír, mint ezek a fejedelmek s miniszterek együttvéve.

Mindaméllt a visszahatás sem maradt el.

A polgári társadalom, az üzlet-világ és főképpen a parasztság egész Dél-Németországban, nagyobb ellentállást fejtenek ki ama törekvések ellen, mintsem Berlinben hitték. Ezeknek ugyan hiába beszélnek az ugynevezett német egységről, azonnal készek rá a válaszszal, hogy ez a szép jelszó csak szemfényvesztő ámitás, amelyet köpönyegül használnak Berlinben a többi német törzsek leigázására és gazdasági megnyomorítására. Berliner Blau (berlini kékítő) az a szálló ige, melylyel minden ily célzatot jellemeznek.

Különösen a polgárság független elemei, meg a teljesen önmagára utalt parasztság, azok az ugynevezett „Moosschädel“ (szórol-szóra: mohos, voltaképpen konok koponyák), nem lévén gazdaságilag semmiben sem utalva Poroszországra, holott ez magában saját szükségleteit sem képes fedezni, oly erélyes tevékenységet fejtenek ki, hogy

— bár eleinte nagy veszteséggel érezték az ellenük tendenciózan irányult berlini gazdasági politika káros hatásait — néhány év leforgása alatt a termelés szép fejlődésnek indult és Dél Németország nemcsak saját szükségleteit képes fedezni, hanem Svájc, Belgium s Hollandia felé tetemes kiviteli kereskedelmet folytat.

Ezt pedig jó nagy részben a centrum-pártnak köszönheti, mely az önmagukban álló, egyenkint tehetetlen elemeket erőteljes, önálló s tömör egészszé egyesítette, melylyel a kormányoknak minden akciónál komolyan számolniok kell.

Innen van, hogy a német császár kormánya, mely oly könnyedén elbánik a szövetséges német fejedelmekkel s kormányaikkal, annyiszor meg annyiszor kénytelen megalkudni a centrum-pártnal, annyira, hogy midőn ez a katonai költségvetésnek hét esztendőre tervezett megállapításához nem akart szavazatával hozzájárulni, Bismarck a császárjával annyira megalázta magát, hogy Rómában a pápánál kérelmezett, hogy ez a nevezett pártot kedvezőbb eljárásra indítsa.

Ezért méltán oly öntudatos a délnémet független polgár: tudja ugyan, hogy Berlintől ennek jószántából mit sem várhat, hogy tehát önmagára van utalva, de teljes tudatában van erejének, melyet vallása védelmében kifejtett szervezkedésével szerzett és vállvetett s következetes kitartásával nagyra nevelt.

Mainzban s az ez után meglátogatott délnémet vidékeken számosakkal folytatott társalgások kivonatát adtam

a főebbiekben. Azóta az események sok tekintetben megerősítették kifejtettem észleleteimet s tapasztalataimat.

Mainz ősrégi német város, mely a középkorban mint különálló püspöki terület nagy szerepet játszott. Innen vette eredetét az a közmondás: Unter'm Krummstab ist wohl zu leben. (A pásztorbot, püspöki fenhatóság alatt jól lehet élni.)

Erről tanuskodik a régi fejedelmi kastély, amelyben most a fölötte érdekes római-germán muzeum és a többi városi gyűjtemények elhelyezvék.

A többi nevezetesebb épületek közül figyelmet érdemel a kupolás székesegyház, melynek nagy hátrányára szolgál azonban az, hogy nem áll szabadon, hanem mintegy elbujik a körülötte épített házak között. Érdekes a püspöki palota amannak szomszédságában, a „Deutsches Haus“ és a hadszertár (Zeughaus).

Nagyon megtetszett az árnyékos fákkal beültetett széles és téres Rajna-part, melyhez képest a budapesti Duna-korzó, vagy a párisi Szajna-part valóságos fegyházudvar. A mainzi korzóhoz hasonlóan kényelmes s impozáns lehetne a budapesti balparti is, ha legalább az Akadémiától a Vámházig oly szélességben hagyták volna, milyen a Ferencz József (láncid) tér. Akkor a sétálóknak nem kellene a börze s a Vigadó előtt héringek módjára szoronganiok. Itt azután a br. Eötvös József, valamint Petőfi szobra nem enyésznek el a házak tömegének összetipró benyomása alatt, és más szobrok számára is jutott volna hely ugy, hogy a korzó egész Wallhallává alakulna s

párját ritkitaná egész Európában. Emellett a gyönyörű Andrassy-ut is elbujhatnék.

Mainzból három óra alatt érkeztünk *Karlsruhebe*, Baden nagyhercegség fővárosába. Modern város, melynek főszépsége szabályosan épített házsoraiban, tágas tereiben, közszobraiban s kutaiban pontosul össze; a várkastély s a körülötte elterülő diszkert kiválóan szép; színháza és a képzőművészetek csarnoka szintén kiválnak s tárlatai tanuskodnak fejedelmeinek a művészetek iránt táplált lelkesedéséről s bőkezűségéről.

De ily csendes, majdnem kihalt várost, különösen a várkastély s a nagy Hebel-tér körül, egész Európában hiába keresnénk. Az előkelő negyedből, úgy látszik, száműzték az életet, mint a kereskedelmet s forgalmat is. Órák hosszat folytatott barangolásainkban alig találkoztunk emberrel vagy fogattal. A tárlatokban több volt az ör, mint a látogató.

Annál zajosabb a híres *Baden-Baden* fürdő, melynek látogatására egy félnapot szenteltünk. Bár össze sem lehet hasonlítani Ostende fürdővel, mégis ez a leglátogatottabb délnémet fürdőhely, melynek fényes multját, amikor bátran versenyezhetett volna Monte-Carloval, ma is fennen hirdetik a diszes fürdő-épületek s gyönyörű villák, valamint az elragadó sétahelyek. Az esti kivilágítás tündérfényénél még bájolobb, hasonlóul ahhoz a szép hölgyhöz, ki a nappali köntöst levetve, báli ruhát ölt s magára veszi tündöklő gyémántjait és derült mosolyával megigéz mindenkít, aki közelébe férhet.

Másnap már megint egy másik délnémet államban

voltunk: Württemberg királyság *Stuttgart* fővárosában, mely szép fekvésénél és kiváló iparánál fogva nagyobb jelentőségre tett szert, mint a többi délnémet városok München kivételével.

Téres völgykatlant foglal el a 130,000 lakossal bíró város, melyet szépen művelt dűlők s hegyek koszoruznak, amelyek kies kiránduló helyekben és gyönyörű kastélyokban s villákban bővelkednek: mint Berg, Wilhelma, Rosenstein, Jägerhaus, honnan elragadó kilátás nyílik a városnak terekkel s diszkertekkel arányosan s kellemesen meg-megszakított ház-soraira.

A város gyártmányai közül jó névnek örvendenek a hangszerek, különösen zongorák s harmoniumok, továbbá a diszárúk, szövetek, butorok s gépek, valamint vegyi készítmények stb., melyekből állandó kiállítást tartanak.

Már ebből is kiderül, hogy *Stuttgart* szép és gazdag város.

Különösen megragadja figyelmünket a királyi várak, mely az előtte elterülő nagyon tágas, szabályos és szőnyegkertésszel, szökőkutakkal és szobrokkal ékeskedő tér éjszaki oldalát foglalja el, míg a keleti s nyugati oldalon tágas utcák nyílnak, délen pedig a Königsbau-nak nevezett görög stílű épület zárja be, melynek számtalan oszlop tartotta nyílt arkádjai méltó befejezését képezik *Stuttgart* e legszebb részének. Ez ép oly impozáns, mint a brüszei Place Royale, melyről főnebb volt szó.

Az összhangzatos benyomást némileg zavarja azonban a tér közepén emelkedő szobor. Az alak rajta kifogástalan, de az a körülmény, hogy ez az alak torony

magasságu és ép e magasságához arányitva szinte elevenyészön vékony oszlopon áll, olybá tünteti föl ezt a tért, mint egy szögletes zárójelt, melynek közepette egy felkiáltó jel áll, például így : [!]. Már a berlini diadaloszlop (Siegessäule) említése alkalmából megjegyeztem, hogy nem voltam képes benne oly valani megragadó esztetikai szépséget vagy nagyságot fölfedezni, melyért a fogékony lélek az első megpillantásnál hevülni képes. Ugyanezt kell mondanom a stuttgarti Schlossplatz-on álló oszlopos szoborról. Zala György művésznk lángszellemének, ki a milleniumra szintén ily emlékművet tervez, talán sikerülni fog életet s fönséget önteni a maga alkotásába, amint Cambonnak is legalább részben szerencséje volt a párisi Vendôme-oszlopszoborral.

Másfelől azonban ezen térnek klasszikus kiegészítéssel szolgál a királyi palota baloldalán nyíló utca betéjezését képező öreg vár (Altes Schloss), melynek sáncárokka körülvelt ódon tornyai, kiszökellő erkélyei és sötét kapuzatai egy eszmevillanás gyorsaságával a középkorba helyezik át a szemlélőt, fölkeltvén benne mindazokat a mondákat s hagyományokat, melyek ehhez a véresemlékü régi várhoz füződnek.

A város templomai közül kiválik a nemrég befejezett Marienkirche; gyönyörű csúcsíves stilben pompázik a Johanneskirche; ez utóbbinak ornamentikája kissé tulterésben szenved. Annál egyszerűbb az ódon Stiftskirche. Egyéb emlékezetes épületek közül kimagaslik a postaépület kiválóan klasszikus oszlopcsarnokával, továbbá a Polytechnikum és a pályaudvar oszloppáros szép csarnokaival s

folyosóival. Erről s a karlsruhei pályaudvarról megjegyeztem magamnak olyat, ami Budapesten is ajánlatos volna: a pályaudvar közepén a két oldalt elterülő sínpárok között kiszálló utasok nem kénytelenek hosszú processziókban köröskörül menni, hanem az oldalt lévő sínpár alatt alagúton át veszély s huzavona nélkül hamar elérik a kijáratot.

A tárlatok számos műkincsben bővelkednek; különösen gazdag a képtár és szoborgyűjtemény újabb német mesterek műveiben. Általában figyelemre méltó itt a szobrok kultusza: Markgraf Christof, Eberhardt in Bardt, Hyleas rablása, lebilincselik a műértő figyelmét. Merész, de sikerült szoboresoportozat Hofernek lovai a parkban: két egymással szemben álló, ágaskodó ló, melyeket görög mezben, illetőleg meznélküliségben szégyenkező férfi alakok fékeznek. Ily szobrok nem valók közkertekbe.

Szántsándékosan mellőztem az eddig bejárt német városok mindegyikében látható Goethe- s Schiller-szobrokat. A németek e két nagy költője majd külön, majd együtt ékesíti a köztereket, szoborgyűjteményeket. Ez a kultusz ékesszólóan tanuskodik ugyan a német nemzet hálás elismeréséről e két férfiu iránt, de másfelől arról a szegénységről is, hogy e kettőn kívül nem találtak méltóknak másokat ércben vagy márványban való megörökítésre, kivéven egyes fejedelmeket, kiknek azonban nem annyira a német nép, mint inkább fejedelmi utódaik dinasztikus okokból emeltek emlékeket. Hozzájárul ehhez, hogy ama két férfiu szobrai mind egy kaptafára készültek, ami nagyon is köznapi látványt nyújt a turistának, mert

hiába, ez a folytonos ismétlődés végül úgy hat rá, mint a szépséges német dal, mely a Kunigunda s Eduárd, Eduárd s Kunigunda százféle változatával remél hatni a képzelő tehetségre.

A német szellem ez önelégültségéről szólván, fel-emlithetem észleleteimet is, melyeket Bécestől Stuttgartig a kiejtés s a tájszólás tekintetében tettem.

Már több ízben utaltam az egyes vidékeken hallható ilyen sajátosságokra, így a lipesei, berlini s hamburgi nyelvezeti különlegességekre. Németországi utunk további folyamában sem szüntem megfigyeléseimet gazdagítani. Különösen a rajnai hajón és Baden-Baden fürdőhelyen, hol éjszaki németek minden fajtájából akad egy-két képviselő, igen érdekes összehasonlitásokat lehet tenni.

Bizonyos az, hogy az értelmiség még úgy ahogy megérti egymást, de a köznép beszédét csak az, aki közte nevelkedett, vagy sokáig tartózkodott. Ám az intelligens osztályhoz tartozók is csakhamar visszaesnek saját tájszólásukba, amint nem beszélnek más törzsbelivel. Az a „deutsche Zunge“ (német nyelv), melyről a német hazafias dal szól, nagyon sokféle változatu, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy az egyes szók értelme vidékenkint különbözik, a vidéki tájszók pedig másutt ismeretlenek és a beszédfordulatok, szókötés s mondatfűzés nagyon eltérő: ezért a német írókat csak kommentárok segítségével lehet megérteni.

A kiejtésre nézve egy kis példát állítottam össze.

Bécsben azt mondják, hogy „najn“ (nein = nem); Lipcsében „noin“; Berlinben „noajn“; Hamburgban

„nőjn“; Köln s a Rajna vidékén „nejn“; Stuttgartban s Münchenben „neiin“. A többi árnyalatokat írásjelekkel alig lehet kellőleg jellemezni.

XV.

— Strassburg. Avricourt. —

A délnémet városok életvilágának egyformasága nem képes hosszabb időre lebilincselni, pedig ajánló leveleink megnyitották előttünk a „társaság“ elfogadó termeit és a színházak ellen sem lehetett komoly kifogásunk. Mindez azonban oly egyhangu, oly „hausbacken“ (ezt a német jól ismeri), hogy a turista, ki ugyszólván elfásult a köznap-i élet iránt s mindig újabb meg újabb izgalmakat s változatosságot keres, csakhamar bucsut mond eme filiszter világnak és tovább iramodik, mint a méh vagy lepke, derültebb ég alá, üdébb s virágzóbb helyekre.

Ily hangulatban határoztuk el magunkat, hogy erre a bőjtre csak Páris nyujthat föltámadást.

Azért annak módjára, mint Brüsselből, most Stuttgartból is rengeteg vargabetűt csavarintottunk, nyugat felé egyhuzamban megtettük az utat Kehl-ig a Rajnánál, mely Strassburg átellenében fekszik.

Az erődítvények, bástyák, sáncok, vaspáncél-tornyok, melyek itt a Rajna mindkét partján elterülnek s több száz löréssel s ágyutorokkal ásitanak mindenfelé, már a távolból figyelmessé teszik az utast, hogy oly területre lépett, mely nagy nemzetek versengésének tárgya s melyet tényleges birtokosa a szomszédoktól nagyon is félt, talán a saját alattvalóitól is.

Amióta a németek elfoglalták a Rajnát Elzász-Lotharingiával, azóta nem szüntek meg Kehl erődítvényeit egyre szaporítani s megszilárdítani úgy, hogy szakértők állítása szerint az egész német birodalomban Metz erősségen kívül, mely már egészen a franciáktól elfoglalt területre esik, nincs oly jól felszerelt erőd, mint a kehlstrassburgi. Amint tény az is, hogy eme terület egyes pontjainak megerősítésére két annyit költött husz év alatt a német hadügyi kormány, mint a birodalom többi részére összesen; és annyi katonát s rendőrt tart itt, hogy minden öt lélekre, nőket s gyermekeket beszámítva, egy-egy teljesen fölszerelt s begyakorolt porosz hadfi jut.

De csendes is ám Elzászban minden!

Igy jutottunk el Strassburgba, melynek dómja (Münster) már távolról hívólag integetett felénk.

Mily élénkség az utcákon s tereken. Pedig e város lakosságának száma körülbelül tizezerrel csekélyebb, mint Stuttgarté.

A felső rajnai síkság közepén, a Vosges (Vogezek) hegláncának amaz átjárójánál fekszik, mely Nancy felé megnyitja az utat Franciaországba. E kedvező fekvésénél fogva már régen a rajnai utak középpontja volt, melyben Franciaország kereskedelme s forgalma a kelet felé összpontosult.

A poroszok 187°/₁-ben nagy kárt tettek benne, még a dómot sem kímélték ostromágyuikkal; minthogy pedig akkor győzedelmes hadaikkal már Páris alatt állottak, ahol és egyebütt találkoztak ugyan elkeseredett, de az elért sikert többé meg nem hiusítható ellentállással, ez

okból számos katonai tekintély céltalannak mondja Strassburg ostromlását és fölöslegesnek a benne okozott pusztítást.

Azt azonban meg kell adni, hogy azóta nemcsak ezt magát hozták helyre, hanem minden módon azon vannak, hogy Strassburgot Elzász-Lotharingiával egyetemben fölvirágoztassák, egyben teljesen poroszszá tegyék. Igaz is, hogy a kereskedelem s ipar folyton emelkedik: díszmű-áru-, bőr-, kelmefestő-, dohány- s sörgyárai tetemesen megszaporodtak, a libamáj-pástétom s kolbász készítés igen nagy lendületet vett s általában a forgalom óriási méreteket öltött.

Ámde ennek a hasznát nem igen látja a benszülött lakosság, hanem a bevándorolt s többnyire porosz elemek, melyeket a kormány minden lehető kedvezményben részesít; ezért azután az őslakók nem képesek velük a versenyt fentartani és vagy Franciaországba kénytelenek kivándorolni vagy elszegényedve, azok számát szaporítják, akik a francia uralom visszatértét álhitozzák.

A gazda s földmivelő nép sem igen barátkozott meg az új állapotokkal. Terményeinek értékesítésével Franciaországra van utalva; szokásai megegyeznek a határszéli francia lakosságéival, melylyel egykor politikailag is egy volt. A bevándorlottak a Rajnán tulról kedvezményes tarifákkal behozott terményekkel lenyomják az idevaló termékek árát. A hatóságok alkalmazottjai is inkább huznak a velük együtt bevándorolt elemekhez, úgy hivatalosan, mint a társas életben. Mindennek az a természetes következménye, hogy a benszülöttek mindenképpen kárukat látják a dolgok új fordulatában és legyenek bár né-

met vagy francia ajkuak, egyaránt „intrus“ (betolakodott)-nak nevezik maguk közt az uj honfoglalókat és annak módja s lehetősége szerint megtorlást vesznek rajtuk.

Tényleg tehát az általános statisztikai jólét mellett tetemes hanyatlás is mutatkozik, mely a közállapotokra is állandó hatással van. A társadalom pedig két szigoruan különvált táborra oszlik, melyek egymással ugyszólván csak hivatalosan érintkeznek, máskülönbén farkasszemet néznek egymással: az „intrus“-k táborában van az állami hatalom s ennek husos fazékai, az „idevalók“ táborában van pedig az ősi hagyomány részeseinek páratlan összetartása s kölcsönös támogatása azzal a passziv ellentállással, mely mindig kisiklik a hatalom brutális erőszakának alkalmazása alól.

Ilyeneknek tapasztaltam az állapotokat Strassburgban s Elszász-Lotharingiában.

Maga a város igen élénk; az uj épületek nagy száma mellett vannak még ódon házak is, melyek a mult nagyság nyomait viselik magukon. Kiválóan szép a münster, mely a kölni dóm mellett sem hagyja hidegen lelkünket: az utóbbi, mint az összehasonlításból kivettem, sokkal magasabb, hogy sem arányosnak volna mondható, ellenben a strassburgi dóm méreteiben s arányaiban oly tökéletesnek látszik, hogy — kivéve a porosz ostrom alatt szenvedett károk nyomait — az arányosság, a symetria megtestesülésének mondható.

A régi egyetem épülete ugy, mint az érseki székesház szintén még a régi Strassburgra vallanak; ellenben

a katonatanyák az új uralomnak nem annyira polgári, mint katonai jellegéről tesznek tanubizonyságot.

— C'est encore l'invasion! — mondá egy kigombolozott strassburgi polgár. Társai közül sokan még mindig csak ideiglenes megszállásnak nézik az új állapotokat.

Strassburgot este hagytuk el, hogy időt nyerjünk és reggel már Párisban lehessünk, ámbár meg kellett küzdenünk azzal a kellemetlenséggel, mely a német-francia határon, Avricourt-ban az utasokra vár.

Esti tíz órakor értünk oda és alá kellett vetnünk magunkat a vámvizsgálat névén ismeretes vesszőfutásnak, melyet egy a határig velünk utazott német igen szigorúnak s gyötrelmesnek rajzolt.

A helyszínén azonban kellemes csalódás ért. Bár nem kérték utlevelünket, mégis jónak láttam azt a vámfelügyelőnek bemutatni, úgy okoskodván, hogy ha van talán okuk a német utasokat, illetőleg podgyászukat szigorubb vizsgálatnak alávetni, a Magyarországról jövők iránt ez még sem lehet mértékadó, akiket az osztrák-német határon ugyis már megvizsgáltak. E számítás csak részben állja meg a próbát, de én a rokonszenvre is spekuláltam, melylyel a franciák Magyarország iránt s viszont viseltetünk.

Akár az egyik, akár a másik volt az oka, de számításom bevált. A vámfelügyelő egy pillantást vetett az utlevélre.

— Önök Magyarországról jönnek? Nagyon jól van.

Még egy röpke tekintet kinyitott táskáinkba és reánk nézve véget ért a vizsgálat. Összenyaláboltuk

podgyászunkat és szabadon haladtunk tovább a nagy terembe, hogy a vonat elindulását egy pohár strassburgi sörnél bevárjuk.

Nagyon szerencsésen jártunk ezuttal, mert eddig megtett utazásunk folyamában nagyon megszorodott amaz emléktárgyak száma, amelyeket majd itt, majd ott rokonaink s barátaink számára összevásároltunk s amelyeknek behozatala diszmű-áruk címén tetemes vámnak van alávetve Franciaországban is.

Mégis fölötte kellemetlen ez a vámvizsgálat. Az utas valóságos fegyencnek vagy legalább toloncnak képzelheti magát a kínos műtét befejeztéig: a vonatról le kell szállni s mindent magával vinni, mert más kocsiba kell majd utóbb átszállni; azután rendőri felügyelet alatt a nagy csarnokban ki kell keresni málhánkat a hosszú padon s mögéje állva, türelmesen várakozni, míg a sor ránk kerül és addig, valamint a vizsgálat alatt „bonne mine faire au mauvais jeu“ (jó arcot vágni a rossz játékhoz) s ott szepegni, vajjon van-e valami vámolni valónk s ha van, mi jobb: bevallani vagy a véletlenre bízni magunkat, hátha a sietségben nem veszik észre?

A már említett emléktárgyaink voltaképp nem estek volna vám alá, mert nem vittük be Franciaországba, hogy ott értékesítsük vagy ott hagyjuk; pusztán magunkkal vittük Franciaországon át hazafelé. Ámde köteles-e ezt elhinni a vámhivatalnok s nem büntethet-e a bevallás elmulasztása miatt, miután ugy sem tartozik figyelembe venni azt a mentséget, hogy nem ismerjük a vámszabályokat.

Ezek figyelembe vételével könnyű elképzelni, mennyire megkönnyebbült a szívünk, midőn a vámvizsgálat az említett kedvező sikerrel végződött, és mily őszintén éltettük a francia-magyar szimpatitát, mialatt a többi utas csak lassan szállingózott utánunk, úgy hogy tizenegy óra is elmult, mire a pályaudvarnak francia területen fekvő másik végén ismét fölszállhattunk a vonatra.

XVI.

— Páris. —

Hajnal pirkadtakor érkeztünk a franciáknak úgy, mint az egész művelt világnak fővárosába, miután igen kényelmetlenül töltöttük az éjt, lévén a vasuti kocsik Franciaországban a személy- s gyorsvonatokon mindannak a kényelemnek hijával, melyet Magyarországon megszoktunk, sőt még nappal sem vetekedhetnek a mi vagonainkkal, mert a rekeszek keskenyebbek és rendesen zsufoltak.

Végre is megérkeztünk.

A hosszú uton, melyen kocsink a strassburgi pályaudvartól (gare de l' Est) a hasonló és más boulevard-okon a város középpontjában fekvő Hôtel Bristol-ba (Place Vendôme) vitt, kedvünkre szemlélhettük a nagy város ébredését, a malomkerék nagyságu kétkerekű talyigákat (camion), melyeken élelmi szereket szállítottak, majd a nagy fuvarszekereket, melyekbe hat-nyolc ló is volt befogva egyenkint, végül a sok bluzos férfit s főköttös nőt, kik mindenféle dolguk után láttak. Maga Páris még javában ringatózott Morfeus karjaiban.

Mi sem tudtunk okosabbat tenni: követtük példáját egy-két órára.

Az izgatottság, a párisi láz nem hagyott azonban nyugodni; csakhamar elővettem a város térképét, hogy hadiszállásunk helyét s környezetét ismerve, azokat a kiváló épületeket s az oda vezető főbb utcákat, melyek irányadó tájékoztatásul szolgálhatnak, egy szóval az egész csatátér „terepét“ tanulmányozzam, amelyen kedvesen esik a turistának, ha foglyul esik épp úgy, ha maga ejt foglyot. A gyöngy Párisnak az egyre megy: sokat ejtett már fogságba, amint őt, az ugynevezett „Tout Paris“-t (a párisi világot) is sikerült már többeknek meghódítani.

Igy, kész haditervvel, nyakunkba vettük a várost és mindenekelőtt a közel fekvő Madeleine-templomot látogattuk meg, épp úgy csodálván görög stíljének fönségét, mint belsejének mesés fényét és az előkelő hívők sokaságát, kik ott velünk együtt áhítatukat végezték.

Innen a Place de la Concorde nevű térre siettünk, mely a világ legszebb tere: architektonikus összhangjának páratlan tökéletessége, amelynek éjszaki háttérét a Madeleine-templom, a délit pedig a Bourbon-palota (képviselőház) rokon stílben diszeskedő épületei fölségesen kiemelnek; a klasszikus szökőkutaknak és szobroknak egymást kiegészítő s egymást kidomborítón egybeillő szépsége, a rajta keresztül folyó Szajna-folyam és ennek monumentális hidja, azzal az ezerféle változatosságu ember- s kocsiforgalommal, melyet csak itt láthatunk egységes kép keretében, mindez oly benyomást gyakorol a szemlélőre, mely minden vára

kozását felülmulja s oly magasra emelkedik lelkében, mint az obeliszk, melyet az egész tér ural.

Ez Páris szíve.

Ennek zibongó lüktetését kedvünkre átélve, a nagy törzs szemlélésére indultunk és pedig egészen magunkban egyedül, nehogy valami vezetőnek kelletlensége megzavarja a nyerező benyomások s észleletek közvetlenségét.

Kikerestük térképünkön a legközelebbi pályaudvart, vagyis inkább azt, amelyet gyalog legkönnyebben elérhettünk, a St.-Lazare nevűt és felültünk a körvasutra, mely Páris roppant kiterjedésű erődítményein belül minden félórán indulva két óra alatt befutja a harmincöt kilométernyi körutat a város körül. Az ut egy részét mély bevágások és alagutakban kell tenni, de közbe-közbe érdekes látványt élvezhetni a város egyes részeire, a mérhetetlen forgalomra, a magas gyári kúrtókkal mint a fáradhatatlan munka s szorgalom megannyi utmutatóival teletűzdelt nyüzsgő ipartelepekre, a tágas befűsített s parkirozott terekre, valamint a boulevard-okra, melyeknek végtelen hosszú házsorai között elvész a tekintet, de a szemlélő mégis kellő fogalmat alkothat magának a város e fő-ereinek kimondhatatlanul mozgalmas életvilágáról, e nagy hangyaboly lázas forrongásáról.

Visszatérve, ahonnan kiindultunk s alig pihenve a tanulságos utra, újabb s még érdekesebb körutazásra vállalkoztunk. A Louvre közelében elhelyezkedtünk egy omnibusz tetején (impériale), honnan a legjobb kilátás esik jobbra-balra és beutaztuk kelet felé a várost egész Charenton-ig, mintegy 10—12 kilométernyi távolságra,

utba ejtven a városházat (Hôtel de Ville), több templomot, a Bastille-t, a juliusi emlékoszlopot, (la colonne de juillet), a vincennes-i s lyoni pályaudvarokat, a St.-Martin esatornát töméntelen hajós forgalmával, az Auszterlitz-hidat és onnan a Szajna jobb partját Charenton-ig.

Itt leszálltunk s hajón, propelleren (melyet itten hirondelle-nek, fecskének neveznek, a kisebbeket mouche-nak, légynek) a Szajrán folytattuk körutazásunkat nyugatnak Suresne-ig. Utközben egy pillantást vetettünk Alfortville s Charenton, Ivry külvárosokra, a nagy vasuti hidra, a kőbányákra és négy hid alatt elvonulva, ismét az Auszterlitz-hidnál valánk, miután a közraktárakat Bercy-nél, a teher-pályaudvart és az orleansi pályaházat a folyam mindkét partját elfoglaló palotasorokkal, közkertekkel megszemléltük vala.

Viszontláttuk a Bastille-t. Majd szembe ötlött a növénytani kert (Jardin des Plantes), a bor-rakodótárak; majd a Sully-hid alatt elvonulván, megláttuk a Boulevard St.-Germain-t s elértük a sz. Lajos-szigetet, mely a Szajnákat ketté osztja, de nem dicsekedhetik érdekesebb épületekkel, annál szebb paloták szegélyezik a folyam mindkét partját. A sz. Lajos-hidja alatt elhajózáván, meglátjuk a Páris magvát képező szigetet (l' île de la Cité), amelyből a letűnt évszázak folyamán kifejlődött az egész város. E sziget csucsán áll a komor Morgue, az ismeretlen elhalálozottak s öngyilkosok állandó kiállításának szomorú épülete, melyet a folyam tulsó két partjával a Pont au Double és Pont d' Arcole hidak kötnek össze.

Itt látjuk a Notre Dame (Miasszonyunk) templomát,

Páris székesegyházát, a Hôtel-Dieu nevű nagy kórházat. azután egyfelől ismét a szép városházat, másfelől az érseki székesházat; majd az igazságügyi palotát a sz. Lajos-kápolnával, a Conciergerie nevezetű börtönt három tömör tornyával és a rendőrpalotát.

Az Ile de la Cité után következik a Pont-Neuf és IV. Henrik (Imre) király szobra; továbbá a pénzverő intézet (La Monnaie), a tudományos akadémia épülete (l' Institut) és a köztársaság szobra; másfelől az óriási árucaarnok (Les Halles), a St.-Germain l' Auxerrois temploma és a Louvre colonnade-ja. A Pont des Arts alatt elvonulva, szemünkbe tűnik a szépművészetek iskolája és a Louvre-palota; a Pont des Saints-Péres (Caroussel) után látjuk balról Voltaire, jobbról Gambetta emlékszobrát; a Pont Royal után a Tuileries-palota maradványait s gyönyörű kertjét, valamint Jeanne d' Arc szép szobrát; a Szolferinohid után a Becsület-rend (Legion d' honneur) székesházát balról, jobbról pedig a Vendôme emlékoszlopot.

Most következik a Concorde-hid és itt viszontlátjuk a szép tért balról a Bourbon-palotával és az Esplanade des Invalides-ot, jobbról az obeliszket, a szökőkutakat, a Madeleine-templomot és az elizéi mezőkre (Champs-Elysées) nyíló fölséges kilátást.

A rokkantak hidja (Invalides) után szemünkbe ötlük a quai d' Orsay a külügyminiszteriummal, a katonai tárházak és a dohány-monopolium épülete, jobbra az iparpalota; a Pont de l' Alma után szemléljük a kincstár (garde-meuble) házát, jobbról a hyppodromot; a Pont d' Iéna-ra következik a Mars-mező (Champ de Mars), az

Eiffel-torony, az Ecole militaire, jobbról a Trocadéro-palota és gyönyörű diszkertje.

A passy-i s grenelle-i hid után a hattyuk szigetén (île des Cygnes) kellemes meglepetésül szolgál a szabadságnak szobra lobogó fáklyával magasra tartott kezében (Liberté éclairant le monde), mely kisebbitett másolata annak az óriás szobornak, melyet a francia nemzet az éjszakamerikai Egyesült-Államoknak ajándékozott s mely azóta New-York kikötőjének bejáratánál világító tornyul szolgál.

Itt átmentünk a körerődítmények tekintélyes övén és elvonulván a sèvres-i, saint-cloud-i és suresnes-i hidak alatt, partra szállottunk.

Némi pihenés után megtekintettük a longchamps-i lóversenypályát, a st.-cloudi vár-romot és parkot, azután a tramvay (lóvasuti kocs) impériale-jára másztunk és Boulogne, Auteuil s Passy külvárosokon át a fejedelmi Champs-Elysées-re tértünk, melyeknek panorámáját már a hajóról csodáltuk s amelyeken most végig élveztük a déleesti sétakocsizás összehasonlíthatatlanul szép látványát, valamint a hátsótérben a diadalívnek (arc de triomphe de l'étoile) fölséges körvonalait.

Igy jutottunk testben-lélekben elcsigázva vissza, ahonnan elindultunk; mindamellett soha sem voltam ennyire önmagammal megelégedve, mert alig tizenkét óra alatt Párist nemesak körülutaztuk, hanem egyik végétől a másikig és pedig majdnem összes nevezetes pontjait megismertük annyira, hogy külsejéről hozzávetőleg megillető képet alkothattunk magunknak.

És ez a tanulmány-ut nem került személyenkint többbe három franc-nál.

Ami még hiányzott az összképből, azt a részletek megszemlélésénél bőven alkalmunk volt pótolni. Annál is inkább, mert az Eiffel-toronyból, a Notre-Dame tornyából és a Pantheon kupolájáról madártávlatból apróra megtekintettük második s harmadik napon a város háztengerét s mosolygó környékét.

A *Notre-Dame* székesegyházon kezdtük, mely ó-góth templomot nyolcszázötven esztendővel ezelőtt kezdték építeni, de tornyait, melyeknek magassága meghaladja a 68 métert, csak 200 évvel később VII. Károly uralkodása alatt fejezték be. Az utcák talajának az évszázak folyamában történt fölemelése sokat elvon az imponáló külsőből, mely sokkal nagyobb szerű lehetett, midőn 13 lépcsőn kellett a bejáratot megközelíteni. Hosszusága 135, szélessége 48, főhajójának magassága 35 méter; belsejét 21 vastag oszlop kilenc hajóra osztja, a kórussal együtt, melyekben 23 kápolna van. A főoltár s mellékoltárok mesés gazdagsága, a szószék a fölötte lebegő angyalcsoporttal, a nagy orgona nyolevvanhat játékával s 6000 sípjával és a főhajó s kórus körül futó tornác számtalan oszlopcskájával, valóban méltó Páris-hoz, amiből mit sem von le az a körülmény, hogy a múlt száz év végi forradalom alatt ez volt az Ész temploma.

A kórustól jobbra van a káptalan sekrestyéje, hol megtekintettük a székesegyház kincstárát: a tövis koronát és egy darabot a szent keresztfából, melyeket sz. Lajos hozott a szentföldről; továbbá e szentnek bünbánó-öltönyét

és disciplináját, melylyel testét sanyargatta; azután számos gazdag kelyhet, szentségmutatót, ereklyetartót, egyházi öltönyöket, melyeket a francia királyok ajándékoztak; valamint I. Napoleon diszpalástját, melyet császárrá koronázásakor viselt és a kazulát, melyben VII. Pius pápa ezt a szertartást végezte. Egy külön szekrényben láthatók Affre, Sibour és Darboy érsekek véres karingei s reverendái, akik vértanu-halált szenvedtek a különböző forradalmak alatt, az utolsó a commune alatt 1871-ben.

Háromszázhatvannyole kikopott lépcsőn másztunk föl a tornyok egyikébe, míg elértük az erkélyt, honnan kedvünkre szemlélhettük Páris ponorámáját, itt s ott fölismervén s üdvözölvén a már tegnap látott főbb pontokat, mialatt a Hôtel-Dieu kórház ablakaiból hálósípkás alakok integettek felénk, amit mi természetesen viszonztunk. A déli toronyban megtekintettük a nagy harangot (bourdon), melynek átmérője 2 méter 60 centiméter, súlya pedig 16,000 kilogramm, az ütőjeé 480 kiló. Még egy pillantást vetettünk a templom-térre (parvis Notre-Dame), amelyen Nagy Károly császár emlékszobra játékszernek, a kocsik s emberek legyeknek s hangyáknak látszottak.

Leszállván, belevegyültünk az emberáradatba és a városházhoz siettünk, mely sokkal nagyobb s diszesebb, mint a híres bécsi városház: különösen fényes a diszterem és három udvara. Innen a Szajna központján az igazságügyi palotához jutottunk, melylyel a szent Lajos-kápolna, az óra-torony (tour de l'horloge) és a Conciergerie-börtön majdnem egy egészet képez. Mennyi emlék tornyosodott föl lelkünkben a nagy forradalmakból történeti nevezetességű

emez épületekben, midőn az utóbb nevezett fogházban beléptünk Marie-Antoinette börtönébe, melyet kápolnává alakított a kegyelet. Az elsőben esküdtszéki tárgyalásnak is lehettünk tanui, megcsodálván a hosszú fekete talárban s byretumban (barrette) ítélkező birákat s tárgyaló ügyvédeket.

Innen az óriási árucesarnokba (Halles) látogattunk, hol nem tudtunk betelni a mindennemű fogyasztási cikkek árusítása körül kifejlődő sokadalommal; különösen ügyet vetettünk a bevásárló közönség folyton hullámzó tömegére, melynek legnagyobb részét nők, főkép fehér főkötős cselédek képezték.

Majd átmentünk a Szajna balpartjára és szemügyre vettük a halhatatlanok palotáját, az akadémiát (Institut), valamint az előtte álló márványszobrot, mely a köztársaságot ábrázolja. Egy másik hasontárgyu szobor van a köztársaság-téren, mely sokkal nagyobb és amelynek állványa (piédestal) egy orosz lánt mutat, amely a képviseléválasztási szavazati urnát védi, a szabadság, egyenlőség s testvériség nemtőinek segédkezésével.

Az akadémiától a Pont des Arts hidon a folyam jobb oldalára siettünk, hogy a Louvre-palotát s gyűjteményeit megtekinthessük. Ez a hosszú épület, mely a nevezett hidtól a Pont-Royalig terjed, egyike a legszebb építészeti remekeknek a világon. A régi épület kép- s szoborgyűjteményt tartalmaz; az újabb hat gazdagon ékesített pavillonból áll; a hosszú oszlopsor (colonnade) pedig, mely a St.-Germain l'Auxerrois templommal szembe néz, valóságos csodája a műépítészetnek. A kép- s szobor-

tárlatot még röviden sem merem vázolni; ismeretesek annak kincsei minden műbarát előtt, kivált a görög szobrászati remek, melyeknek nincsen párja, hacsak a vatikáni muzeumokban Rómában nem. Ezekon kívül kiváló érdeklődést érdemelnek az ó-egyiptomi, asszir, etruszk, kínai gyűjtemények és az ujkori ethnografikus muzeum.

A Caroussel-diadaliv nem messze innen emelkedik: tetején a bronz quadrigát négy ló vonja, azok mintájára, amelyek a velencei szt. Márk-tért diszitették. Maga a diadaliv a római Szeptimiusz-Szeveruszénak utánzata.

Innen folyton nyugatnak haladva a folyam köpartján elérjük a Tuileries-palota romjait III. Napoleon uralmának végnapjaiból, a hasonló kerttel, melynek árnyékos sétányain elhelyezett padokon kissé pihenhetünk, csodálva sziporkázó szökőkutait és álmélkodva a görög hitregéből vett indiskrét szobrokon. Innen tovább haladva gyönyörködünk a Rivoli-téren Jeanne d'Arc szép szobrán; majd a Szolferino hidon túl a Vendôme- emlékoszlopon, a Vendôme-téren. Ez utóbbi emléket az I. Napoleon által oroszoktól, poroszoktól s osztrákoktól elfoglalt bronz-ágyukból a római Traján-oszlop mintájára öntötték; a commune alatt 1870-ben ledöntötték, de a hetvenes évek közepén ismét helyreállították. Az oszlopon belül lépcső vezet fölfelé, hol I. Napoleon szobra áll római császár öltözetében.

Néhány lépéssel a Concorde-téren vagyunk, melynek szépségét újból élvezve közelebről megtekintjük az obeliseket: ez a rózsás gránitból egy darabban vésett négyszögű, tetején hegybe végződő oszlop, Cleopatra tüje

néven ismeretes s Theba romjaiból került ide 1836-ban ; magassága 23 méter, sulya 250,000 kilogramm, felületét hieroglyphék födik.

Epen délfelé járt az idő, midőn a börzébe tértünk, hová mindenki szabadon bemehet. A nagyterem karzatáról néztük a zshivajt s vásári sokadalmat, mig belefájdult a fejünk a nagy lármától. Siettünk is a Palais Royal gyönyörű kertjébe, melyet arkádok vesznek körül, melyek alatt lévő boltokban a legszebb drágakövek s ékszerek oly kiállítását szemlélhetjük, hogy káprázik a szemünk tőle.

A Palais-Royal téren megnéztük a pénzügyminiszterium palotáját s a Louvre-áruház (Grands magasins du Louvre) nagyszerű épületét, mely a közeli Louvre-palotától vette nevét; ez áruházban a földszinttől felvonó géppel egész a negyedik emeletig szálltunk, onnan pedig itt-ott valamit vásárolván s az áruhelységeket megszemlélvén, emeletről-emeletre lépcsőkön jöttünk le.

Erre a Rivoli-utcába tértünk, melynek három kilométer hosszú házsorai arkádokkal birnak, melyek csarnokai alatt fényesebbnél-fényesebb üzletek vannak.

Némi nyugalom után a Louvre-palotánál omnibuszba ültünk, mely a délelőtt már megtett uton a Notre-Dame mellett a Szajna másik partján az Auszterlitz-hiddal átellenben fekvő Jardin des Plantes főbejárata elé szállított. Ezt a növénykertet már tegnap láttuk messziről a hajóról, most pedig meglátogattuk, hogy számos padjain megmegpihenve újabb erőt merítsünk, közbe-közbe az első délutáni órákban nyitva tartott állatseregletét, a majom-palotát, a fácánost, a sólyom-tanyát és a csuszó mászók

barlangját megtekinthessük; ezeknél sokkal érdekesebbek az összehasonlító bonetani, az élettani, ásványtani, földtani s növénytani tárlatok; legfőlségesebbek azonban az üveg-házak délszaki buja növényzetükkel, valamint a 10 méter magas libanoni cédrusfával. Kuriózumképen hatott ránk a roppant messzelátó, mely mögé állva az égboltozatot vizsgálni akartuk, de annyi légy s szunyog mászkált a majdnem méternyi átmérőjű felső üvegkorongon, hogy csak ezeket láthattuk rendkívüli nagyságban, ami szinte mulatságosabb volt, mint a csillagok nappali halvány fényükben.

Erre elhagytuk a tanulságos kertet s egy közkocsi tetején átmentünk a folyó jobb partjára és rövid idő alatt elértük a Boulevard des Italiens-t, hol leszállva lassu sétalépésben megtekintettük ennek nevezetességeit: a Théâtre Robert-Houdint, az Opéra-comique-ot, a Christophe ötvös cég ragyogó kirakatait, azután a Passage de l'opéra nevű átjáróban a ragyogó ékszer- s játékszer-boltokat, azután a Maison-Dorée-t (arany ház) és a Théâtre de Nouveautés-t. Majd tovább haladva a Boulevard des Capucines-en, sokáig néztük a Vaudeville-színházat, az Opérát, a Grand-Hôtel és a Jockey-Club remek palotáját; így lassan leértünk a Boulevard de la Madeleine-re, a hasonnevű templomhoz. Innen megfordulva visszamentünk ezeken a népes boulevard-okon, meg-megállva egy-egy kirakat előtt s kíváncsian szemlélve a csin s izlés tekintetében utolérhetetlen drágaságokat s csecsebecséket, vagy pedig figyelmesen vizsgálva a fel- s aláhullámzó többé-kevésbé elegáns közönséget, valamint a kocsiuton hosszú

libasorban egymást követő reklámkocsik végtelennek látszó menetét, amelyek a legfeltűnőbb, sokszor kacagtató, de mindig izléses alakban mutatták tulajdonosaik gyártmányait: itt egy szerecsen fiucskát csokoládéból, amott pezsgőborpalackokból összeállított diszes piramist, majd illatszerzőkőkutacsát, melynek parfüm-je orrlyukainkat csiklandozta, vagy pedig kivilágított transzparenteken írásban s képben mindennemű hirdetések.

Végre szállónkra tértünk, hogy rendbeszedjük magunkat s fekete kabátba bujjunk, mert az Opérába legfőlebb egy spleen-es anglus megy utcai ruhában.

A dalszínház épülete elé érve újból esodáltuk annak fönséges külsejét és még fölségesebb belsejét. E remekművön 15 évig dolgoztak s befejezéseig 65 millió frankot fordítottak reá, mert méltó díszítésén a leghiresebb francia festők s szobrászok is közremunkálkodtak.

Amint erről tanakodunk, mindenki a bejárat felé fordul s tisztelettel emeli meg kalapját. Mi is követjük a példát, nem is tudva, kinek szóljon a tisztelgés, midőn szomszédunkban suttogva említik a köztársasági elnök nevét. Csakugyan Carnot volt, ráismertünk arcképe után, amint egy hölgyet vezetett a karján s kíséretével csakhamar eltűnt szemünk előtt a mesés fényben tündöklő s páratlan szépségű lépcsőházban, melyben a lépcsők fehér márványból, a korlát felső része onyx-ból, minden korlátoszlop vörös és mindegyiknek talapzata zöld márványból van faragva.

A nézőtér láttára a tündérmesék világában képzeljük magunkat: a diszes előkelő közönség, az óriás csillár

340 lángjával és a vörösréz plafond, melyre a nap s éj óráit ábrázoló allegoria-csoportot mestéri kezek festették, elbűvölő hatással van a szemlélőre.

Az előadás (Faust) tökéletességéről nem kell szót vesztegetnem, sem a szinpad kiállítás fényéről. Nem hittem volna, hogy oly nagy személyzetet lehessen szinpadra hozni, mint itt szemünk előtt hemzsegett; és ez a szinpad minden terjedelmessége mellett mégis teljesen arányos.

Fölvonás közben csodáltuk a foyer tündérfényű berendezését és a diszes közönséget, mely estélyi öltözetben föl- s alá-hullámozott.

Majdnem utolsóknak kerültünk ki előadás végén és nem kevésbé csodálkoztunk, midőn ily késő órában, fél tízénegyre járt az idő, a boulevard-ok üzleteit fényesen kivilágítva s nyitva láttuk. Az üzleti élet itt rendszerint éjfélkor ér véget. És ha kevés számmal akadnak is vevők ily késő órákban, de a közönség, mely áradatként hömpölyög a főbb utcákon, figyelemmel vizsgálja a kirakatokat, valamint a házak emeletén látható képes transzparenteket és ködképeket, melyek bámulatos leleményességgel reklamot csinálnak, és talán másnapra már ekkor szövi a terveket, mit s hol vásároljon vagy hová menjen.

A Café de la Paix csarnokai alól éjfélig néztük a Boulevard des Capucines és az Opera-tér nyüzsgő ember-s kocsiforgalmát, csodálkozva azon a roppant sokaságon, mely szemünk láttára percenként s kiapadhatatlanul változik s melynek felerészét idegenek, vidéki s külföldi turisták képezik, kik, mintha csak azért utaztak volna a

szélrózsa minden irányából Párisba, hogy itt késő este a boulevard-okon egymást jól szemügyre vegyék.

Hazajövet, asztalunkon találtuk a meghívókat, melyeket az előző napon szétküldött ajánló leveleinkre hozzáuk intéztek s így arról is biztosítvák voltunk immár, hogy a belső párisi életet szintén megismerhetjük.

Másnap a már jól ismert uton a Madeleine-templom mellett a Royale-utcán át siettünk a Szajnához, melyen az igazságügyi palota tájékán a Pont St.-Michel hidon átkelvén, meglátogattuk sz. Szeverin templomát; majd a Boulevard St.-Germain-t keresztülvágván a Sorbonne (egyetem) elé értünk, melyet röviden megtekintvén a szintén hírneves Collège St.-Louis nevű intézetet szemléltük meg és innen a Panthéon-t könnyű volt megközelítenünk.

Ez az ősrégi sz. Genovéfa-templom, melyet a forradalom előbb a dicsőség templomává avatott s ide temette Rousseau, Voltaire, Marat s Mirabeau hamvait, de ki is dobta azután onnan; utóbb a harmadik köztársaság alatt Pauthéon-nak nevezete alatt ismét elvonták egyházi rendeltetésétől és Carnot, Hoche, Marceau s Hugo Viktor hamvait helyezték el benne.

A templom hasonlít a római sz. Péter egyházához; kupolájáról Páris ház- s utca-labyrinthusát látjuk lábaink alatt.

Ezzel szemben van a Luxembourg-palota, mely most a szenatus gyűléseinek helyiségeül szolgál. Mellette terül el a hasonló nevű diszkert, melyben híres francia nők szobrain kívül a Medicis- és a Világ négy részét ábrázoló szökőkutak ragadják meg figyelmünket. Ugyancsak e kert-

nek régi üvegházában lévő muzeum élő művészek szobrait s festményeit nagy számmal tartalmazza.

Kijövet közkocsira ültünk, mindig az impériale-ra, mely a rokkantak palotája elé vitt. Ennek arany kupoláját már az előbbi napokon is láttuk, de magát az épületet csak most szemlélhettük. Már a régi ágyukkal diszített bejáratnál találkoztunk néhány rokkant katonával, az udvarban s a tágas, tiszta helyiségekben nagyon sok falábu, mankós, félkezű, de büszke magatartásu aggharcos keltette föl részvétünket. Ezt a nagy épületet XIV. Lajos emelte 5000 veterán elhelyezésére. Sz. Lajosról nevezett templomban az aranyozott kupola alatt függnek a zászlók, melyeket a francia hadak az ellenségtől elfoglaltak. Itt alussza maga I. Napoléon is utolsó álmát.

Innen már apróra lehet szemügyre venni az Eiffel-tornyot, mely a 1889-diki kiállítás közepén, a Mars-mezőn 300 méter magasságra nyulik föl. Szándékosan nem szóltam eddig e műről, mely a kiállítás idején ujdonság gyanánt nagy vonzó erőt gyakorolt, de azóta senkinek sem kell és már rég lebontották volna, ha ez nem járna annyi költséggel. A megtévelyedett izlés emez emléke reám kezdettől fogva rossz benyomást tett; hogyan is hasson képzeletünkre, hogyan is elégithesse ki esztetikai érzékünket ez a fölfelé szűkülő, négyszegletes vaslétra? Ez az Eiffel-torony.

Miniature-alakjai, melyeket 25 centime-ért vesztenek, sokkal tetszetősebbek az eredetinel.

Mégis fölhuzattuk magunkat a csúcsára. A kilátás Párisra onnan azonban nem elégített ki: a nagy város

gőze s pora felhő gyanánt gomolyodott lábaink alatt, még messzelátóval sem igen engedvén rajta teljesen áthatolni úgy, hogy a félhomályban minden egybeolvadni látszott; annál kielégítőbb volt a kilátás Páris környékére, a Szajna s Marne folyók dombos vidékére és a nyugat felé emelkedő hegyláncra.

Csalódottan szálltunk le a vonógépen a szédítő magasságból, és nem volt kedvünk az emeleteken megállapodni, hol mindennemű frissitőkkel szolgálnak.

Lejövet megint egy omnibusz tetejére szálltunk, amely a Montmartre (mons martyr) hegyére vitt, hol az épülőfélben lévő fogadalmi templomot (Eglise votive du Sacré Coeur) látogattuk meg. E byzanti stilben tartott óriási épületet a francia papság által rendezett gyűjtések költségén 1873-ban kezdték emelni s eddig huszonhat millió frankot fordítottak rá; néhány év alatt már teljesen befejezik. Hatalmas kőfaláról, mely bármely erődnek is beválnék, szép kilátás nyílik a városra.

A Montmartre-boulevard-on megtekintettük még a Musée Grévin-t, mely a történelmi híres személyiségek és nevesebb kortársak, meg hirhedt gonosztevők jól utánzott viasz-szobrai tartalmazza, néha borzalmas naturalizmusmal szemlélhetővé tevén az egyes bűntények vérfa-gyasztó részleteit.

Ezzel kimerítettük a délelőttre kitűzött programmot s rövid pihenő után látogatásokat tettünk. Délestfelé azonban már ismét folytattuk tanulmányutunkat, a nap hátralévő részét az elizéi mezőknek és a boulogne-i erdőknek szentelvén.

A Palais de l'Elysée-t, a köztársasági elnök székházát és óriás diszkertjét csak kívülről szemlélhettük, de az iparpalota (Palais de l'Industrie) tárlataiban kedvünkre gyönyörködhettünk; ugyszintén a Jardin de Paris (párisi kert) mellett végtelen hosszú sorban egymást követő panorámák, cirkuszok, gyermek-, bohóc- s bűvész-színházak előadásából is kivettük a magunk részét.

Majd szives vezetőnkkel együtt kocsira ültünk és az elizéi uton, melyen a fogatok minden neme ezrével kifelé vágatott a boulogne-i erdőbe, a diadal-kapuzhoz siettünk. Ez az Arc de triomphe de l'Etoile a francia hadi dicsőség emlékére e százév elején épült kilenc millió frank költségen. Oldalait nagyszerű szobrászati művek ékesítik: a keleti mutatja a hadseregek toborzását s kivonulását, a déli diadalukat; jobbfelől látszik az ellenállás, balról a béke csoportja. A kapu fölött római quadriga lovai ágaskodnak.

Innen tovább usztunk a kocsi-áradattal, a boulogne-i erdő legszebb utain, míg az állatkertet (Jardin zoologique d'Acclimatisation) el nem értük. Délutáni etetés ideje lévén, iszonyu üvöltés s ordítás hangzott már távolról; ez azonban a legérdekesebb látvány minden állatkertben s azért a fülsüketítő lármát semmibe sem véve, beléptünk a kapuján. A vadász-embernek a szive ugrál örömeiben, ha a kutyafajok teljes gyűjteményét szemlélheti, mely itt a bejárattól balra látható. A madarak, emlősök, kigyók és gázlók, meg majmok sokkal nagyobb számmal vannak, bár nem oly változatos teljességben, az aquarium sem oly gazdag, mint Hamburgban. Maga a kert azonban virág-

házaival mintaszerű. Különös gondot fordítanak a gyermekek mulattatására: kecskék, esacsik, pony-k, tevék s elefántok háta és struccok által vont kocsik állanak rendelkezésre, meg egy liliputi vasut is, melynek gőzmozdonya beillenék kávédarálónak nagyobb háztartáshoz. A tudákos képzelet netovábbját láttuk itt az özönviz előtti panorámában (Monde autidiluvien), mely oly szörnyeket mutat be, minők soha sem létezhetek, vagy ha igen, akkor nagyon okosan tették, hogy kivesztek e siralom völgyéből.

Kijövet még elég időnk maradt, hogy fölkeressük a boulogne-i erdő többi vonzó pontjait, mint a kínai pavillont, a spanyol s keleti kioszkot, a tavakat s vizeséseket és azután mi is beleilleszkedtünk bérkocsinkkal a beláthatatlan kocsisorba, mely a főut egyik oldalán a városfelé libasorban vonult, míg a másik oldalon még mindig hasonló tömött sorban vágattak kifelé a négyes, kettes egyes, meg az egymás elé fogott hármas s kettes fogatok, valamint ur- s hölgylovasok. Elkezdtem számlálni a velünk szembe jövő fogatokat s lovasokat, de még a diadalivnél sem voltunk, midőn be kellett látnom, hogy vállalkozásom a nagy tolongásban kivihetetlen.

Éppen idejére érkeztünk a Théâtre Français elé, a Richelieu-utcába, a Palais-Royal-tér sarkán, hogy el ne késsünk az előadásról. Feuillet-nek „Mariage dans le monde“ darabját adták elő úgy, mint eme legelső francia színházban előadni szokás. Maga a színház nem tartozik ugyan a nagyobbak közé Párisban, de klasszikus diszitése ugyszólván páratlan. Az előcsarnokban Talma színművész szobrán kívül Rachel, az utólérhetetlennek mondott szí-

nésznő mint Tragédia, és Mars, a maga idejében nem kevésbé csodált művésznő mint Komédia személyesítője áll márványba vésve; a foyer-ben szintén több figyelemre méltó szobormű van, többi közt Voltaire-é és George Sand-é.

Következő nap reggel azokat a kiválóbb gyűjteményeket tekintettük meg, melyeket avatott jóbarátaink állítása szerint nem szabad elmulasztani.

Legelőbb a Trocaderót látogattuk meg, melyet a Concorde-tér folytatásaképen a Szajna jobb partján huzódó Quai de la Conférence és Debilly árnyas fasorai alatt hamar elértünk. Ezt az amfiteatrális épületet az 1878-iki kiállításra emelték; itt van Párisnak legnagyobb hangversenyterme, mely 400 zenészt és 4500 hallgatót képes befogadni. Mi épp virágkiállítást találtunk benne: a nagy terem és négy pavillon tele volt Flóra gyermekeivel, pedig a rózsákat az előtte elterülő kertben helyezték el. Álmélkodva jártam e virágözön között, melynek közepette pásztornő- és kertésznő-kosztümben bájos leányok őrizték a velük szépségben versenyző virágokat, készséggel nyujtván fölvilágosítást a már reggeli 9 órakor hullámzó közönségnek. Itt is látnivaló volt, hogy a párisi mennyire kedveli a virágot. Még a legszegényebbe is azzal kedveskedik barátainak s ismerőseinek.

Kijövet, átmentünk a Pont d' Iéná-n a folyam balpartjára és egy közkocsi tetején a Quai d' Orsay-n át betértünk a Boulevard St.-Germain-be, hol egy pillantást vetettünk a kereskedelmi, a közmunka és a hadügyi miniszteriumnak palotáira, aquinói sz. Tamás templomára, az orvos-akadémiára és a Bonaparte-utcában leszállottunk,

hogy meglátogathassuk a szépművészetek muzeumát (Palais des Beaux-Arts), melynek kép, szobor és műépítészeti tárlata számos kincset tartalmaz; itt állítják ki az ismeretes római nagydíjat nyert képeket s szobrokat.

Innen a Rue de Seine-n át a Boulevard St.-Michel-re értünk a Cluny-muzeumhoz s hasonló kerthez. Ennek helyén állott a római fürdő, melyet Julián Apostata 350-ben az ős Lutetia Parisiorum-ban épített; romjai ma is diszítik a kertet hátukkal a XI. Lajos által épített régi barát-klastromra támaszkodva. A muzeum igen gazdag Gallia Transalpina emlékeiben, de a középkor és a Renaissance is műkincsekkel van képviselve.

Ezután Sèvres-be rándultunk, hogy a világhírű gyárat megtekintsük, mely a francia állam birtoka s melyben a legfinomabb használati porcellán árukon kívül a legművészebb disztárgyakat készítik. A gyár termékei vetekednek a legjobb e nemű khinai edényekkel, sőt izlés tekintetében messze fölülmulják ezeket.

Ez a gyár már kétszáz éve áll fön és folyton bővül s emelkedik. Az anyag, melyből a gyártmányok készülnek, sokáig a khinaiak titka volt, melyet egy élelmes francia életveszély között ellesett a XVI. százév végén; ő annak a kath. hittérítőnek társa volt, aki ugyanonnan kifurt sétatálcájában Európába hozta a selyemhernyó petéit, amelyekből azután az a nagy selyemipar fejlődött, mely Franciaországnak azóta évenként egy milliárd hasznot hajt.

A porcellán-áruk szintén tetemes nyereséget hoznak. Sèvres valóságos minta-telep és művész-iskola. A kaolinból, földpátból, krétából és kvarc-homokból vegyített agyag oly

finom, hogy egy gramm-nyi súlyu darabkát egy négyzet-méternyi nagyságu vékonyka lemezzé lehet kihuzni.

A muzeumban mindazok a minták láthatók, melyeket e gyárban fennállása kezdetétől fogva gyurtak. A köznapi s dísz-edényeken kívül annyi itt a művészi kivitelű váza, virágtartó, mindennemű alak s szobor, hogy ez a gyűjtemény maga megérdemli az utazást Párisba. Több, mult százévi izlésben gyártott asztaldiszre mindenki azt mondaná, hogy finom csipkéből készült, még kezünk óvatos érintésével meg nem győződünk, hogy a pókhálószővevény kemény, mint a gránit.

Ottlétünk alatt gyártották az orosz cár számára ajándéknak tervezett két, embermagasságu vázát: két művész másfél esztendeig dolgozott díszítésükön és csak a harmadik esztendőben készültek el velük. Mindkét dísz-edény a hajszálig hasonlít egymáshoz; csak talapzatuk alján lehet megkülönböztetni, mint egy jóbarátunk mondá, hogy „melyik az egyik s melyik a másik“. Én még most sem tudom. Értékük megbecsülhetetlen, ugyis mint műtárgyé, ugyis mint francia nemzet ajándékaé, de mint a francia műipar magas fokon álló fejlettségének s utolérhetetlen izlésének remekeé is.

Sévres-ből lehajókáztunk a Szajna-folyón, és az Austerlitz-hidnál kiszállva a L'Hopital s Saint-Marcel boulevardokon át az Avenue des Gobelius 42. szám alá fordultunk, hogy a világhírű gobelin-szőnyegek muzeumát és gyártását megszemlélhessük.

A muzeum nem képes kielégíteni kíváncsiságunkat. Kevés gobelin van benne; a régi remekek közül alig

egynehány, mert egy tűzvész alkalmával igen sok oda veszett. Az amsterdami és brüsszeli tárlatokon majdnem két annyi van; a bécsi Hofburgban is több diszpéldány látható.

Annál érdekezebb látványt nyújtottak a műhelyek, melyekben a szőnyegek készülnek. A munkások nem takácsok, hanem valóságos festő-művészek, akik remek festményeket másolnak fonalaikkal, oly tökéletességgel, hogy a másolatot össze lehet téveszteni az eredetivel. A munka kimondhatatlanul fáradalmas és legavatottabb készülséget igényel: a munkás ugyanis a lemásolandó képnek hátat fordítva a szövet baloldalán, hátlapján dolgozik, amely függélyesen van kifeszítve; ezért a szövőművész kénytelen minduntalan a szövet előlapja elé menni, hogy a folyó munkát összehasonlithassa az eredetivel, miért is sokszor, kivált nagyobb szőnyegeknél létráról-létrára kell mászkálnia. Murillo ismeretes Szűz Máriáját láttuk egy gobelin-szőnyegen, mely majdnem készen volt már és a párisi Montmartre on épülő Sacré Coeur templom számára készült és a párisi kath. hölgyek költségén életnagyságban. A színpompa, az arckifejezés s élethűség mesteri rajza, a redőzetek természetes hullámzása, az egész alakon elömlő gyöngéd lágyság, az idomok selymes puhasága és az a szinte el-eltünő háttér: mindez oly összhatást gyakorol a szemlélőre, minőt a legremekebb festmény is alig képes. Elbűvölten áll meg réveteg tekintetünk az összehasonlításra, nem tudván, kinek nyujtsa a babért, a festő- vagy a szövő-művésznek? De mégis csak a festőnek, mert ő eredetit alkotott, bár a másolat jobban elégiti ki szemünket.

— Hogy mitől veszik a nevüket az efajta szőnyegek, kérdik önök; a Gobelin-család a Bièvre-folyó partján nagy hírre tett szert szövet-festészetével s szőnyegeivel, melyekből idővel szép gyűjteményt állított össze; ezt XV. Lajos megvette és a királyi paloták diszitására s butorozására a Gobelin-ek módjára műhelyeket rendeztetett be. Ezek a szőnyegek s készítés-módjuk tehát — végzé vezetők — megörökítették mesterük nevét.

Ezzel bucsut vettünk a Gobelin-ektől s gobelin-ektől: a mesterek s műveik egyaránt dicsérik nemzetük nagy előhaladottságát e téren is.

De ezzel már befeltünk a járás-keléssel erre a napra és programmunkhoz híven, ugyis délutáni öt óra felé járt az idő, elmentünk a képviselőházba — kipihenni fáradalmainkat.

A francia honatyák rendszeren este tartják üléseiket. Két okból, magyarázta nekünk egy ismerősünk, aki belépő jegyekről is gondoskodott; az egyik ok az, hogy délelőtt telt házat vagy a képviselőknek oly számát, mint a házszabályok megkövetelik, rend szerint alig lehetne összehozni. (Ahá! gondoltam magamban; azért van az, hogy a magyar parlamentben az ülések kezdetén csak legforrongóbb napokon van annyi honatya együtt, amennyi a tárgyaláshoz megkívántatik!) A másik ok pedig abban rejlik, hogy napközben a miniszterek s főhivatalnokok hivatalaikban dolgoznak, a képviselők magán ügyeikben eljárnak; ide a parlamentbe pedig pihenni jönnek.

— A miniszterek? kérdém elcsodálkozva.

— No's igen, amikor nincs kormányválság vagy Panama, vagy bomba-robbanás . . .

— És mikor nincs egyik vagy másik ?

— Bizony még parlamenti válság is van. Mindenesetre azonban az esti üléseknek az a nagy hasznuk, hogy a buffet-ben így esténként a különböző pártok emberei, barátok s ellenfelek, a nap fáradalmi után könnyebben kiengesztelődnek. De komolyan, este könnyebb az egész nap politikai eseményeit összefoglalni és a másik napra valókat előkészíteni.

Az ülésteremben azalatt javában folyt a vita; és midőn a karzaton helyet foglaltunk és a sok honatya-tejre lepillantottunk, inkább a hullámozó tengerre gondolnánk, semmint a nemzet képviselőinek komoly tanácskozására.

Amig ugyanis a szónok élénk hangon és heves mozdulatokkal a költségvetés egy tételének, egy kerületbeli vállalat állami segélyezésének emelése érdekében nyilván „haza“ beszélt a szószeéről, addig a sokfejú gyülekezet tagjai oda se hallgattak: csoportokban beszélgettek, mások ujságot olvastak, mások leveleket irtak, a fiatalabbak a karzatot tették csillagászati vizsgálódásaik tárgyává, egy szóval senki sem hallgatott a szónokra; csak ketten-hárman lesték a szószeék alján, mikor hagyja már abba, hogy ők viszont „haza“ beszélhessenek. Ez így ment fölvaltva jó ideig, még végül a kormány székeiről fölkelte egy kopasz fejű ur, aki a sok helyi érdek kielégítését ígerte — a jövőre, ezuttal azonban a tételt változatlanul kérte megszavazni. Igérhette, azt gondolván — apvés moi le deluge (utánam a vizözön). Meg is bukott nemsokára.

A szavazás nagy ceremóniával ment, pedig csak felállással szavaztak. Meline elnök ugyanis három ízben

tette föl a kérdést, jól tudván, hogy az általános figyelmetlenség közepette csak így értik meg a haza képeinek viselői, hogy voltaképpen miről is van szó.

Előre kicsinált dolog az ily tárgyalás s eredménye. Maga Demosthenes is hiába nyitná meg ékesszólásának zsilipjeit, annyi figyelemben sem részesülne, mint a hirlapelárusító gyerkőcök (camelot) kikiáltásukkal az utcákon.

A szónoklatok, ha szabad ily előkelő szóval megisztelni azokat a beszédeket, melyeket a francia képviselőházban több alkalommal hallottam, nem dicsekedhetnek azzal a hangzatossággal, mely a magyar s még inkább az olasz szaválás sajátja, de a kifejezés és előadás módja utolérhetetlen, a nyelvezet lágysága (*souplesse*), hajlékonysága és modulatioja szintén páratlan; ami a francia hangbőségnek (s ennek megfelelőleg a betűk igen nagy számának), valamint a francia szellemességnek (*esprit gaulois*) tulajdonítható.

A parlamenti élet Franciaországban is a színtalak mögött folyik: ott intézik a politikai kérdéseket s még az ezeknél is féltékenyebben őrzött személyes érdekeket. A köztársaság fennállása alatt a nagy politika alig változott, annál inkább változnak a kormányok: azóta ugyanis annyi miniszterium jött és ment, hogy minden tizedik képviselő és szenátor miniszteri tárcát viselt, hacsak néhány hónapig is. Annál többen vannak azonban, akik kormányzókra akarnak jutni.

Ily körülmények közt jellemző a „Figaro“ amaz indítványa, hogy a képviselők s szenátorok tizével hetenkint váltsák föl egymást a kormányügyek vezetésében,

vagy pedig nevezzenek ki hivatalnok-miniszteriumot, melybe képviselő csak három évvel mandátumának lejárta után juthatna. „Vagy váltógazdaság vagy állandóság!”

Nem tartozik rám e vitába beleszólni; tény azonban, hogy a francia képviselőháznak nagyobb hatalma van, mint egy egyeduralkodónak, az orosz cáron kívül, de tekintélylyel (prestige) és fensőbbiséggel (supériorité), azzal egyáltalán nem bír a nemzet szemében. A parlamentárizmusról a francia sajtó többsége napról-napra hajtogtja, hogy hitelét vesztette s lejárta magát. Közérdek helyett magánérdekek halmazata — mondá a „République Française.” Tegyük-e helyébe az osztályok s érdekesoportok képviselőit, mintegy a középkor utánzásául? Ugy látszik, ez a jövő parlament eszménye — írta a szintén köztársasági „Le XIX. Siécle“.

A Wilsonáde, Grévy volt köztársasági elnök vejének viselt dolgai és a Panama-botrány Reinach-hal s Herz Kornállal, ily viszonyokat ébresztett a francia közvéleményben, amelyek a nép- s választó-gyűléseken és magánkörben sokkalta élesebben zúgnak-búgnak, mint a sajtóban. A mai parlament — mondá Broglie herceg — nagyon bő köpeny, mely eltakarja a nép előtt az ugynevezett népképviselők mezitelenségét és sebezhetőségét.

A komoly színjáték, a parlamenti tárgyalás után valami vigabbat óhajtottunk és ezért elmentünk a Théâtre Français-be, hol ép egy társadalmi darabot adtak. Az előadás tökéletes volt, talán jobb, mint a Bourbon-palotában. A szónoklat s a nyelvezet még inkább lekötötte figyelmemet. Ugy találtam, hogy az Európa összes szín-

padait bejáró francia drámák, melyek többnyire a törvényt-
szék elé való kérdéseket tárgyalnak, francia nyelven s
francia művészekről előadva, korántsem oly vaskosak s
leplezetlenek, mint ha más nyelven fordításban, a párisi
élet levegőjétől távol álló színészekről halljuk.

A francia szónak soknemű árnyalata még frivol da-
rabban is decens-ebbnek tünteti föl a kissé kétes értelmet,
mint a fordítás, melyet már nem is lehet kétértelműnek
mondani. Ehhez járul a discret előadás a párisi előkelő
színpadokon, amely annyira képes tompítani a szavak s
helyzetek élességét, mint az „à la sourdine“ játékmód a
leglármásabb hangszerek zenéjét.

Egyébiránt ezek a párisi drámák, bár szerzőik a
reálitás, a való élet másolását mondják céljuknak, ép oly
távol állanak a reális valóságtól, a rendes társadalmi
élettől, mint a gyilkosság a köznapi élettől vagy a nap-
fogyatkozás a rendes napvilágtól. Különcök mindig voltak
s lesznek, de a különcödés apotheozisa nem lehet a ren-
des, tudatos emberiség eszményképe!

Bizony helytelenül itélné meg a párisi s általában a
francia társadalmat, a ki frivol drámák s trágár regények
alapján akarna magának annak erkölcsi állapotáról, gon-
dolközasmódjáról s jelleméről képet alkotni. Az ugy járna,
mint a ki a lerakodott vagy partra vetett iszapjáról itélné
meg a forrás édes s üde vizét. Mert ezek a páros beszédbé
vagy elbeszélő prózába foglalt művek voltaképpen a tár-
sadalmi kinövéseknek, a családi élet fekélyeinek, az undok-
nak, ocsmánynak s förtelmesnek a vivisectióját adják. Ez

lehet ugyan magában mesteri, de a tárgya soha sem egészséges és ép.

A társadalmi s családi megtévelyedések mindenütt s mindenkor előfordultak; ma is meg vannak, Párisban talán kevésbé, mint Londonban s Berlinben.

A különbség csak az a mult s jelen között, hogy azelőtt a közönség romlatlan érzése elfordult azok láttára, ma pedig megnézi, mint a siami ikreket vagy a kétfejű borjut, de nagyon csekély kivétellel, nem idomul utánuk, nem veszi be őket.

London s Berlin pedig Párisal szemben az erkölcsstatisztika terén oly szomorú képet nyújtanak, hogy a francia főváros erkölce szinte például szolgálhatna, ha csupán az összehasonlítást vennők tekintetbe. Hausner „Vergleichende Statistik“ című művében ugyanis kimutatja, hogy Berlinben 62 lakosra, Londonban 91 lakosra, Párisban ellenben csak minden 247 lakosra esik egy prostituált. Öttingen pedig „Moralstatistik“ című művének 3. kiadásában szintén számokkal bizonyítja, hogy a Londonban terpeszkedő erkölcstelenséget az egész európai szárazföldön csak Hamburg közelíti meg.*)

Egyébiránt a párisi társadalom mint minden világ- város életforgalma, nagyon viszonylagos fogalom.

Különösen Párisban meg kell különböztetnünk a nemzetközi és a bensülött társadalmat, melyekhez még a lakosság ama csoportját kell külön vennünk és pedig a néposztályok mindegyikéből vegyest, a mely a társadalmi

*) Lásd Csippék Ferenc: „Legfőbb társadalmi kérdés“ című művét.

kötélékeken mintegy kívül áll és a társadalom önkéntes vagy önkéntelen száműzöttjeiből alakul.

A nemzetközi társadalom nagy tömegét az élvhajászók s kalandorok képezik, csak kisebb része csoportosul azokból, a kik az izlés s esin világvárosát önművelődésük céljából keresik fel. Amazok adják az exotikus elemet, mely a világ minden nemzetét s minden rangját képviseli; ez a falka sok hűhót is csap, a meddig ugyanis erszénye terjed; de semmi befolyással sincs magára a bennszülött társadalomra, legfőlebb gazdagítja az amugy is dus világvárost.

A másik, a csekélyebb rész, annyira igyekszik az igazi párisi társaságba elvegyülni, hogy észre sem lehet venni, ha ott bebocsáttatásra talált. Mert a párisi társaság, a főnemes vagy polgári társaság egyaránt, oly exclusiv természetűek, hogy csak avatott ajánlás után fogadják be az idegent. Még nagy börziánerek vagy pénzkirályok is hiába kopogtatnak ajtajain. Ellenben egy-egy aránylag szerény, de minden tekintetben kifogástalan ajánlás előtt oly szívesen nyílnak meg, hogy még a közmondásos magyar vendégszeretet sem érhet föl vele: nem szedik le ott a kocsija kerekeit, nem is fürösztik tejbe-vajba, de ugy lebilincselik kedvességükkel, hogy bár teljesen szabad, mégis alig bir megválni a szeretetreméltó körtől.

Ennek nyitja pedig az, hogy mindenben van izlés s mérték, semmiben sincs tulzás vagy rátukmálás, legkevésbé rálicitálás.

Örökké emlékezetes marad ezért szivemben az utolsó hét, melyet Párisban töltöttem. Egy bécsi hölgy, ki

vallásosságáról és jótékonyságáról híres, ajánló-levelet adott egy párisi paphoz. Midőn azt kézbesitettem és azt a szándékomat, illetőleg kérelmemet nyilvánítottam, hogy szeretném társammal együtt az igaz párisi társaságot megismerni, azt a választ nyertem, hogy mi sem könnyebb ennél, majd gondoskodva lesz róla, hogy kívánságunk teljesüljön.

Kissé kételkedtem az ígéletben, mivel több ajánlólevélre kaptunk ugyan meghívást, melyet el is fogadtunk, de a fogadtatás csak arra az egy esetre szoritkozott mindig, mintha csak a kapu ismét végképpen bezárult volna utánunk.

Mily kellemes meglepetés várt azonban ránk, midőn másnapra már meghívást kaptunk s onnan azután, úgy szólván, kézről-kézre adtak minket, hogy egy álló hétig nem fogytunk ki a kellemesebbnél kellemesebb estékből, még csak el nem utaztunk.

Ennek kedves emléke ki nem fogy szivemből, de még a hála sem, melyet a kifogyhatatlan jóságú s előzékenységű eme körök s csodással határos hatalmu ajánlónk iránt érzek.

A párisi társadalomról ezek után csak két jellemző esetet említek még föl.

Párisnak hatvan katolikus temploma van. Ezek közül a nyilvános istenisztelet számára 55 templom szolgál. Ezek reggeli 6 órától délután 6-ig nyitvák és soha sem üresek, a nap bármely órájában fordultam meg a legtöbbjében. Sőt hét órakor reggel és dél felé, hétköznapokon is, tömvék. Esti 8 órakor a plébániatemplomban külön istenisztelet van a munkások számára és ekkor is zsuffol-

tak. Az áhitat pedig példás. Egy avatott férfiú kérdésemre kijelentette, hogy Párisnak kétharmad része mindennap templomba jár.

A másik eset a következő.

A polgári házasság Franciaországban már száz éve „uralkodik“, de a társadalomban nem birt a kényszerűségnél egyéb hatást eredményezni. Mindenki egyházi házasságot köt, mert különben ki van zárva a társaságból.

Egy francia külügyminiszter, ki csak polgárilag kelt egybe nejével, szomoruan tapasztalta ezt. Őt magát meg hitták ugyan az előkelő társaságokba, de nejét soha. Ugy járt mint Crispi, az olasz miniszterelnök, a ki utólag esküdött meg pap előtt feleségével, csak hogy leányát férjhez adhassa s neki a társaságban helyet biztosítson.

E tényekkel szemben nincs kitérés.

Másfelől az alsó néposztályokban is ily szigorú a felfogás, azzal a különbséggel, hogy itt vagy egyháziilag esküdnek meg, vagy sehogy sem, se polgárilag, se egyháziilag: ezek azután élnek mint az okatlan állatok ideig-óráig. Ez a polgári házasság másik következménye.

Mit ér ezekkel szemben a törvény szigora?

A tisztos társadalom kapuja előtt megállni kénytelen. A másik oldalon tudomást se vesznek róla.

Marad *kivételes rendszabálynak*, mely bármily zaklató, vexatorius a nagy többségre, mégis csak azoknak kell, a kik maguk is bármily okból kivételt képeznek. A többiek azt mondják: on le fait, mais on ne le dit pas. (Megteszik, de nem beszélik el senkinek.)

— Miként lehetséges mégis, kérdém egy elvtársamtól,

hogy ennyi hitbuzgóság és ily bámulatos passzív ellentállás mellett a kérdés kellő megoldására nem történik meg a szükséges aktiv visszahatás?

— Ennek száz oka is van; de elégedjék meg azzal az egygyel, hogy egy farkas képes megfélemlíteni tíz juhnyáját is, volt a válasz. De azért a leányzó csak alszik. Az igazság fényes diadala el nem maradhat. Majd föltámad a társadalom!

Bizony a föltámadás iránt való hitet ily s hasonló intézmények sem képesek kiirtani az emberi szívből.

Példa reá a Père Lachaise nevű temető is, hová egy szép délután elzarándokoltunk. Itt ezernyi siron olvasható a hátramaradt özvegy vallomása, hogy élete párjával nem kötött polgári szerződést ideig-óráig az állami anyakönyvvezető hivatalban, hanem bizton hisz Istenben, hogy majd egyesülni fog vele a tulvilágon.

Ime ez az élők s holtak ékesszavu tiltakozása.

Ám merjen valaki a sírok, e megszentelt hantok ily tüntetésével perbe szállni!

Még Musset, e modern költő sirja is saját szavaival hirdeti a föltámadás iránt való hitét, midőn így zengi a korán elhunyt dalnok:

Mes chers amis, quand je mourrai,
Plautez un soule an cirnetière:
J' aime sou feuillage éploré;
La pâleur m'en est douce et chère,
Et sou ombre sera legére
A la terre ou je dormirai.

Csak állomról beszél a szerencsétlen költő, kit a

kiábrándulás és az erre bekövetkezett tétova határozatlanság élő romjává tőn saját fenségének és mint ilyen vonszolta magával keserveit, csak a halál után várható új életben bizván. Mint ilyen is élő s hangos tiltakozás gyanánt járt-kelt a francia fővárosban: — a mirvana ellen való tiltakozásképpen.

Bármint tagadják is némelyek, a modern költőket nagyon foglalkoztatja a tulvilág: az a kérdés, mi lesz hát a halál után?

Hugó Viktor önbálványozásában sem feledte el halhatatlan lelkét, midőn a híres „*Nunquam moriar*“-t hangoztatá, de még inkább, midőn környezete nem bocsátván halottas ágyához a leánya által hívott papot, e szókkal hunyta be örökre szemeit: *Mon Dieu*; — *ma fille, au revoir là-haut*. (Istenem; — leányom viszontlásra ott fön.)

Mennyivel szomorubb elhagyottságában a vigasztalhatatlan *Gilbert* költőnek töprenkedése, melyet a Páris alatt elterülő katakombákban olvastam, ott, hol az összedett koponyák halmazából ezer sötét szemüreg tátong a szemléelőre és hol az a kérdés önkéntelenül megrázkódtatja szívünket-lelkünket: ennyi legyen csak az ember egy hosszú élet viszontagságai után?

Az a felirat így szól:

Au bouquet de la vive, infortuné convive,
J' apparus un jour et je meurs.
Je meurs . . . et sur la tombe ou j' arrive len tement,
Nul ne vicudra verser despleurs.

Senki sem ont könnyűt siromra . . . Senki!

